

NC-7.4. Bijzondere vraagstukken uit de cultuurfilosofie, 1989/1990, 407 p.

NC-7.4.0. : Inhoud

NC-7.4.1. : p. 1 tot 101

NC-7.4.2. : p. 102 tot 196

NC-7.4.3. : p. 197 tot 281

NC-7.4.4. : p. 282 tot 350

Dit is NC-7.4.1. : p. 1 tot 101

Voorwoord 1. -- Overzicht van het eerste en het tweede jaar. -- Wat wij, in het derde jaar, zullen zien, is een toepassing van de twee voorgaande jaren.

I.1. -- Ontologie (werkelijkheidsleer). -- ‘Ontologie’, d.i. de analyse van het ‘zijn’ en de ‘zijnden’, ontleedt het begrip ‘werkelijkheid’. Welke hypothesen en factoren moet men vooropstellen, wil men “al wat werkelijk is, verstaan?”. De ontoloog leert ons identificeren. Met name: de werkelijkheid ‘identificeren’ (op haar identiteit of eenzelligheid ondervragen), d.i. nagaan of zij bestaat (existentie, feitelijk bestaan) en wat zij is (essentie, zijnswijze). -

Men onderscheide streng het dagdagelijks woordgebruik van het ontologische: ‘zijnde’, al wat is, is alles wat niet-niets, dus ‘iets’ is. Wat was (verleden zijnde), wat is (huidig zijnde) en wat zal zijn (toekomstig zijnde), -- Dat alles is ‘iets’. Maar het louter mogelijke (denkbare) is ook ‘iets’, niet-niets. Zelfs onze nacht- en dagdromen, de inhoud van een sciencefictionboek, het absurde (waarmee de wiskundigen werken om te bewijzen dat het onbestaande is), -- dat alles is ‘iets’, niet-niets. Onze idealen, onze wensdromen zijn ‘zijnde’. Dit toont hoe uiterst gevarieerd en verscheiden ‘zijnde’ is. Toch vatten wij dit alles samen in de term ‘zijnde’ die ‘transcendenteel’ (omvattend) is.

Het taalgebruik van de ontologie, zoals dat van de tropologie (metafoor, metonymie, synecdoche), is identitief. In de zin “het heelal bestaat” of in de zin “nieuw links (radicale economie) verwerpt markteconomie en staatsbureaucratie” identificeer ik het bestaan, de feitelijkheid (existentie), van het heelal en van de verwerping van markteconomie en staatsbureaucratie.

Ik zeg immers, dat het zo is zoals ik het zeg. In zinnen als “a is a” of “a is rood” identificeer ik de zijnswijze (essentie, wezensvorm, wezen, wezenheid) van het onderwerp ‘a’.

De eerste keer doe ik het tautologisch: ik zeg dat ‘a’ totaalidentisch is met ‘a’ (“a is zichzelf”) (reflexieve of lusvormige identiteit).

De tweede keer doe ik het analogisch: ik zeg dat ‘a’ deelidentisch is met ‘rood’, waardoor ‘rood’ model kan zijn van het origineel ‘a’. -- Vergelijk daarmee taalgebruiken als “ziedaar de leeuw van het schoolonderwijs” (metafoor), “de baard zei: “ik wil niet” (metonymie), “een appel valt niet ver van de boom”(synecdoche: alle appels vallen niet ver van hun boom). ‘identitief’ spreken is totale of gedeeltelijke identiteit vastleggen en uitspreken.

I.2. -- Harmologie (ordeleer). -- De harmoloog leert ons, wanneer wij de dingen identificeren, ordentelijk te werk gaan. En dit volgens de vergelijkende of comparatieve methode. De vergelijkende ziet betrekkingen,

verbanden, eenheid in de veelheid. -- Het verband dat de vergelijkende ziet, kan gelijkenis (basis van de verzameling, gesteund op gemeenschappelijke eigenschap) of samenhang (basis van het stelsel of systeem, gesteund op minstens een gemeenschappelijke kentrek, nl. het behoren tot eenzelfde totaliteit) zijn.

De inwendige of reflexieve (lusvormige) vergelijking ziet iets van binnen in: “a is a” is gesteund op zo’n inwendige ‘betrekking’ (een term, die hier metaforisch gebruikt wordt). De uitwendige vergelijking ziet datzelfde iets van buiten uit: “a is rood” is gesteund op zo’n uitwendige, ditmaal echte betrekking tussen het rode a en al wat rood is (a is, dan, juist een exemplaar van rood).

Allebei de verbanden steunen, eigenlijk, op wat de summatieve inductie, die het vergelijken van een veelheid van elementen samenvat in een eenheid ervan, oplevert. - De ware vergelijkende methode is niet assimillistisch (concordistisch). De assimillist ziet eenzijdig al wat gelijkenis en samenhang is. De echte vergelijkende methode is ook niet differentistisch (differentillistisch). De differentist ziet eenzijdig al wat verschil en kloof, tegenstelling, is. De echte vergelijking is analogistisch: zij ziet en gelijkenis en samenhang (assimillistisch aspect) en tegelijk verschil en kloof (differentillistisch aspect). Analogie is immers het feit dat iets en gedeeltelijk identisch en gedeeltelijk niet-identisch is.

I.3. -- Logica, (denkleer). -

De logicus, resp. logicus leert ons ordentelijk redeneren. De denkleer is ordeleer op de redenering toegepast. Zij is, immers, de theorie omtrent de redenering, waarin termen (begrippen) en proposities, uitspraken (oordelen, stellingen) onderdelen van een betoog (argumentatie) vormen. Begrip, oordeel en redenering zijn de ‘elementen’ (vooropgestelde onderdelen, factoren), die het geheel van de logica uitmaken. -

De taalvorm bij uitstek waarin de logica zich uitdrukt, is de voorwaardelijke of hypothetische zin. Zelfs indien de formulering niet-hypothetisch is. Een voorbeeldje. “indien, bij vergelijking van a en rood, blijkt dat a rood is, dan is men, indien men objectief (werklijkheidsgetrouw) en eerlijk is, ertoe genoodzaakt te denken en te zeggen dat “a rood is”. Men kan, natuurlijk, hetzelfde ook categorisch (niet-hypothetisch) zeggen: “bij vergelijking van a en rood blijkt dat a rood is. Dus is men, indien men objectief en eerlijk is, ertoe genoopt te zeggen “a is rood”.

De ‘indien-dan-zin’ is zuiver logisch. De tweede zinnen-vorm is logisch onderbouwd, maar is meer dan dat (een stellingname). -- met Platon van Athene (-427/-347) onderscheiden wij twee hoofdtypes van hypothetische zinnen:

(a) de ‘sunthesis’ (voorwaartse dialectiek): indien voorzin (hypothese, vooropstelling), dan nazin (gevolgtrekking);

(b) de ‘analysis’ (terugwaartse dialectiek): indien zin (uitspraak), dan vooropstelling van voorzin, die van de zin een nazin maakt. -

In de taal van Jan Lukasiewicz (1878/1956):

(a) indien a, dan b; welnu a; dus b (deductie);

(b) indien a, dan b; welnu b; dus a (reductie). Enkele voorbeelden.

Deductie: “Indien Marilyn over geest beschikt, dan is zij voor onderwijs vatbaar; welnu, Marilyn beschikt over geest; dus is zij voor onderwijs vatbaar”.

Reductie: “Indien alle kinderen over geest beschikken, dan ook dit kind (b.v. onze Marilyn) hier en nu, die kinderen daar ook (singulier, particulier); welnu, bedoelde kinderen (dit hier, die daar) beschikken over geest; dus alle kinderen beschikken over geest” (veralgemevende of inductieve reductie);

Reductie: “Indien Marilyn over geest beschikt, dan is zij voor schoolgaan vatbaar; welnu, zij is voor schoollopen vatbaar; dus beschikt zij over geest”(abductieve of gissende reductie).

Bekijk volgende economische redeneringen:

De liberale econoom zal zeggen: “Indien markt en staatsbureaucratie, dan goedlopende ingewikkelde moderne economie; welnu, goedlopende ingewikkelde moderne economie; dus markt en staatsbureaucratie” (reductieve, abductieve redenering);

De radicale (nieuwlinkse) econoom zegt daarop: “Indien markteconomie en staatsbureaucratie, dan grote ongelijkheid tussen de kanshebbers (rijken) en de kansarmen (armen); welnu, grote ongelijkheid tussen rijken en armen; dus markteconomie en staatsbureaucratie” (reductieve, abductieve redenering). –

Men ziet dat een economisch onderzoek twee zeer verschillende richtingen kan uitgaan! Bij de identificatie van - b.v. de economische - werkelijkheid is juist redeneren een noodzakelijk element: indien men juist, d.i. logisch, redeneert, dan identificeert men de gegevens (de werkelijkheid) juist.

I.4. -- Methodologie (toegepaste logica). -- Hier is het de bedoeling de werkelijkheid in ware kennis (juiste identificatie) vast te leggen. Kennis - of zij nu aan het gemene verstand (common sense) van het voorwetenschappelijk stadium of aan wetenschappelijke geest ontspringt - is gesteund op ordentelijke (harmologisch aspect) en logisch verantwoorde (logisch aspect) identificering van werkelijkheid. Dit is gnoseologie (kennisleer), -- inzonderheid epistemologie (wetenschapsleer), die het over waarheid heeft, d.i. overeenstemming tussen ons inzicht en de gegevens der werkelijkheid. -

Er bestaat een veelheid van methoden, d.i. toegangen, benaderingswijzen, tot de werkelijkheid. -

A. De beschrijvende methode is de weergave van wat gegeven is, zoveel mogelijk zonder subjectieve elementen. Denk aan de beschrijving, het verhaal en het verslag in de handboeken van retoriek. Eén merkwaardige beschrijvingsmethode is de fenomenologische van Edm. Husserl (1859/1938) en diens school.

B. De semiotische methode steunt op de logische verwerking van tekens (symbolen, zinbeelden), toepasselijk in logica en logistiek, alsook in wiskunde.

C. De axiomatische methode deduceert uit axiomata een hele reeks stellingen (denk aan de euclidische en niet-euclidische meetkonden b.v.).

D. De reductieve methoden, toepasselijk in natuur- en menswetenschappen, geven weer (beschrijven) en verklaren natuur en mens (denk aan de verstehende methode (W. Dilthey (1833/1911: *Geisteswissenschaft*)) en aan de dialectische methode (G.W.Fr. Hegel (1770/1831))). -- Er zijn, natuurlijk, zeer vele deelmethoden.

II. - Platonisme. -

Het tweede jaar bestudeerde de levensloop. Als denkkader bij de identificering van wat levensloop eigenlijk is, namen wij het Platonische denken, -- niet enkel dat van hemzelf, maar ook dat van Platonisch denkers of van Platonkenners. -- Twee aspecten vooral hebben wij naar voren gehaald.

(1) de Platonische methode.

A. Zoals reeds, even, vermeld, is zij tweevoudig: synthetisch en analytisch.

de 'synthetische', d.i. deductieve, methode kon Platon van de toenmalige paleopythagoreeërs afkijken. Zij stelden - in hun toenmalige wiskunde - als 'stoicheia', elementen (d.i. voorop te stellen factoren) - b.v. de eenheid (monas, de monade) en 'arithmos', getal, d.i. minstens twee monaden of eenheden. Of zij stelden punt, lijn, vlak en lichaam voorop. Zij formuleerden, daarmee, axiomata, basisuitspraken, die vooraan gingen. -- Vanuit dergelijke 'hypothesen' redeneerden zij door en kwamen zo tot stellingen, die zij deductief, 'synthetisch', opbouwden. Dit is de voorwaartse dialectiek: op grondslagen, die vooropgingen construeerde men een wiskundige wetenschap. -- Voor Platon zou dit de ideale methode, ook voor zijn filosofie, blijven.

De 'analytische', d.i. reductieve methode ontstond bij Platon, toen hij de vraag stelde naar de grondslagen van dergelijke, in zijn ogen maar zeer voorlopige grondslagen. Platon deed meteen aan grondslagenonderzoek van de toenmalige wetenschap. Zo kwam hij in de eigenlijke filosofie terecht. Dit is dan terugwaartse dialectiek. De vraag luidt dan: "welke elementen beheersen de b.v. wiskundige elementen?". Twee elementen - ideeën geheten - stelde Platon voorop: het 'zijn' (zijnde) en het 'goede' (waarde). Een eenheid (monade), een getal (meer dan één eenheid), -- een punt, een lijn, een vlak, een lichaam, zij zijn alle 'niet-niets', iets, 'zijnde'. De vraag rijst dan: wat is 'zijnde' en 'zijn'? Al die dingen vertegenwoordigen, ergens, een 'goed', d.i. de belichaming van waarde. De vraag rijst dan: wat is dat goed of waarde? -- Men zou kunnen zeggen dat de Platonische filosofie draait rond volgende vraag: waarin bestaat die werkelijkheid die goed is zonder meer? Zijn hele leven was hij ergens op zoek naar dat zijnde (werkelijkheid), dat goed-zonder-meer was, en wou hij het zoveel mogelijk identificeren.

B. De hypothetische methode,

De hypothetische methode, met haar vooropgestelde en te zoeken hypothesen, wordt, volgens b.v. E.W. Beth (Nederlands logicus en wiskundige), gepreciseerd door de factorenanalytische ('stoicheiosis', elementatio). Zoekt de hypothetische methode naar 'archai', principia, vooropstellingen, de stochiastische methode zoekt deze beginselen in elementen van een geheel. Of omgekeerd: in het geheel, waarin elementen zich situeren.

(2) het Platonisme inzake menswetenschappen.

Leerkrachten houden zich met mensen, kinderen met name, bezig. Menswetenschappen - sinds + 1950 de nieuwe naam voor ethisch-politische wetenschappen - zijn dan ook schering en inslag bij opvoeding en onderwijs. Zo hebben wij de biologie (nl. de evolutieleer, volgens de Platonieker Vl. Solovief (1853/1900)) als theorie omtrent het organische leven even onderzocht, -- niet volgens de 'biologie' van Platon, maar volgens de recentere biologie en haar begrip 'leven' en 'evolutie van leven'. -- Wij stonden zeer uitvoerig stil bij het psychische leven, zoals de wijsgerige psychologie van Platon dit identificeert: de 'ziel' - als levensbeginsel van het lichaam - vertoont 'strekkingen', -- met als prettige namen "het grote monster" (de behoeften aan rust en slaap, aan voedsel en drank, aan geslachtelijk leven, aan economische goederen), "de minder grote leeuw" (de behoefte aan geëerd worden, geldingsdrang) en "de kleine mens" (de geest, 'nous' (intellectus), d.i. verstand en rede alsook wil en gemoed, met de behoeften ervan).

De Platonische sociologie leerde ons het maatschappelijke leven kennen, zoals Platon het mettertijd zag: al naar gelang van de zeer individuele ‘natuur’, die ieder lid van de toenmalige polis of stadsstaat dekt, zichtbaar in de hem/haar eigen aanleg, krijgt ieder mens een plaats binnen de samenleving, waarin de individueel gekleurde ‘ziel’ zich kan uitleven. Opgevallen is, terloops, de discussie rond de ideale staat, een utopie, waarvan Platon zelf zegt dat zij nauwelijks verwezenlijkbaar is.

De Platonische culturologie (cultuurfilosofie) leert het culturele leven als een - op basis van het grote monster en de minder grote leeuw - doorzetten en tot volle ontwikkeling brengen van de kleine mens (geest) in ons aller zielen.

Tenslotte de Platonische historiologie (geschiedfilosofie): de hele kosmos of ‘fusus’ (natuur) vertoont ‘kinesis’, motus, proces (beweging, verandering), zoals Platon van zijn heraklitesche leermeester Kratulos had geleerd. Zo ook ons aller sociaal en cultureel, maar ook ons psychisch leven: ons leven is een levensloop, een verloop of proces, binnen het kosmische proces, onderhevig aan ontwikkelingsfasen.

Terloops: Platon, als wetenschappelijk ingesteld denker van die tijd, werd geregeld getroffen door het universele (aan een veelheid van fenomenen gemene) en, meer nog, het hogere aspect (dat de fenomenen naar een ideaal model verwijst), in de fenomenen, die wij in en rondom ons vaststellen.

Dit deed hem vragen naar de mogelijksvoorwaarde (‘hypothese’, vooropstelling) van die twee kentrekken in de natuur. Hierop antwoordt hij met zijn ideeën, d.i. onstoffelijke factoren (elementen), die het algemene en het hogere begrijpelijk maken. Zodoende ziet hij de kosmos en onszelf, in ons verloop, als onder meer beheerst door ‘ideeën’, die ons situeren in een algemeen en hoger kader.

Besluit. Niet een mode, niet een ideologie (met haar strakke, pseudowetenschappelijke aanspraken), maar een methode biedt ons het Platonisme. Inzake wijsgerig systeem is Platon nooit verder geraakt dan (1) inductieve steekproeven in de totale werk-lijkheid (inductieve reductie) en (2) abductieve gissingen (abductieve reductie), een axiomatisch-deductief systeem heeft maar ook nooit iemand in zijn dialogen gevonden. Dit wordt door alle Platonkenners erkend. *V. Tejera, Nietzsche and Greek thought*, Dordrecht / Boston / Lancaster, 1987, onderstreept dit voor de zoveelste keer. Platon geeft geen systematische traktaten, maar dialogen, die een (in beginsel eindeloos) proces van gesprekken weergeven. De gesprekspartners / gesprekspartnerinnen uiteten, op gegeven ogenblik, een mening, die zij, op een later ogenblik, terugtrekken; -- zij redeneren logisch, in beginsel, maar in de grond zijn dergelijke betogen, soms, louter welsprekendheid; -- zij spreken als ernstig overtuigden, maar meermaals niet zonder ironie.

M.a.w.: Platon ziet wel de systematische gestrengheid van de toenmalige wiskunde als ideaal, maar in feite verschilt het leven, in zijn verloop, te veel van wiskundige entiteiten om in een strak systeem vastlegbaar te zijn. -

Men roept, tegen deze duiding, soms het feit in dat latere Platonici wel degelijk een gesloten systeem hebben trachten te construeren, waarin zij meenden de werkelijkheid te kunnen identificeren. Dat is juist, maar dit is slechts een gedeelte van de algehele Platonische traditie: was de zgn. Tweede academie (vanaf -265, met Arkesilaos) en de derde academie (met Karneades (-214/-129)) niet een typisch sceptische school? Was

de zgn. Midden-Platonische school - in de dagen van Christus en daarna - niet soms een eclecticistische school, die zelfs geen echt logische samenhang bereikte in haar leerpunten, maar ze uit verschillende denkrichtingen haalde (wat echt eclecticisch is). Ons besluit blijft: het Platonisme is een open denken.

Wat ook bevestigd wordt door een werk als dat van *Th. Szlezak, Platon und die Schriftlichkeit der Philosophie (Interpretationen zu den früheren und mittleren Dialogen)*, Berlin, 1985, waarin beweerd wordt - niet zonder ernstige redenen - dat Platon, van meet af aan, afwijzend stond t.o.v. de volle weergave van filosofie en filosoferen in geschreven tekstvormen (hij hield het bij mondelinge doorgave), -- o.m. omdat geschreven teksten de ware toedracht van zijn denken verrieden, zoals o.m. *De zevende brief* het uitdrukt.

Opm.: retoriek. In de retoriek zagen wij hoe wij, sedert enkele jaren, een ware actualisering (herstichting) van de traditionele retoriek beleven. En als strikte welsprekendheidsleer (wat in het begin, op Sicilië, overwoog) én als algemene literatologie (literatuurtheorie, -- sinds keizer Augustus (-63/+14)) was de retoriek een communicatie- en interactietheorie. Zij ontleedde, klassiek, het informatieproces in vijf hoofdgedingen:

Vinding (bij Herodotos (-484/-425) historia, onderzoek, dat het gegevensmateriaal oplevert, geheten)

Schikking (tekstvolgorde) en vormgeving (stilering) - bij Herodotos 'logos', tekst, geheten;

Temporisering en voordracht. -- Op die achtergrond hebben wij trachten te omschrijven waarin een degelijke verhandeling (eindwerk) bestaat. Als tekstsoorten, die in een verhandeling van pas komen, hebben wij de beschrijving, het verhaal en het verslag (als weergaven van gegevens) nader trachten te bepalen. -- Daarbij hebben wij zoveel mogelijk rekening gehouden met de verworvenheden der recente tekst- en argumentatietheorieën.

Voorwoord 2. - Thematiek en problematiek van het derde jaar.

Vooreerst dit: het onderwerp (thema) van dit jaar is de culturologie. Maar dan toegepast op onze huidige wereld. In Platonische taal: de elementen van onze wereld.

M.a.w.: welke 'elementen' (stoicheia) moeten wij - als 'vooropstellingen' (archai, principia) - vooropstellen, willen wij de wereld, waarin wij nu leven, in 1989/1990, begrijpen?

Uitweiding. Zoals men weet, komt de uitdrukking 'elementen van de wereld' ook in teksten van St.-Paulus (+5/67) voor. Aangezien deze Paulinische zienswijze terzake o.i. - ook nu nog geldig blijft, veroorloven wij ons even stil te staan bij wat St.-Paulus zegt. Wij steunen ons vooral op *F. Prat, s.j., la théologie de Saint Paul*, II, Paris, 1937-20, 505/509. --

A. - Wereld (Kosmos). --

Dat wij kunnen gedefinieerd, -- geïdentificeerd, worden als "in de wereld zijnde" moeten wij niet van M. Heidegger (1889/1976) leren. Reeds duidelijk stelt St.-Paulus dat wij "in de wereld" zijn. -- Wat betekent, nu, 'wereld' in zijn taalgebruik?

a. *'kosmos'* is een typisch antiek-Griekse term, die én orde (ordening) én tegelijk, schoonheid (wat bewondering afdwingt) betekent. Cfr. *1 Petr. 3:3*. -

b. Beschrijvende betekenis.

1.a. Kosmos is het heelal of de natuur, zoals deze zich in en rondom ons tonen.

1.b. Kosmos is, in dat alomvattend kader, de aarde als woonplaats - 'tehuis' - der mensheid.

2. Kosmos is, echter, ook al wat het heelal of deze aarde bewoont; zo b.v. de hoge, onzichtbare machten, die de kosmos beheersen; zo ook de mensheid. -- in die veelvoudige maar samenhangende zin is kosmos het feit dat wij, mensen, op deze aarde, ons in de kosmos, heelal, situeren, gebeurlijk beïnvloed door wat buiten de aarde leeft en geschiedt.

c. Waardeschattende 'axiologisch-culturologische' betekenis.

Het valt, o.m. bij St.-Paulus, op dat 'kosmos', in de vorige betekenissen, niet altijd (wat op het 'goede' (waardevolle) karakter wijst) maar toch vaak pejoratief geïdentificeerd wordt. De wereld, in de vorige betekenissen, is:

Ofwel als zelfstandig, 'autonoom' type van werkelijkheid, aan zichzelf overgelaten (wat reeds vervreemding van God behelst) ofwel

Als zowel ethisch kwaad als ethisch goed aanvaardend (de harmonie der tegengestelden) een door en door verdacht gebied binnen Gods schepping, waaruit ook Paulus' tijdgenoten zich zochten te bevrijden.

Ook tijdgenoten van heden voelen het leven "in deze wereld" als een - soms verstikkende - last aan en zoeken 'bevrijding' eruit. De talrijke cultuurkritieken, waarvan wij het bijzonderste zullen vermelden, overigens, spreken een zeer duidelijk cultuurpessimisme uit, dat sterke analogie vertoont met wat St.-Paulus zegt en insinueert.

Dit beschouwen wij als één geldige reden om, als 'motto' van deze cursus, het thema te formuleren als "de elementen van deze wereld".

B. De elementen van de wereld.

"Ta stoicheia tou kosmou" (lat.: "elementa mundi") veronderstelt eerst een semasiologie (betekenisleer) van de term 'stoicheion', element. Pater Prat omschrijft dit als volgt.

a. Stoicheion is al wat element, bestanddeel, onderdeel, lid, is in een geheel (verzameling of systeem), waarin het een plaats bezet zo dat het geheel pas begrepen wordt zo men het of de elementen ervan vooropstelt of omgekeerd.

De configuratieve betekenis komt wel, soms, sterk door: een element neemt zijn plaats in, in een configuratie (cfr. combinatoriek).

b. Voorbeelden daarvan zijn b.v. de hemellichamen, al of niet in eenheid gedacht met de erbij horende astrale godheid (godheden), -- waarmee wij de sterke, laatantieke astrologie ontmoeten, die sterk vanuit dergelijke ‘hemelse’ werkelijkheden ons in de wereld zijn duidde.

Dergelijke goddelijke hemellichamen/ godheden beheersen dermate ons leven dat men ze “de elementen bij uitstek” van onze wereld heette, -- dit, zonder de andere elementen uit te sluiten. - Indien wij daarvan uitgaan, dan worden de Paulinische teksten perfect duidelijk.

B.I. De Galatenbrief.-

Volgens *het Nieuwe Testament, Boxtel*, 1980, 227, zijn de bestemmelingen, waarschijnlijk, de christenen van Galatia (de streek rond het huidige Ankara (Turkije), waar Kelten (Gallische stammen) woonden).

Rond 50+ stelt Paulus vast dat - wellicht uit Jeruzalem komende - verkondigers, joods-christenen, Paulus gezag in twijfel trokken. Zij stelden als ‘elementen’ van het heil voorop (**a**) het farizaïsme, (**b**) als toegangspoort tot het christendom.

Gevolg: ook de heidenen, die christen werden, moesten eerst besneden worden en meteen ook de Joodse wet als leefregel huldigen.

Waarop St.-Paulus reageert: “Ook wij, gedurende onze kindertijd, werden beheerst door de elementen van de wereld” (*Gal 4:3*). Volgens *la Bible de Jérusalem*

Paris, 1978, 1682, kan dit als volgt geduid worden:

zijn ‘elementen van de wereld’ al de factoren, die als bestanddelen moeten voorop gesteld worden, willen wij deze (stoffelijke) wereld begrijpen. -- Hier toegepast: het element bij uitstek dat de Joodse wereld (cultuur) beheerst, is de wet, ingezet door het besneden worden. Cfr. *Gal. 4:10; Kol. 2:16*. -

Er bestond een Joodse traditie, die beweerde dat de wet wel van Jahweh kwam, maar ons door bemiddelende engelen, hemelse ‘machten’ en ‘heerschappijen’ geheten, doorgegeven was.

Volgens Paulus, nu, beheersen - en dus verklaren - dergelijke hoge geesten de Joodse wetscultuur: zij houden de Joden, vooral de traditiegetrouwe, aldus in hun greep (*Gal. 3:19; Kol. 2:15, 2:18*). Waaruit - volgens Paulus - men moest bevrijd worden, wilde men het ware, d.i. Christelijke, heil bereiken.

Besluit: de Paulinische (zoals de hele Bijbelse) culturologie (hier in de negatieve vorm van ‘cultuurkritiek’) ziet als cultuurelementen niet enkel de zicht- en tastbare gegevens, die zelfs de antieke sceptische filosofen aannamen (als onmiddellijk gegeven en dus onloochenbaar), maar ook de onzichtbare, slechts buitennatuurlijk en/ of bovennatuurlijk bereikbare cultuurelementen.

B.II. De Kolossenbrief.

Volgens het *Nieuwe Testament*, Boxtel, 1980, 243, stelde Paulus, +50 +, vast dat, in Kolossai en omstreken (het zuiden van Frygië, Kl.- Az.), een filosofie verkondigd werd.

Deze vertoont de hoofdtrekken van de laatantieke theosofieën. Dit zijn filosofieën, die behalve de sceptische gegevens die niemand loochent, ook behalve de rationalistische gegevens (die een Platon of zeker een Aristoteles o.g.v. redenering bloottrekken) bovendien paranormale gegevens aannemen, die zij in het woorddeel ‘theo’ (met sofia, wijsheid, resp. wijsbegeerte, tot ‘theosofia’ gevormd) vastleggen. -

Ziehier dat wereldbeeld.

De kosmos, het heelal, bevat een gapende afgrond tussen de “volheid van de (onzichtbare) godheid” enerzijds, en, anderzijds, deze materiële wereld (de aardse werkelijkheden).

Onze ziel, net als in het Platonisme centraal, situeert zich, als levensbeginsel van het ‘aardse’ (grofstoffelijke) lichaam, in die stoffelijke wereld en zijn verwijderdheid van “de volheid der godheid”.

2.1. Christus, tot louter mens omgeduid, zeker als gekruisigde, lijkt er volstrekt niet toe in staat de gapende afgrond te overbruggen.

Ten onrechte dus wordt hij b.v. door een Paulus als de ‘middelaar’ tussen God en de aardse mensheid, ja, de hele kosmos gepredikt.

2.2.a. Indien, dus, de aardse mensheid, ja, de hele kosmos “een volmaakte vereniging met de goddelijke volheid” wil bereiken, dan zal die mensheid en die kosmos wel genoopt zijn een toevlucht te zoeken tot een veelheid van onstoffelijke en half-onstoffelijke wezens - godheden, halfgodheden, helden, zielen van vermaarde gestorvenen (allemaal in het woorddeel ‘theo-’ samengevat) -, die dan de echte bemiddelende tussenwezens zijn tussen de godheid (hoe dan ook opgevat) en de kosmos, waarbinnen de aardse mensheid zich situeert.

Zij waren - in de heidense religies en in de heidense resten in Israël - de heeralheersers/ heeralheersersessen, die in de Bijbel tot gods ‘engelen’ (boodschappende dienaars) herleid werden.

2.2.b. Om, dus, de zin van het “zijn in de wereld” te bereiken, behoort men die “elementen van de wereld”(onder verstaan: bij uitstek) ernstig op te nemen, -- b.v. door ze te vereren, door in een ascetisch (verstorven) leven “van deze verdorven wereld te vervreemden”, alsook d.m.v. riten (liturgieën) of magische handelingen.

Pas zo bevrijdt de mensheid zich uit de greep van het miasma, de onreinheid, der stof. Waarop Paulus, analoog met de Galatenbrief, maar nu in voeling met een heidense filosofie, reageert met toe te lichten dat Christus wel degelijk meer is dan een louter mens, die per ongeluk gekruisigd werd (waardoor zijn onmacht leek te blijken),

dat hij de enige middelaar is, nl. als de verheerlijkte (hellevaart, verschijningen na zijn verrijzenis, hemelvaart, terugkeer op het einde der tijden). Christus is de ware bevrijder.

Zo verstaat men de tekst: “Let toch op: dat niemand gevonden worde die u tot slaven/ slavinnen maakt, -- dit, d.m.v. het lokmiddel van een ijdele filosofie, die aan louter menselijke overlevering ontspringt, -- volgens de elementen van de wereld, niet volgens Christus” (*Kol 2:8*).

Paulus weidt daarna even uit over kwesties van “eten en drinken, jaarlijkse vieringen, nieuwe-maanfeesten, sabbatvieringen”. In die dingen beheersen engelen (tussenwezens) al degenen, die zich aan dergelijke praktijken toevertrouwen; meer nog: die tussenwezens maken misbruik van hun tussenpositie en maken hun vereerders tot ‘slaven’ i.p.v. ze

te ‘bevrijden’. Eigenmachtig, ja, eigenzinnig maken zij de machtspositie die de godheid toekende, tot het middel om zich in Gods plaats te stellen, -- zoals b.v. *Psalm 81(82)* - getiteld: “Tegen de heidense heersers” (‘rechters’) - het zegt.

De vorsten hielden zich voor Godszonen, d.i. als begaafd met een natuur, die dezelfde is als die van de door hen vereerde godheid. De psalmist ziet zich geconfronteerd met een situatie analoog met die waarmee Paulus te doen heeft:

“Ik (*opm.*: God) heb gezegd: ‘gij zijt godheden, zonen van de allerhoogste, gij allen. -- toch niet! Daarom zult gij, als de (sterfelijke) mens, doodgaan’ (...).

M.a.w.: God had in het heelalbegin een aantal ‘tussenwezens’ (engelen of godheden) benoemd tot medeheelalbeheersers; maar hij stelt vast - wat Paulus precies beschrijft - dat zij van hun macht misbruik maken, - iets waardoor zij zich een vorm van ‘doodgaan’ op het lijf halen.

Dat machtsmisbruik bleek o.m. in de machtsmisbruiken van de heidense vorsten, die a.h.w. door hun godheden ‘bezeten’ zijn en analoge gedragingen vertonen.

Besluit.

zowel een Joodse wetsvroomheid, met haar slavernij inzake ‘praktijken’ ter zaligheid, als heidense ‘filosofieën’, met haar slavernij inzake ‘praktijken’ om het ‘heil’ te bereiken, worden, door Paulus afgewezen, onder meer (niet enkel) omdat zij ‘geesten’ (engelen, tussenwezens) verraden, die zich in Gods plaats durven stellen.

Daarmee betreedt Paulus het domein van de theosofieën van die tijd, maar situeert Christus daarin als degene die dat domein beheerst en op hoger vlak verheft (‘catharsis’).

zowel de Joodse wetsvroomheid als de heidense theosofieën (astrologie, theïrgie) leven tot op heden voort; meer nog: zij worden hersticht, sedert enkele jaren, in wat men nu, meer en meer, aanduidt met de Amerikaanse naam 'New Age' (nieuw tijdperk (een naam die aansluit aan het astrologisch aquarius- of watermantijdperk).

Paulinisch gezien is New Age een teken van het feit dat de elementen van de wereld, waarover hij het, in zijn tijd, had, volop hun heersalheerschappij en hun greep op (het onbewuste van) de huidige mensheid doorzetten.

Dat is een tweede reden, waarom wij zo uitvoerig, als motto van onze cultuurfilosofie, de elementen van de wereld uiteendeden.

Een eerste steekproef:

Het 'element' primitieven (natuurlvolken, 'wilden') in onze moderne wereld. I.p.v. een soort abstracte uiteenzetting te geven over het wezen van de cultuur der 'wilden' (eerste benaming), der 'natuurlvolkeren' (door Herder, in 1784, ingevoerd), der 'primitieven' (de XIX-d' eeuwse naam), vertalen wij een artikel, dat ons "in medias res" (er midden in) werpt. -

Valérie Ott, s'Adapter à la modernité ou disparaître, in: Journal de Genève 11.02. 1989. -- Overal ter wereld zitten mensen, inwijkelingen of niet, geprangd tussen traditie en moderniteit en vechten voor een laatste sprankeltje cultuuridentiteit: hoe nl. 'anders' blijven, terwijl men leeft te midden van een wereld, die meer en meer door de logica van de moderniteit beheerst wordt? -

Opm. -- M.a.w.: Wij staan hier voor, misschien, de twee voornaamste factoren, die onze huidige cultuur mede bepalen en, meteen, voor een cultuurconflict.

(i) Het eerste boek. -

J. Fr. Held e.a., Les dernières tribus (Flammarion, Paris), legt heel wat scepsis aan de dag betreffende de aanpassingsmogelijkheden, waarover de laatste volksstammen van onze planeet beschikken.

Het is, met name, één alarmkreet inzake de actuele situatie van de laatste 'sauvages' (wilden). Het werk behelst vijf analyses over vijf verschillende 'ethnieën' (volksgroepen), nl. de Peul (Niger), de Australische aborigines, de Pygmeëen, de Eskimozen en de Yanomami (Amazonië). -- Stellers willen de publieke opinie gevoelig maken aan het feit dat een heel stuk van ons cultureel erfgoed gevaar loopt te verdwijnen.

Daartoe schrikken zij niet terug voor schokkende formuleringen, die weliswaar aan de ingewikkeldheid van de hele situatie voorbijzien, maar des te dieper treffen.

Onder dat oogpunt spreekt de inleiding van de hand van Held boekdelen: zij toont hoe moeilijk het is over primitieve samenlevingen te spreken zonder in ‘miserabilisme’ (ellendebeschrijving, ‘elendmalerei’), idealisering of schuldgevoelens te vervallen. -

Onze lezing weze niet overmand door het soms aanvalsgesind fatalisme en bewondere de informatieve rijkdom van deze bundel artikels. -

Wij noteren de tekst van Landon over de Australische Aborigines: hij illustreert overduidelijk de spanning tussen traditie en moderniteit, waarin die stammenresten gevat zitten. Op het eerste gezicht lukken zij er

in beide te verzoenen in sommige van hun praktijken. Zo b.v. wanneer zij geschenken uitwisselen niet meer in natura maar in geld of wanneer zij hun besnijdenis doorvoeren op medisch verantwoorde wijze of nog als zij hun mythen via schoolonderricht aanleren. Wat, kort gezegd, op een actualiseringsproces neerkomt.

Opm. -- Hierbij verwijzen wij naar wat V. Ott, *On est toujours le sauvage de quelqu'un*, in: *Journal de Genève* (17.06,1989), zegt over het bijzonder nummer van het tijdschrift *Autrement (Monde)*, getiteld “*Les aborigènes: un peuple d’intellectuels*”.

In het hartje van Australië over de rode en gescheurde gronden, met hier en daar gele en stekelige kruiden, uitgemergeld struikgewas en uitgedroogde waterlopen, heen, lopen honderden onzichtbare paden. De etnologue Barbara Glowczewski, (1956°) een jonge onderzoekster, zegt dat de inboorlingen ze ‘dromen’ heten. Daar wonen de Warlpiri, de ‘rêveurs du desert’, wier portret zij schetst in de vorm van een getuigenis en een vraagstelling.

Bij de eerste blikken die de blanken op deze mensen wierpen, identificeerden zij ze als getuigeresten van de prehistorische mens of zelfs als primaten. -- toen Jules Verne (1828/1905), de schrijver van de sciencefictionromans - zo wordt beweerd - ze zag, zou hij uitgeroepen hebben: “Apen! Maar dat zijn apen”.

Ondertussen heeft men de rijkdom van hun kosmogonie (hun verhalen omtrent de heelaloorprong) leren inzien. Met name: de Aborigines leven letterlijk in de sfeer van de ‘droom’ (in de hierboven geschetste zin), --

Niet individueel, maar collectief. Die ‘droom’ is, tegelijkertijd, een soort ‘tijd’, die met de ‘tijd’ waarin wij onze menselijke geschiedenis situeren, gelijklopend is, en een soort ‘ruimte’, waarin mythische gebeurtenissen zich ooit afspeelden. Die sfeer is hun denkkader: zij wendden zich tot die ‘wereld’ om verleden, heden en toekomst te verklaren,

Op dat denkbeeld ‘droom’ steunt de hele stevigheid van hun dagelijks leven.

En het houdt stevig stand. Toch vertoont het aanpassingen: inwijdingsrituelen worden, om het schoollopen mogelijk te maken, verkort; religieuze beewegen worden per vrachtwagen uitgevoerd.

Besluit: Dit bevestigt wat Landon terzake beweerde: de traditie, de primitieve, wordt gemoderniseerd. Zo overleeft een 'archaische' (oeroude) cultuur, enigszins.

Schrijfster, V. Ott, besluit haar weergave van het boek van Held e.a. als volgt:

“De grote verdienste van het werk ligt in het feit dat het essentiële vragen omtrent de cultuurevolutie van de mensheid oproept. Want iedere keer dat een volksstam verdwijnt, verliezen wij een beetje verscheidenheid, -- met het gevolg dat wij meteen een beetje harder en eenvormiger worden”.

Opm. -- Hier is het de plaats om *P. Feyerabend, Adieu la raison; Paris, 1989* (// *Farewell to reason, London, 1987*), aan te halen.

Het boek van de bekende epistemoloog (met Popper, Lakatos en Kuhn één der vier grote wetenschapskritiekers) begint met de volgende tekst: “De essays, in dit werk bijeengebracht, hebben het over de culturele verscheidenheid en verandering. Zij trachten aan te tonen dat verscheidenheid een weldaad is, -- daar waar eenvormigheid verarmend inwerkt op onze vreugdebelevissen en onze bestaansmiddelen (materiële, intellectuele, emotionele)”.

Inderdaad: wanneer wij de primitieven langzaam maar zeker zien wegslinken in de oceaan van de moderniteit, dan is het duidelijk dat wij naar een zeer eentonige, ‘uniforme’ cultuur onderweg zijn.

De moderniteit, met haar zelfzekere eigenmachtigheid, vernietigt, zwavelzuur gelijk, een weliswaar onoverzichtelijke maar enorme rijkdom aan culturen. Dit in naam van ‘de rede’ der verlicht-rationelen, op de eerste plaats.

(ii) Het tweede boek. -

Simonne Henry Valmore, Dieux en exil (Gallimard, Paris), toont aan dat het praktiseren van magie een doelmatig middel kan zijn om de eigen cultuuridentiteit, in een modern milieu, te doen overleven.

Dit werk, van de hand van een Antillese ethnoanalyste, zal al wie louter op zoek is naar tovenaarssecreten, (...), lotsworpvoorschriften, eerder tegenvallen. (...).

Inderdaad: met grote soberheid leidt zij ons binnen in het leven van degenen die “woorden en zielen bewerken” (*opm.*: een omschrijving van ‘magie’). Blijkbaar heeft S.H. Valmore - na zelf magische praktijken ondervonden te hebben - grondig het vertrouwen weten te wekken van dergelijke mensen.

Voor deze martiniquaise, die als migrante in Frankrijk leeft, heeft haar onderzoek inzake Antillese magie, die zich ook in Parijs situeert, twee betekenissen: haar etnologie is tegelijk een psychoanalyse. De dag dat zij

aan haar etnologische onderzoek begon, wou zij blijkbaar haar eigen ‘roots’ (bestaanswortels) bloottrekken. De mensen die zij ontmoet - tovenaars (sorciers), lotswerpers (quimboiseurs), genezers (guérisseurs) - confronteren haar met haar

tweesnedige positie van Antillaise in Frankrijk en, meteen, met de twijfels daaraan verbonden.

Elima, Léopold, Marie en Pauline zijn de vier figuren, met wie wij, doorheen het hele verhaal, kennis maken. -- Elima, de genezeres, situeert zich nog op la Martinique.-- de drie laatsten weken uit naar Parijs en praktiseren er. -

Léopold is de enige die er eerlijk voor uitkomt dat hij ‘magie noire’ (zwarte magie) pleegt, waarbij hij zich steunt op de voodoo-god van de dood. -- Marie en Pauline melden zich aan als “geestelijke helpsters”: na een lange zoektocht groeiden zij uit tot begeleidsters-genezeressen.

In het feit dat zij lid worden van de ‘société de parapsychologie’ en zich ook van de media bedienen, vinden beiden een soort officiële erkenning. Op twee wijzen erkenning betrachten, nl. én als Antillaise inboorlinge, met op traditie gesteunde kundigheid, én als inwoner van Parijs, verradend, overduidelijk, de tweewaardige positie van deze twee migranten, --

Meteen de onmogelijkheid om nog heel en al Antillaises te zijn of reeds heel en al Françaises. -

Terloops: Zij zien, in het feit dat zij haar woning hebben niet op de plaats waar zij praktiseren, een verre gaande graad van wellukken. -

Besluit: Hoe individueel de levensloop van de vier figuren ook zij, S.H. Valmore toont aan hoe de magie, voor hen, uitgelopen is op een autoanalyse (...).

Daarbij noteerbaar is het feit dat zij, door op de rand van de ‘deraison’ (*opm.:* afwijking van de moderne ‘rede’) te leven, uitgerekend een ‘hypersensibilité’, (een hoger aanvoelingsvermogen) hebben ontwikkeld zo dat zij kunnen open staan voor hun medemensen. -

Een laatste vraagje: indien zij geen Negro-Amerikanen waren en, bovendien niet tot de klasse der armen behoorden, zouden zij dan wel psycho-analysten geworden zijn? Tot daar V. Ott.

Wij zijn verre van de vroegere ethnologie, die, in rationalistische geest, minachtend neerkeek op de ‘andere’ culturen, -- die ‘anders’ zijn dan de onze, de moderne, die blijkbaar niet het recht heeft zich als de enig geldige op te werpen.

Een tweede steekproef: traditionele en moderne historiologie.

Wij identificeren, geleidelijk, het wezen van “de wereld, waarin wij leven”, d.i. de cultuur van heden en haar ‘elementen’.

Wij gaan nu een applicatief model van de tweeledigheid ‘traditie/ moderniteit’ even uiteendoen en zien hoe de premoderne mens - hier in het griotisme nader bekeken - de

geschiedenis grondig verschillend duidt, vergeleken met de moderne mens. Zo zien wij beter in wat b.v. een Paul Feyerabend verstaat onder cultuur-verscheidenheid.

Dit is des te meer noodzakelijk naarmate wij, in het westen, door te reizen of, gewoon, dat wij door het feit der migranten en hun kinderen of jongeren, vanuit onze moderniteit met premoderniteit geconfronteerd worden.

P. Hazen, l'Afrique à bienne: concilier tradition et modernisme, in: Journal de Genève (18.02.1987), schetst dit zo goed dat wij het niet beter zouden kunnen doen. -

De Negro-Afrikaanse geschiedenis terugbezorgen aan de volkeren, die ze gemaakt hebben, is de taak die de historica *Konaré Adam-Ba, l'épopée de Segou*, ed. P.M. Favre (1987), op zich neemt.

Zij verbindt nl. de vooropstellingen van de moderne historische methode met de symbolisch-mythische vooropstellingen van de traditionele geschiedenis zoals zij door de 'Griots' (vertaalbaar door 'negertovenaars') verhaald wordt.

Opm. -- In een aantal Afrikaanse landen - Mali en Niger - bestaat een kaste, die gesocialiseerd is in familiegeschiedenis, de zgn. 'meesters van het woord', les Griots.

Sommigen onder hen leefden indertijd in de omgeving van hun 'heer', zongen zijn lof en verheerlijkten zijn moed. Geraakte zo' n machthebber in moeilijkheden, dan spraken zij hem moed in. Overigens vonden sommigen onder hen de dood op het slagveld, waar zij de vorst bijstonden.

Maar het feit dat zij van zo'n machthebbers afhingen, wekte een zeker wantrouwen te hunnen opzichte. Van hen zegt een spreekwoord uit Sassali (Niger):

"Zij planten noch ontginnen de grond. Een beroep hebben zij niet. Zonder zorgen kunnen zij inslapen, want zij leven van hun tong. Maar hoe kan men de waarheid zeggen, als men zijn tong nodig heeft om te leven?"

(1) **K. Adam-Ba** stelde een feit voorop: de geschiedenis heeft niet dezelfde zin in alle culturen.

a. ~~In Afrika~~ **In Afrika** wordt van haar verwacht dat zij een waardenschaal (opm.: axiologische of waardeleerstellige rol) definieert en een ethiek (ethische functie) biedt, die haar modellen uit de werkelijkheid

b. Maar b.v. de (moderne) indeling van de menselijke geschiedenis in een aantal fasen - oudheid, middeleeuwen, moderne tijden - beantwoordt niet aan wat Afrikanen verwachten of aan de eigen wezensaard van het Afrikaanse verleden. -- Zegt Konaré Adam-Ba:

“Uitgerust met mijn universitaire vorming ben ik de afstammelingen van een groot vorst gaan opzoeken. Ik vroeg hun mijn beweringen omtrent de veroveringen van hun voorouder aan de gegevens te toetsen: die vraag zei hun niets. Wel wisten zij te vertellen dat hun voorouder het vermogen bezat zich in een gier te veranderen om zijn onmetelijk grondgebied te bewaken”. -

Hoe, in zo'n voorwaarden, geschiedenis schrijven zo dat zij bevattelijk wordt voor een groot publiek? Hoe historische werken of traktaten in nationale talen vertalen, als zij, eens dat zij vertaald zijn, het lezerspubliek niets zeggen? Voor K. Adam-Ba is dat een taak, die nog te volbrengen is. Tot nog toe bestaan - b.v. in Mali - enkel twee stromingen nevens elkander, de geschiedenis der 'Griots' en het taalgebruik van het moderne historische onderzoek.

Griotisme.

a. Men zou eens moeten van nabij beleven - aldus schrijfster - hoe de traditionele vertellers het gemoed van het publiek diepgaand raken:

“De geschiedenis, zoals de Griots ze zien, is de enige die de belangstelling van de bevolking gaande houdt. Zij is eraan gewend b.v. ver uiteenliggende gebeurtenissen ineen te schuiven of nog gebeurtenissen gedeeltelijk weg te laten.

Zo wordt een belangrijke figuur uit de XIII-de eeuw omgeven door helden uit de XVII-de eeuw of worden vorsten gewoon vergeten. -

Voor de moderne historici is het, in die voorwaarden, niet gemakkelijk het juiste verloop der gebeurtenissen te reconstrueren en het, tevens, voor het volk genietbaar te maken. -

Dit is des te meer waar daar de negertovenaars hun 'wetenschap' via de radio en de tv verkondigen. “zij vleien - aldus K. Adam-Ba - hun publiek door in het collectief onbewuste (*opm.*: een term ontleend aan C.G. Jung) te putten.

Soms doen zij de doden uit hun eeuwige slaap ontwaken om de afstammelingen ervan aan het verstand te brengen dat zij de leden van

een “groot geslacht” zijn en dat “een hoge zending” op hun schouders rust.” -- Zo hebben zij b.v. een koninklijke voorouder van Sékou Touré (de gewezen president van Guinea, in Conakry), Somomi geheten, letterlijk doen verrijzen: Somomi speelt op die wijze een rol in de hele samenleving. -

Maar het omgekeerde heeft ook plaats: de treurige periode van de slavenhandel is zo goed als afwezig in het repertorium van de traditionele verhalers. -

Moderniteit. -- Het spreken, eigen aan de moderns geschiedschrijving vindt op de scholen zijn ruimste spreekgestoelte.

b. Welnu, de traditionele geschiedenisweergave en de moderne weergave ervan lopen uiteen.

Toch is er mogelijkwijze plaats voor een synergie (*opm.*: een term, die, letterlijk, ‘samenwerking’ betekent) van beide: “De negertovenaars krijgen niet de plaats, die hun toekomst, in de ‘institutionele’ geschiedenis. Toch zou het ‘logisch’ zijn op hen beroep te doen voor welbepaalde lessen in geschiedenis”.

Konaré Adam-Ba heeft, desniettemin, tussen het griotisme en de moderniteit - wat geschiedenis betreft - een broos brugje gebouwd: in haar laatste werk, *l' épopée de Segou*, brengt zij opnieuw de voorouders op het toneel.

Zodoende is haar geschiedschrijving én een zakelijk verslag de feiten én een voorraad levenslessen, geput uit de levensbronnen van een volk”. Tot daar P. Hazen.

Besluit.

(1) Vatten wij onze steekproeven samen: cfr. 13 (actualiseringproces), 13 (gemoderniseerd) - een archaïsche cultuur overleeft; cfr. 14 (in een modern milieu overleven); en nu hier: de fusie van traditionele geschiedenisweergave en moderne geschiedwetenschap.

Ziet men de veralgemening (inductie cfr. 3: veralgemenende of inductieve reductie) aan het werk? Gesteund op drie singuliere modellen kunnen wij, tot op zekere hoogte, een universeel of regulatief model formuleren: er zijn feiten, die aantonen dat traditionele culturen (ook zeer archaïsche, zoals die der Australische inboorlingen) wel de ene of andere overlevingsvorm vinden binnen het planetair brede kader van onze moderniteit.

(2) Meteen wordt ons begrip ‘moderniteit’ onrechtstreeks verduidelijkt. De ‘rede’ (cf 14: Feyerabend die ‘afscheid’ (‘farewell’, vaarwel) neemt afscheid van de rationalistische ‘rede’ (rationaliteit)), voor zover zij én eenzijdig én exclusief te werk gaat. Dat is een kentrek van de moderniteit. Wat wij noteren.

Een derde steekproef: etnologie (volkenkunde, culturele antropologie)

De analyse van de culturen, die ‘anders’ zijn, premodern, traditioneel, primitief, is de etnologie. - Er bestaat een massa boeken en artikels terzake, sedert b.v. een

Poseidonios van Apameia (Syrië, -134/-51; een stoieker, die het latere theosofische denken (kf 9) voorbereidt), op laatantieke wijze, de primitieven bestudeert, -- en sedert J.F.Lafitau (1670/1740), op herstichte wijze, vanuit de missionering, ze analyseert.

Ons interesseert, hier en nu, wat de huidige etnologie van zichzelf zegt. *V. Ott; On est toujours le sauvage de quelqu' un*, in: Journal de Genève (17.06.1989), vat dit, o.i. zeer goed, samen aan de hand van *Mondher Kilani, Introduction à l' anthropologie* (Payot, coll. Sciences humaines, Paris). -

Dit boek - aldus Ott - is een epistemologie (kf 3) van de volkenkunde: het toont aan dat de geschiedenis van de volkenkunde, als denken, onthullend werkt zowel inzake de waarnemer (de etnoloog met zijn - hem eigen - waardenstelsel of zelfs ideologie) als inzake het waargenomene (het waardenstelsel van degenen die 'primitief' zijn). - Dit wordt nu uitgelegd.

Het subject. -

a. Singulier model. -- *V. Ott, s' Adapter à la modernité ou disparaître*, in: Journal de Genève (11.02.1989), haalt *Géza Roheim, l' Animisme, la magie et le roi divin* (Payot, coll: Sciences de l' homme), de Franse vertaling van een Engelstalig werk van 1930.

G. Roheim (1891/1933) was de eerste psychoanalist die etnologisch veldwerk verrichtte (*opm.*: vgl. Zijn *Psychanalyse et anthropologie (Culture, Personnalité, Inconscient)*, 1967) en dit o.m. vastlegde in *Animism, magic and the divine king*, London, 1930. -- Ott zegt: Dit werk is tweesnedig.

De begeerte om andere culturen te 'begrijpen' vanuit de er aan eigen vooropstellingen leidt Roheim ertoe een rijke inventaris op te maken van een verscheidenheid van magische en rituele praktijken.

de begeerte om uitgerekend deze gegevens te duiden vanuit de vooropstellingen van de freudiaanse psychoanalyse (denk aan de stadia van het seksuele leven van het kind b.v.) valt, echter, te eng en voor kritiek vatbaar uit.

Zo b.v. deinst Roheim er niet voor terug - aan de hand van een stel begrippen, eigen aan een welomschreven socioculturele context (*opm.*: de psychoanalyse, een moderne denkvorm) - fenomenen als de tovenaars te interpreteren. -

b. Veralgemening. -

Kilani veralgemeent wat Ott voor het ene geval Roheim vaststelt. - Voor Kilani is de antropologie niets anders dan een vertaling van de ene cultuur in de andere.

Opm. -- Ott wil zeggen: van de ene singuliere (niet-universele) cultuur (de archaische) in de andere singuliere (niet-universele) cultuur (de moderne). -- Degene

die zo ‘vertaalt’ (versta: duidt, ja omduidt), doet dit vanuit vooropstellingen - Platon zou zeggen hypothesen (kf 4) - , die hem/haar persoonlijk, d.i. individueel, eigen zijn.

“Anders gezegd: geen enkel mens is “sauvage en soi (*opm.*: op zich, objectief), maar men is altijd de “sauvage de quelq’ un” (*opm.*: voor iemand die u als ‘wilde’ bestempelt, vanuit zijn, perspectief)”.

Daarbij versterkt deze manier van duiden, telkens weer, het geloof dat de Westerse mens heeft in zijn eigen superioriteit. De moderne westerse zienswijze - met haar ideologie van ‘de vooruitgang’, met haar moderne ingreep in de natuur, die van een geheimzinnige, romantische werkelijkheid omgeduid wordt tot “een kapitaal dat moet opbrengen” - dringt zich meer en meer op aan de niet-Westerse culturen.

Het object. -

Kilani legt er de nadruk op: het object van de etnoloog, de traditionele samenlevingen, ofwel verdwijnen helemaal ofwel wijzigen zich snel (kf 13, 14, -- 18).

Gevolg: Geen enkel gegeven kan nog als “rein etnologisch” beschouwd worden. M.a.w.: Niet meer zozeer het object zelf (de traditionele mens), maar de problematiek, die aan dat object vastzit, beslist over de eigen wezensaard (definitie) van de etnologie.

Meteen wordt deze ertoe gedwongen de methoden, die zij zich, te voren, eigen gemaakt heeft, te wijzigen. Dit behelst o.m. dat de analyse van ieder plaatselijk primitief fenomeen slechts mogelijk is, voor zover men het situeert binnen de moderne industriële beschaving.

Opm.: -- Dat zagen wij, hierboven, in drie applicatieve modellen, duidelijk.

De **a-b-c**-theorie omtrent de persoonlijkheid, etnologisch. -- wij verwijzen naar de cursus retoriek, 50v., verleden jaar. –

Punt ‘**a**’ is het gegeven;

punt ‘**b**’ is de (vaak onbewuste) duiding;

punt ‘**c**’ is de reactie op het gegeven, beïnvloed door de duiding. -- ziedaar het schema van Ellis en Sagarin.

Waar situeert zich de ‘hypothese’ van Platon? Natuurlijk ook wel in het gegeven zelf, maar ook - en soms als zeer doorslaggevende factor of ‘element’ - in de duiding, d.i. punt ‘**b**’. -

Het grondslagenonderzoek (kf 4) dwingt een toerist, op doorreis in een ‘traditionele’ cultuur, of een etnoloog of, ook, een kolonist-koloniaal of een ontwikkelingswerker ertoe zich de volgende (= typisch Platonische) basisvraag te stellen:

“Beschik ik wel over de **(i)** noodzakelijke en - wat meer is - **(ii)** voldoende vooropstellingen (‘hypothesen’ in Platonische taal) om de ‘andere’ mensen, die ik ontmoet, vanuit mijn cultuur, in de hunne te begrijpen?”.

Concreter: een Poseidonios, als antiek stoisch voorloper van een laatantieke theosofie, zal **a** (de primitief van zijn tijd) vanuit zijn denkwijze (vgl. cf 9; zie cf 19), d.i. **b**, duiden en meteen in die zin reageren (= **c**). -

“De veroveraars-Spanjaarden in Zuid-Amerika, Engelsen en Fransen in Noord-Amerika, Russische Kozakken in Siberië - stelden er zich mee tevreden de inboorlingen uit te moorden om zich van hun gronden en hun vrouwen meester te maken.-

De missionarissen, echter, met meer zin voor medemenselijkheid begaafd, trachtten de ziel van hun - als vreemd overkomende - doopleerlingen te doorgronden of tenminste noteerden hun levensgewoonten met zorg.

Zo b.v. bieden ons *Les relations des jésuites* (1633) een informatie, - die des te kostbaarder is naarmate deze berichten het vaak hebben over nu verdwenen Amerikaanse volksstammen”. (*G. Welter, les croyances primitives et leurs survivances (précis de paleopsychologie)*, Paris, 1960, 20).-

a, de inboorlingen, worden, **b**, geduid (de bedoelingen van de veroveraars en die van de missionarissen), met als gevolg **c** (de reactie op die inboorlingen). -

Roheim (cf 19) neemt de primitieven (**a**) waar, als psychoanalyticus (**b**) en schrijft verslagen (**c**), die zulks weerspiegelen.

b, de hypothese, die men bewust of onbewust in zich draagt, beslist over **c**. Zo zijn er antieke, middeleeuwse, moderne en postmoderne hypothesen. De postmoderne benadering gaat ervan uit dat zij zelf niet de enige of absolute duiding is, maar één mogelijke onder verscheidene.

Henri Atlan, A tort et à raison (Inter critique de la science et du mythe), Paris, 1986, 11, begint met een postmoderne anecdote. -- “Ten onrechte of terecht! Zoals in een mop, die men vaak - waarschijnlijk

‘ten onrechte’ - aan de talmoed (*opm.*: een heilig boek der Joden) toeschrijft. In aanwezigheid van zijn leerlingen sprak een wijsheidsleraar recht n.a.v. twee aanklagers.

De eerste zette zijn geval uiteen: na lang nadenken besloot de rechter ertoe hem gelijk te geven. Toen kwam de tweede: nadat deze zijn pleidooi beëindigd had, dacht de rechter opnieuw lang over na; hij gaf hem gelijk. De leerlingen waren erover verbaasd dat hun meester de twee tegenstrijdige versies van dezelfde feiten als even berechtigd beschouwde. Na een derde lang nadenken zei hij: “Inderdaad, gij hebt gelijk”.

Onderhavig boek wil aantonen dat - wanneer wij de gegevens van onze zintuigen recht willen laten wedervaren - er vele ‘rationaliteiten’, d.i. verschillende manieren van

“gelijk hebben” bestaan, die én verantwoord én verschillend zijn”. Tot daar Atlan’s tekst.

Men ziet dat de hoofdstelling van *Kilani’ s Introduction à l’anthropologie*, in feite, op zo’n postmoderne interpretatie neerkomt, die de veelduidigheid benadrukt.

Applicatieve modellen.

Wij geven, nu, enkele exemplaren van duiding die aantonen hoe betrekkelijk Westerse duidingswijzen kunnen zijn.

De Bouéné.

Lafcadio Hearn (1850/1904), esquiisses martiniquaises, Paris, 1924-6, 169/225 (La vérette). -- Wij zijn 1887, in Saint Pierre (Martinique), 15 februari (aswoensdag).-

“De laatste maskerade zal deze namiddag te zien zijn, want, op Martinique, duurt carnaval een dag langer dan elders.

Op alle buitens - vanaf de eerste week van januari - vinden iedere zondag wilde vermakelijkheden plaats, dansen op de openbare wegen, begeleid door tamtamgeroffel, Afrikaanse dansen, die men in Saint-Pierre nooit te zien krijgt.

Toch waren er, dit jaar, in de stad minder vermakelijkheden dan de vorige jaren. Duidelijk is dat de natuurlijke blijheid van de bevolking geremd werd door de komst van een angstwekkende bezoeker, die men, tot dan toe, op het eiland niet kende, La vérette.

Deze kwaal kwam over langs een schip (...). -- Hearn vertelt dan dat een processie plaats vindt met twee naar elkander toe gaande stoeten, les Sans-Souci en les Intrépides, die karnavalliederen dichten en zingen.

“(i) Kijk! Daar is de bende der Intrépides: zij spelen de bouéné. Dit is een eigenaardige en uitgelaten dansmelodie: degenen die erop dansen, gaan naar

mekaar toe, kussen en omknellen mekaar en gaan, daarna, weerom uiteen om mekaar weerom stevig vast te pakken.

(ii) Het is een zeer oude dans, van Afrikaanse oorsprong. -- Misschien is het de dans, waarover pater Jean Baptist Labat (1663/1738; in 1693 zet hij voet aan wal op la Martinique), in 1722, schreef: “Deze dans is strijdig met de zedigheid”.

a. Doch dat belet niet dat hij dermate in de smaak van de creoolse Spanjaarden valt en zo stevig tot de volksgebruiken behoort dat hij het kernstuk van hun ontspanningsleven uitmaakt.

b. Zelfs is die dans een bestanddeel van hun vroomheid: zij dansen hem zelfs in hun kerken en in de processies. Ook de kloosterzusters laten niet na hem uit te voeren: in de loop van kerstnacht, op een verhoog in haar koor, rechtover haar hekafsluiting, die

geopend wordt zo dat het volk kan delen in de vreugde die die goeie zielen betonen n.a.v. de geboorte van de heiland”. (...)”.

Opm. -- (i) Men ziet het: Westerse mensen spreken een taal die de inheemsen niet zullen gebruiken: “wilde vermakelijkheden”, “uitgelaten dansmelodie,” -- zeker pater Labat (een dominicaan, lid van de inquisitie, in 1687 prof van wijsbegeerte en wiskunde te Nancy, van 1693 tot 1705 op la Martinique en la Guadeloupe): “Cette danse est opposée a la pudeur”.

Het is evident - en pater Labat als missionaris en volksvriend ziet het wel - dat de bevolking andere ethische en seksuele vooropstellingen huldigt: zij zien geen tegenstrijdigheid in principe tussen erotiek en religie; zelfs de kloostervrouwen vinden de dans, op kerstmis, gepast. -

Waarschijnlijk is de dans, in zijn Afrikaanse oorsprong, een sacrale dans, ter ere van de vruchtbaarheidsgodheden: om mooie kinderen te krijgen, opdat de man werk hebbe, opdat de “vruchten der aarde” weelderig zouden zijn e.d.m..

Het Bijbels-rationalistische westen, echter, ziet die danswijze vanuit de eigen sterk gedesacraliseerde zienswijze. Zij is in de grond niets meer dan een (a) heidense rest (Bijbels) en (b) folklore (verlicht-rationeel).

Maar voor degenen die hem dansen, is hij godsdienst, zoals zij ‘godsdienst’ duiden. -- Men vergelijk hem met de lambada, die, sedert de zomer van 1989, het Westen overspoelt (afkomstig uit Brazilië): misschien is de lambada, in zijn verre oorsprong niet enkel gelijkaardig, maar ook religieus en hebben wij, hier, een gedesacraliseerde vorm ervan.

De ‘bwene’ (bouéné) kan, nu, drievoudig geduid worden, net als de ‘lambada’ en andere dansen.

Sceptisch. --

De behavioristen, een richting der experimentele psychologie, die zich beperkt tot waarneming en beschrijving van het zicht- en tastbare gedrag van dier en mens, met tussenhaakjeszetting van iedere introspectief-reflectieve methode, zijn wijsgerig gezien een type van sceptici: zij zullen van de bwene juist het voor ieder mens zichtbare bewegen noteren.

De rest - a. wat de dansenden innerlijk doorleven, b. gebeurlijke beheersing door vruchtbaarheidsgodheden (één soort ‘elementen van de wereld’, in de Paulinische betekenis (kf 9)) - wordt “tussen haakjes gezet” (‘epochè’, oordeelsopshorting) als niet-onmiddellijk gegeven.

Modern-rationalistisch. -

Een cartesiaan, echter, die vertrekt van het cogito, ik denk, als introspectief-reflectieve ervaring, zal - natuurlijk - eveneens de uitwendige, voor iedereen zicht- en tastbare zijde van de bwene waarnemen maar hij zal, als aanhanger van de reflectieve methode, eveneens trachten te achterhalen wat de dansende medemens innerlijk doorlevend denkt.

Is hij, in een ver gevorderde graad, 'kritisch', dan zal hij zich afsluiten voor wat Paulus, met een aantal van zijn tijdgenoten, "de elementen van de wereld" heet.

Theosofisch

(kf 9/11; New Age: kf 11). -- Wie, behalve de zicht- en tastbare oppervlakte van de werkelijkheid (sceptisch) en het denkende innerlijk doorleven (modern-rationalistisch), ook nog het transrationele aanneemt (A. A. Cournot (1801/1877) in zijn *matérialisme, vitalisme, rationalisme (études sur l'emploi des données de la science en philosophie)* (1875), d.i. het buiten- en bovennatuurlijke, waarop de strikte vakwetenschappen geen vat hebben (o.g.v. hun vooropstellingen, natuurlijk), zal ook dit aspect aftasten, zoals in de late oudheid de theosofen deden.

Pas de New-Agedenker zal ontdekken dat de bwene evidentierwijze in de religie op la Martinique thuisheert, omdat, principieel, erotisch ergens sacraal is en uitgaat op de 'andere' wereld (en - zou St.-Paulus zeggen - op diens 'elementen').

Ethnopsychiatrie. -- *Georges Devereux*, in Frankrijk, is de baanbreker van wat men heet 'ethnopsychiatrie' (gebeurlijk in de vorm van ethno-psychoanalyse). Zijn werken zijn o.m. *Femme et mythe* (1982), *Baubo (la*

vulve mythique (1983). In zijn lijn werkt b.v. *Fr. Laplantine, la culture du psy ou l'effondrement des mythes*, Toulouse, 1975 (een etnologisch-ethnopsychiatrisch werk). Doch laten wij een tekst aanhalen van *Tobie Nathan*, bekend om zijn *La folie des autres* (1981), *Psychanalyse païenne (Essais ethnopsychanalytiques)*, Paris, 1988. Hij is de leider van *La nouvelle revue d'ethnopsychiatrie*.

De ethnopsychiaters, geconfronteerd met psychische problemen eigen aan traditionele culturen, werden ertoe gedongen, o.g.v. ervaringen, de begrensdheid van de moderne 'rationaliteit' (cf 14: Feyerabend; 18; 22 (Atlan)), inzake ethnopsychologie en ethnopsychiatrie, aan te nemen. -

"Laat ons de situatie klaar formuleren: de Westerse psychiatrie is er niet toe in staat gebleken de psychische gezondheid van de leden van traditionele samenlevingen veilig te stellen, -- dit, zowel in het thuisland als in de uitwijking. Dit is een vaststelling. Maar de gevolgtrekkingen - zowel vakwetenschappelijk als economisch - zijn omvangrijk.

Zoals het nu is - zo kan men het redelijkerwijze stellen - nemen meer dan tachtig procent van de bewoners van onze planeet hun toevlucht tot traditionele therapeutische technieken, zoals b.v. het sjamanisme, de 'bezetenheid', de helderziendheid, de

syncretistische genezers van verschillende strekkingen". (*T. Nathan, le sperme du diable*, Paris, 1988, 13).-

Opm. -- De term 'syncretistisch' (letterlijk: wat aaneengegroeid is) betekent al wat, inclusief (inclusief), ook andere technieken opneemt in de eigene geneeswijze. Denk aan kf 15: magie die, in vreemd, modern milieu, tot 'autoanalyse' (een der mogelijke toepassingen van psychoanalyse) uitgroeit. Wat - zeker in de ogen van de rabiate verlicht-rationalist - een 'syncretisme' is.

Opm. -- Wat, smalend, 'syncretisme' geheten wordt, is in feite postmodern: de post-moderne mens heeft niet meer het hoogmoedig-exclusieve van de verlichter; hij/zij denkt en leeft 'inclusief', ja, convivial t.o.v. degenen die 'anders' zijn.

Dezen worden, als evenwaardig - niet als minderwaardig - opgenomen in de leefwereld van de postmoderniteit.

Opm. -- Zou het feit dat de moderne psychiatrie voor meer dan vier miljard mensen vreemd blijft, niet o.m. kunnen een argument t.v.v. New Age (theosofie) zijn? (1) het zichtbare, (2) het innerlijk doorleefde, (3) maar ook het sacrale!

Een vierde steekproef : het primitivisme.

Susan Sontag, primitivism, in: *Encyclopaedia Britannica*, Chicago, 1967, vol. 18, 531f., geeft ons een uitstekende inleiding tot én de begripsbepaling én de geschiedenis van het primitivisme, - term, die o.m. A. O. Lovejoy gebruikte. -

Definitie. -- 'Primitivisme' is een mode, een ideologie of een methode, al naar gelang van de persoon of groep die zoiets voorstaat. De cultuur is er het object van.

het chronologisch primitivisme stelt een geschiedenis - en cultuurbegin voorop, dat beter, geïdealiseerd of zelfs ideaal is, vergeleken met wat later, vooral in het huidig tijdperk, aan cultuur aanwezig is. Wat na het begin komt, is verval, ontarding, involutie.

het cultureel primitivisme - beter zou zijn: toekomstgericht - stelt een heilssituatie voorop, identificeerbaar als eenvoudige levensstijl. Wij behoren geschiedenis te maken en cultuur te stichten in de richting van versimpeling van de bestaande complicaties van het leven.

Natuur, resp. natuurlijk(heid). -

Zowel de begingerichte als de toekomstgerichte primitivisten werken graag met het begrip 'natuur'.

Zo is, voor de begingerichte duiding van die term, de begintoestand van de mensheid of van een onderdeel ervan 'natuurlijker', 'natuurnabij', dan de huidige of is

die begintoestand minder kunstmatig (artificieel) dan al het kunst- en vliegwerk, waarin wij, latere mensheid, leven.

Zo is voor de toekomstgerichte duiding 'natuur' al wat zonder menselijk initiatief, vanuit de natuur, ontstaan is, -- zonder afspraak of wetgeving; vooral - en hier komt het anti-intellectualisme naar voren - is 'natuur' al wat getuigt van afwezigheid van 'rationaliteit' (cf 25).

De 'wilden' of 'natuurvolkeren'. -

De idealisering van de archaische mensheid en haar cultuurtype dateert van de Griekse oudheid. De Skuthen (Scythen) -- om reden van hun vegetarisme, leven in 'commune' (communisme), simpele levensstijl en zin voor recht - golden als 'primitivistisch ideaal' (Euforion, Strabon, -- Cicero, Horatius, Vergilius, Ovidius).

De kuklops (cycloop) wordt reeds door de archaische Griek Homers (Ilias, Odusseia) (IX-de of VIII-ste e. voor Chr.) en door de filosoof Ploutarchos van Chaironeia (+45/ +125; voorloper van de theosofieën

(cf. 9)) verheven tot een type van 'natuurlijk leven' zoals ook de Hyperboreërs (Pindaros, Herodotos e.a.) en de Arcadiërs (Xenofon, Ploutarchos).

Opm. De overgrote meerderheid der vroege christenen wezen dergelijke 'onbeschaafde modellen' af als niet in overeenstemming met de Bijbel. Cfr. cf 23 (Labat; 'heidense rest'). -

Om nu een grote sprong te maken: volgens Susan Sontag treft men, in de etnologie, zoals zij recentelijk ontstond, klaarblijkelijk, twee tegengestelden aan :

a. Een evolutionisme inzake cultuur (althans bij die volkenkundigen die - meestal vroeger - nog in een evolutionistisch schema inzake cultuur geloofden, -- wat nu veel minder of niet het geval is), -- wat op culturele vooruitgang wijst,

b. Een romantisch primitivisme, dat al wat primitief is, gemakkelijk als ongekunsteld-kinderlijk stadium typeert. -

Zelfs S. Freud (1856/1939) vertoont, in zijn psychoanalyse, die tegengestelden:

a. De neuroticus/ neurotica (zenuwzieke) gelijkt op de primitieven en de kinderen (infantiel stadium = primitief stadium), waaruit hij/ zij pas geraakt via een primitivistisch aandoende methode;

b. Het doel echter is uitgroeien tot 'rationeel mens-zijn'.

Opm. -- wij verwijzen hier naar retoriek (tweede jaar), 60/65 (verhandelingstheorie (existentie /essentie), waar wij, kort, het tragische lot van *Margaret Mead, The coming of age in Samoa*, New York, 1927, geschetst hebben: een echt primitivisme, van het

ideologische en modieuze type, ligt er ten grondslag aan en zorgde voor het succes ervan, totdat *Derek Freeman, Margaret Mead and Samoa (the making and the unmaking of an anthropological myth)* (1983), het werk met de grond gelijk maakte.

Modern primitivisme.

Wij slaan de uiterst boeiende historiek van al de primitivismen over, sinds de antieke Grieken en Romeinen. Maar, met Susan Sontag, overlopen wij - heel even - wat de verlicht-rationele cultuur, vooral sinds halfweg de XVIII - de eeuw (preromantiek, sentimentalisme, -- later romantiek), aan primitivistische reacties begon uit te lokken.

a. Frans primitivisme.

Het XVIII-d' eeuws romantisme is vooral toekomstgericht ('cultureel' in Sontags terminologie) primitivisme. -- de 'rationele' - versta: verlicht-rationalistische - beschaving, resp. beschaafdheid ('cultuur') wordt het tegenmodel van de romantische 'natuur'. Als voornaamste denkers in die richting wezen

vermeld: Montesquieu (1689/ 1755), *Diderot* (1713/1784; stichter en leider van de beroemde *encyclopédie*), -- vooral *J.J. Rousseau* (1712/1778), met zijn *Emile, confessions en rêveries d' un promeneur solitaire*, waarin beweerd wordt dat de 'beschaving' 'repressief' (verdringend, onderdrukkend) werkt en verslavend, terwijl het primitieve gelijkgesteld wordt met het spontane en het kinderlijke.

De primitieve mens en in zijn spoor Rousseau verdenkt de (moderne) 'rede' en is een model voor Rousseau. -- Menig schrijver dacht in dezelfde richting: Chateaubriand (1768/1848; één der grote romantici), Théophile Gautier (1811/1872; romantieker, bekend om de theorie van "l'art pour l'art"), Ch. Baudelaire (1821/1867; dandy, bekend om *les fleurs du mal* (1857)).

Special vermelding verdient le Marquis de Sade (1740/ 1814), bekend om zijn teksten die half porno half filosofie zijn. Zoals Rousseau zet hij de verlichting, met haar 'rede', door, maar veel grondiger: God is dood en dus alles is toegelaten, op de eerste plaats seks en doding. Hier is de terugkeer naar de 'natuur' (een centraal begrip bij de Sade) de ontmaskering van een schijncultuur, door de 'rede' opgebouwd. Zijn invloed en nawerking is zeer groot, misschien nog het meest in de huidige seks- en geweldvideocultuur. Men zou dit het rauwe primitivisme kunnen heten.

b. Duits primitivisme. -

Behalve S. Sontag's tekst steunen wij ons ook op *K. Rothmann, Duitse letterkunde*, Utr./Antw., 1581, 90vv..

-- a.-- de klassik. -

Gewoonlijk gesitueerd tussen 1786 en 1805. - *J.J. Winckelmann* (1717/1768), *Gedanken über die Nachahmung der Griechischen Werke in der Malerei und*

Bildhauerkunst (1735), stelt de plastische kunst der antieke Grieken als toonbeeld, -- om reden van “de edele eenvoud en de stille grootheid”.

Winckelmann situeert dit in een ‘apollonische’ schildering van het antieke Griekendom, als de harmonie van waarheid, waarde en schoonheid. Daarmee staan wij voor een naar een ideale, in het verleden gesitueerde periode der cultuur gerichte vorm van ‘primitivisme’ (in de bredere zin). Klopstock, Lessing, Wieland, Herder zijn de wegbereiders, Goethe (1749/1832) en Schiller (1759/ 1805) de topfiguren, Hebel, Jean Paul, Fr. Hölderlin (1770/1843), H. Von Kleist (1777/1811) zijn de verdere uitwerkers van het ‘klassieke’ ideaal. -

Een fragment van *Hölderlin, Hyperion oder der Eremit in Griechenland* (1797/ 1799)

Laat ons het type primitivisme even aanvoelen: “de mooie wereld is mijn Olympus. Hierin zult gij leven en - met de heilige wezens van de wereld, met de godheden der natuur, met hen samen - zult gij vreugde doorleven (...).

Ik heb het gevoel: het leven der natuur dat hoger is dan alle gedachten. Als ik een plant zou zijn zou dat dan zo erg zijn?” -- men zou dit ‘natuur-primitivisme’ kunnen heten. Meer vindt men daarover in b.v. *K. Leese, Recht und Grenze der natürlichen Religion*, Zürich, 1954: Herder, in zijn “Bückeburger Zeit” (1771/1776) en *Schleiermacher*, in zijn *Reden über die Religion* (1799), overwinnen de ‘natuurlijke’ religie en theologie van het verlichte rationalisme.

Niet ‘rede’ en ‘wet’, niet ‘aangeborene begrippen’ en ‘algemene waarheden’ (= Aufklärung), maar bezielde intuïtie en levend gevoel van iemand die in het leven staat, vatten de ‘natuur’ in die romantische zin, die met de antiek-Griekse natuurervaring ineenloopt bij Hölderlin.

Men leze ook *M. Ambacher, les philosophies de la nature*, Paris, 1974, 79ss. *Les caractéristiques des philosophies de la nature au cours des temps modernes*), waar blijkt dat niet de wiskundige en natuurwetenschappelijke en technologische benadering (= verlichte rationaliteit) de ware wezenheid van de ‘natuur’ openbaren.

Schelling en Bergson zijn, daarvan, misschien de zuiverste vertegenwoordigers. -- zie ook : *B. Velette, La nature*, Paris, 1978 (een reeks teksten); *Rol. De miller, Les noces avec la terre (la mutation du nouvel age), l’isle sur la sorgue*, 1982 (weerom een bloemlezing).-

Een *Von Kleist*, in zijn *Ueber das Marionettentheater* (1810), gaat zo ver de vederlichte, los en vrij heen en weer bewegende marionet als het toonbeeld te stellen van de - door geen enkele ‘rationaliteit’ geremde - stralende tover en schoonheid.

-- b. De romantik. -

Gesitueerd tussen 1798 en 1830. -

a. Wilh. Von Schlegel (1767/1845), diens broer Friedrich Von Schlegel (1772/1829; bekend om zijn *Philosophie des lebens*), Ludw. Tieck (1773/1853), Novalis (1772/1801), Clem. Brentano (1778/1842), -- met de filosofen Fr. Wilh. Schelling (1775/1854) en Fr. Dan. Schleiermacher (1768/1834) zetten de Duitse romantiek in. --

Ter illustratie een tekst uit Novalis' fragmente (1799/1800): "de wereld moet geromantiseerd worden. Op die wijze vindt men de 'oorspronkelijke' betekenis weer. Romantiseren is niets dan

kwalitatieve (*opm.:* staande tegenover het wiskundig-kwantitatieve model) vermeerdering van 'kracht'.

het lagere 'zelf' wordt, in zo'n bewerking, met een beter 'zelf' geïdentificeerd (...)

door aan het gemene een hoge zin, aan het gewone een geheimzinnig aanzien, aan het bekende de waardigheid van het onbekende, aan het eindige een oneindige glans te geven, romantiseer ik het". -

Dat hiermee, ook, cultuurfilosofie gemoeid is, blijkt uit het door Susan Sontag opgemerkte feit dat Novalis de Bijbelse denkbeelden '(heils)geschiedenis' en vooral 'zonde' wou uitgebannen zien t.v.v. zijn droom, nl. een gouden tijdperk, gekenmerkt door kinderlijke onschuld op een Griekse en oosterse achtergrond.

Let op het ineenlopen van romantik en klassik. -- S. Sontag zegt dat analoge denkbeelden voortleven en hersticht worden bij Henrich Heine (1797/1856; vriend van Karl Marx), Friedr. Nietzsche (1844/1900; de anti-Platonisch - anti-christelijke nihilist), -- in de XX-ste eeuw, bij Stefan George (1868/1933; symbolist, naar het manifest van het symbolisme (1886; Jean Moréas), -- net als Ch. Baudelaire overigens) en Thomas Mann (1875/1955; *Buddenbrooks* (*Verfall einer Familie* (1901); *Zauberberg* (1924) in de stijl van de neue Sachlichkeit (nieuwe zakelijkheid)).

c. Angelsaksisch primitivisme.

S. Sontag zegt dat:

het vooropstellen van een verleden (archaisch of oud) ideaal cultuurtype minder aan bod komt in de Angelsaksische literatuur,

maar dat de verwerping van 'rationaliteit' en het benadrukken van de 'ontwijding' (onttovering, desacralisering) door de vakwetenschap, alsook de ophemeling van gemoed en gevoel en van de onschuld van het landelijke leven schering en inslag zijn. -

Zo bij Will. Wordsworth (1770/ 1850) die zijn 'Arcadië' (cf 27) meende aan te treffen in Lake District (daarvandaan de naam 'Lake Poets', die aan de romantische dichters gegeven werd), maar geleidelijk ontgoocheld werd in zijn primitivistische verwachtingen.

Zo Sam. Coleridge (1772/ 1834), die - om zich te bevrijden uit de 'rationaliteit' - drugs slikte (opium) om zijn 'creativiteit' te ontwikkelen. Met Rob. Southey (1774/ 1843) droomde hij ervan een "ideale gemeenschap" te stichten op de oevers van de Susquehanna (USA).

Besluit.-- Dit overzicht is onvolledig. Het is een stel steekproeven doch met voldoende inductieve waarde (kf 3) om een inzicht te geven.

Primitivisme in de xx-st' eeuwse kunst. -

Wij lezen, nu, een literaire kritiek van de hand van *J. Leenhardt: les modernes : souvent primitifs!*, in: Journal de Genève (30.01.1988).

Zoals bij lezing zal blijken, ligt het zwaartepunt van steller in het preciseren van de wezensaard van de cultuurbeïnvloeding die met artistiek primitivisme gemoeid is. -

(1). William Rubin, *Le primitivisme dans l'art du XXe siècle* (Flammarion, Paris), is een werk dat doorslaggevend is voor het goede begrip van de hele XX-st' eeuwse kunst.

Het paradox is onmiskenbaar: uit primitieve en exotische bronnen put onze rationalistische en technische eeuw de substantie zelf van haar vernieuwing.

Bijgevolg: men moet, tegelijk, de geschiedenis van de ontdekking der etnografie (*opm.*: het louter beschrijvend gedeelte van de etnologie), die van de kunstverzamelaars en van de kunstenaars, maar ook die van de wezensontwikkeling van de Westerse esthetica (schoonheids- en kunsttheorie) vooropstellen wil men de ontmoeting met de primitieve en exotische wereld begrijpen, die, rond 1900 en sedertdien, doorheen Paul Gauguin (1848/1903), Pablo Picasso (1881/1973), Georges Braque (1882/1963) e.a. plaats vond.

Met name: de primitivistische invloed mag men niet - zoals maar al te vaak gebeurt - beperken tot de ontdekking van de Afrikaanse beeldhouwkunst door de kubisten (*opm.*: artistieke beweging, rond 1907 ontstaan, die de geometrische vormen sterk laat uitkomen; Picasso, J. Gris, Braque, Gleizes, Villon e.a.), want dit is maar één geval van vreemde beïnvloeding uit vele.

(2). -- Rubin's werk bevat een stel vergelijkingen:

Het komt soms met treffende soms met eerder betwifelbare parallellen voor de dag. Het doet dit, echter, zo alsof ons begrippenstelsel er nooit in gelukte de exacte wezensaard van de verhouding van de ene kunst (*opm.*: de primitieve, resp. exotische) tot de andere (*opm.*: de Westerse) te vatten en te verwoorden. -

Denk, daarbij, aan een Picasso die de esthetische oplossingen (uitwegen) uitgediept heeft, waartoe de ontmoeting met het Grebo-masker, dat hij in zijn bezit had, hem noopte.

Beeld u een Max Ernst (1891/1976; surrealist) in die de vogelmens van het Paaseiland gezien heeft, -- een thema, dat hij zo dikwijls herneemt. Denk eraan dat, in Frankrijk, Matta, Lam, Brauner, -- in Duitsland, de expressionisten

(opm.: een stroming in de schilderkunst en de filmesthetiek; de voorlopers, einde XIX-de eeuw, zijn Edvard Munch (1863/1968), James Ensor (1860/1949), Vincent Van Gogh (1853/1890); tot op heden actueel) oplossingen (uitwegen) bedacht hebben, die hen des te sterker geïnspireerd hebben, naarmate zij uitgelokt werden door een wijze van waarnemen, die grondig van de hunne verschilde en, zodoende, in hun werken iets zichtbaar gemaakt hebben dat de westerse mens, toentertijd, trachtte te vatten.

(3). Rubin verschaft ons een ware documentatie

Deze belicht de verhouding van de ene kunst tot de andere. Die betrekking kan noch met de term ‘invloed’ noch met de term ‘analogie’ exact weergegeven worden.

De kunst van onze XX-ste eeuw tracht middelen te vinden om een zichtbare vorm te geven aan de radicale wijzigingen, die begrippen als waarneming van de ruimte, ‘substantie’ (*opm.:* dat wat, aan een veelheid van elementen, eenheid, samenhang, geeft), bewustzijn, tijd, ondergaan, wanneer iets uit een cultuur door een andere overgenomen wordt.

Applicatief model. -

Misschien is het boeiendste voorbeeld er een, waarvan ‘invloed’ of, misschien, zelfs van ‘ontmoeting’ met zekerheid geen sprake is, nl. Carnaval d’Arlequin (1924/1925) van Juanmiro (1893/1983).

Dit schilderij biedt ons een soort ‘ruimte’ met weinig of geen ordening en rangorde; daarin ‘zweven’ de ‘vormen’. Het geeft eskimomaskers te zien. -

Ik, J. Leenhardt, zou er misschien sommige voorwerpen, eigen aan de Australische Aborigines (cf 12v.), die zo dicht bij de hedendaagse beeldhouwkunst staan, aan toegevoegd hebben. -

Tot daar wat Leenhardt wringt. Hij eindigt: “Rubin’s boek, ontsprongen aan de tentoonstelling van het metropolitan museum in New York, is een bundel vergelijkingen, parallellen, waarin het vlottend karakter van wat men ‘invloed’ heet, bijzonder sterk naar voren komt”.

Besluit. -

‘parallel’: vgl. retoriek (tweede j.), 29; 113/115); cfr kf 1: comparatieve methode).

Steller wil in woorden/ begrippen 'exact' uitdrukken dat wat men slechts intuïtief vatten kan door de gegevens zelf (hier: kunstwerken) waar te nemen.

In die zin blijft de taal te vaag. Onmacht van de taal, verbeterd door de macht van het intuïtieve kennen.

Een vijfde steekproef: negro Afrikaanse magie en puritanisme.

Wij staan nu stil bij een intercultureel probleem: het misverstand, ja, de kwaadaardige duiding van een fenomeen uit een te weinig of niet gekende, zeker niet vertrouwde cultuur.

Bernard Pivot - presentator van la Bibliothèque idéale (Albin Michel, 1988) - trok de aandacht op *Maryse Condé, Moi, Tituba sorciere...* (noire de Salem), Mercure de France, 1986. -

Wij halen daaruit een paar uittreksels aan, die onze huidige cultuur, met haar 'elementen' (kf 7), verduidelijken. Doch ter toelichting volgende informatie. -

-- a. Het Angelsaksisch puritanisme. -

Puritanisme is een gestrengde vleugel van het presbyterianisme (de verzamelnaam van de Angelsaksische calvinistische kerken. Een puritein kan als 'fundamentalist' bestempeld worden: hij is, nl., uiterst gehecht aan één type van zgn. 'letterlijke' duiding van de Bijbel.

Het Engelse puritanisme ontstond uit een rigoristische (= gestrengde) reactie tegen de losse - 'permissieve' - zeden ten tijde van koningin Elisabeth.

De Engelse revolutie van 1648 werd, grotendeels, door puriteinen veroorzaakt: de twee eerste Stuart's - Engelse vorsten van 1603 tot 1688 - immers vervolgden ze, met als gevolg dat velen naar Noord-Amerika uitweken. -

Voor het goede begrip van één der teksten weze "de beruchtste onder alle Amerikaanse puriteinen", *Cotton Mather* (1663/1728) vermeld: één van zijn klerikale hoofdbekommernissen was de rol en de wezensaard van het buitennatuurlijke (cf 9 (theosofieën); 24) in het dagelijkse leven.

Zijn denkbeelden ter zake kregen hun neerslag in zijn *Memorable Providences Relating to Witchcraft and Possession* (1689), een boek dat, minstens voor een deel, verantwoordelijk wordt gesteld voor de beruchte heksenprocessen van Salem (1692).

-- b.-- Salem. -

Salem is een oude zeehaven in New England (Essex County, Mass., ten n.o. van Boston), gesticht in 1626. Daar situeert zich nog het 'Witch house', waar rechter J. Corwin een gedeelte van de inleidende onderzoeken doorvoerde i.v.m. de "witchcraft hysteria" van 1692.

Negentien personen - de meerderheid vrouwen - werden veroordeeld en terechtgesteld om reden van .... "occult arts".

Het boek. -- het motto staat, o.c., 231: "Tituba, een slavin, afkomstig van Barbados en waarschijnlijk 'hodou' praktiserend" Abena,

mijn moeder. Een Engels zeeman verkrachtte ze op Christ-the-Kingbrug, op een dag in 16... Het schip was onderweg naar Barbados. Uit deze agressie ben ik geboren. Uit deze daad van haat en misprijzen". Ziedaar de aanhef van het boek.

Op blz. 20 blijkt dat de bewuste verkrachting naar “klassiek zeemansmodel” geschiedde: “te midden van een kring van zeelui als schaamteloze gluurders”.

Tituba is de dochter van een slavin, die aan haar lot werd overgelaten. Gelukkig: Yao, ook een slaaf, nam moeder en kind bij zich “in een onmetelijke en uiterst zachte vertedering” (o.c.,17). Zoals primitieven dat kunnen.

Later leert Tituba - zoals het ‘heksen’ past (‘magiërinnen’ ware een betere term) - de kruiden, het materiaal bij uitstek van de heks, kennen o.l.v. Man Yaya, ook een heks.

Mettertijd verwerft Tituba de faam van heks op Barbados, één der Antillen (hoofdstad: Bridgetown). Verliefd op John Indien huwt zij hem. Beiden geraken, als slaven, in de verenigde staten, waar zij, als slaven, ‘gekocht’ worden door Samuel Parris, de dominee.

Met hem geraken zij in Boston en later in Salem, een dorp. -- In het gestreng kader van het in Salem allesbeheersende puritanisme, ontstaat plots de beruchte heksenjacht, die uitliep op de even beruchte heksenprocessen van 1692.

Uittreksel 1. -

O.c., 153. -- In de gevangenis ontmoet Tituba Hester, een jonge vrouw, beschuldigd van overspel. -

“Ik heb vernomen dat zij u ‘heks’ heten. Wat verwijten zij u?”. Voor de zoveelste maal gedreven door de sympathie, die die onbekende in mij beroerde, kwam het in mij op het haar uit te leggen. - “waarom legt men in uw samenleving...?”

Zij - een wilde gelijk - onderbrak mij; “mijn samenleving is het niet! Ben ik er niet uit verbannen, -- net als jij? Opgesloten tussen deze muren?”.

Ik zei het wat beter: “... In deze samenleving, in het feit een heks te zijn, een bijklank van boosaardigheid? Een heks - als wij dan toch te allen prijze dit woord moeten gebruiken - zet recht, brengt weer op de rechte weg, bemoedigt, geneest”.

Zij onderbrak mij met een schaterlach: “Ik zie het. Gij hebt Cotton Mather niet gelezen”. Zij zette een hoge borst op, werd plechtig: “de heksen verrichten bevreedende en onheilstichtende dingen. Tot ‘echte’ wonderen, echter, zijn zij niet in staat, want deze kunnen enkel door “de

uitverkorenen en de gezanten van de Heer” verricht worden”. -

Op mijn beurt schoot ik in een lach en vroeg: “wie is die Cotton Mather?”. - Geen antwoord. Maar, met de beide handpalmen, omklemde zij mijn aangezicht.

“Gij kunt geen kwaad berokkend hebben, Tituba! Dat is zeker: gij zijt, als vrouw, daarvoor te mooi. Zelfs al beschuldigden allen u, nog zou ik uw onschuld staande houden”.

Sprakeloos van ontroering waagde ik het haar het aangezicht te strelen. Ik fluisterde: “gij ook, gij zijt waarlijk mooi, Hester. Waarvan beschuldigen zij u?”.

Onmiddellijk weerklonk het: “van overspel!” Ik was ontzet. En bekeek ze, want ik gaf mij rekenschap van de ernst van zo’n fout in de ogen van de puriteinen. -

Zij zei: “en ik zit hier te verrotten, terwijl degene die deze baby in mijn buik plantte, vrijuit gaat”. (...).

Uittreksel 2. -

O.c.,263. -- “Het lichaam van Ephygene was het eerste dat in de ijle lucht te bengelen hing, -- hangend aan een sterke balk. Ik, tituba, was de laatste die naar de galg geleid werd, want ik verdiende een uitgelezen ‘behandeling’. (...).

Een man, bekleed met een indrukwekkend zwartrood kleed, somde al mijn verleden en huidige misdaden op: ik had het zwarte lot geworpen op de bewoners van een vreedzaam en godvrezend dorp.

Om ze - als misleide razenden - in een onderling conflict te dompelen had ik Satan in hun midden opgeroepen. Het huis van een eerbaar handelaar, die niet met mijn misdaden had gerekend en met de dood van zijn kinderen zijn naïefheid had betaald, had ik in brand gestoken.

Op dat moment van het requisitorium stond ik op het punt het uit te schreeuwen: “Dat is vals! Dat is laster, kille en gemene laster!”. Maar ik bedacht mij: “Tot wat dient het? Over enkele ogenblikken bereik ik het rijk, waar het licht van de waarheid onvermengd met duisternis schittert”.

Ik zat schrijlings op de balk van de galg. Man Yaya, Abena, mijn moeder, Yao, -- zij stonden mij daar op te wachten om mij bij de hand te nemen. Ik was, dus de laatste die naar galg geleid werd. Rondom mij stonden vreemd aandoende bomen vol vreemd aandoende vruchten”. -- met deze tragische woorden eindigt deze roman. -

Iedere toelichting, iedere commentaar zou nu, hier, vals klinken. Zo ’n mensonterende praktijken, door Bijbelfanatiekers gepleegd, lokken slechts zwijgen uit.

Een zesde steekproef: harmonieuze multi-cultuur, ja, indien geen absurde situaties.

Wij beginnen met een aanhaling: “Wie in ‘multiculturele termen’ over recht begint te denken, merkt al gauw dat de contradicties in het ‘nieuwe’ antiracistische betoog hier het duidelijkst worden.

Het is eigenlijk eenvoudig: men kan niet tegelijkertijd en om volledige gelijkberechtiging en om respect voor het vreemde recht vragen. Het is het één of (*opm.:* in het Latijn ‘aut’) het ander.

Appl. model.-

Men kan b.v. niet tegelijkertijd om volledige gelijkberechtiging van de migrantenvrouwen vragen en om respect voor het Marokkaanse recht, dat het principe van de eenzijdige verstoting door de man erkent” . (B. Govaerts, *De multiculturele droom (Veel woningen maar één huis)*, in: *Streven*,1989: 11 (aug.-sept.), 987). -

De logische reden is overduidelijk, -- althans voor wie, ook inzake cultuurfilosofie, logisch denken wil. Wanneer B. Govaerts zegt: “Het is het een of het ander”, dan wordt dit in het Latijn niet door ‘vel’ maar door ‘aut’ weergegeven. ‘Aut’ geeft weer wat in de ontologie - en dus ook in de logica - het beginsel van tegenspraak (contradictiebeginsel) heet (cf 1; 2).

Vanaf de Eleaten (Parmenides van Elea (-540/...) en zijn school) klinkt het: “Wat (zo) is, kan niet tegelijkertijd (soms voegt men daar onnodig, maar ter verduidelijking aan toe: “en onder hetzelfde oogpunt”) niet (zo) zijn”. Indien men vooropstelt volledige gelijkberechtiging en tegelijk eenzijdig-mannelijke rechten, dan vervalt men in wat men in de wiskunde, sedert de Pythagoreeërs, heet ‘het ongerijmde’.

Want - in die ‘hypothese’ (cfr. 4 (Platonische hypothetische meth.)) - heeft de (Marokkaanse) vrouw niet gelijke rechten.

Besluit.

Voordat wij een paar exemplificaties doornemen, eerst nog dit: multicultuur - en de voorgaande bladzijden hebben - denken wij - meer dan voldoende bewezen (zij het inductief) dat wij, meer en meer, in een multicultuur leven - althans in de harmonieuze vorm, d.i. in de contradictievrije vorm, is maar denkbaar en, in de werkelijkheid, mogelijk, indien, bij vergelijking (cf 1: comp. m.), blijkt dat geen enkele der deelculturen met enige andere in tegenspraak komt; m.a.w.: indien zich geen ‘absurde’ of ‘ongerijmde’ situaties voordoen.

Appl. model 1 .-

Aster Berkhof, Angst om Afrika, Antw./Utr.,1969, 207u.. -

De titel: “21. De tien gebreken van de Afrikaan”. Het scenario speelt zich af in Kongo-Brazzaville. Aan het woord een ingenieur uit Toulouse. -

Onhandigheid: geef hun een hamer en ze laten hemvallen; laat ze met een tractor rijden, en zij vergeten - telkens weer - hem van benzine te voorzien. Zij kunnen niets. -

Domheid: terwijl de Fransman naar zijn voorhoofd wees, zei hij “Zij hebben ‘t hier niet; met hun kop werken zij niet; -- de samenhang van hun werk verstaan zij nooit; gevolg: nu dit nu dat”.

Niet-creativiteit: in moeilijkheden staan zij daar hulpeloos; bij de minste afwijking van de routine zijn zij als van de hand Gods geslagen, onbekwaam als zij zijn er iets op te vinden. -

Traagheid (inertie): zij zouden al staande slapen, zo ‘lui’ zijn zij. -

Onverschilligheid: voor hun werk tonen zij niet de minste belangstelling; werken, zoals wij, Westerlingen, dat opvatten, “zegt hun niets” (kf 17 “Die vraag zegde hun niets”), -- zo ‘ongemotiveerd’ zijn zij. -

Onbetrouwbaarheid: men weet nooit - wanneer men een Afrikaan aanwerft, of men hem ‘s anderendaags nog terugziet,-- zo onstandvastig zijn zij. -

Aanmatiging: in het praten zijn het allemaal ‘superingenieurs’, zo ‘arrogant’ en verwaand zijn zij. -

8. Egocentrisme: ploeggeest bezitten zij niet; iedereen denkt enkel aan zichzelf, -- zo zelfzuchtig zijn zij. -

Veeleisendheid: voor iedere vinger die ze verroeren, moeten zij betaald worden.

Onbeheerstheid: het hoofd een seconde koel houden kunnen zij niet; gesprekken worden, in een oogwenk, ruzies; een probleem onderscheiden van de gevoelens, die dat probleem in elk van hen oproept, -- daartoe zijn zij niet bekwaam; vechten is het gevolg; zo vlug voelen zij zich, telkens weer, ergens beledigd of verontrecht. -

Ziedaar de bittere ervaring van meer dan één Westerling, wanneer hij, dag-in dag-uit, te doen heeft met ‘Primitieven’ in westers arbeidsverband. De vooropstellingen van Archaische culturen inzake arbeid en zin van leven verschillen dermate dat degenen, die zich als differentisten terzake aandienen (kf 2), zeker, voor een serieus deel, gelijk halen: het verschil is soms reuzegroot. Zo zelfs dat men geen oog meer heeft of hebben kan voor al wat er aan diepgaande gelijkenissen, niettegenstaande alles, aanwezig is.

Een mogelijke verklaring. -

In het Eerste Jaar (WDM 108/110) hebben wij “des Grosse’sche Prinzip” (het Grossiaanse beginsel), even, vermeld, dat beweert dat “Indien economie, dan hoofdfactor” (cfr. *E. Grosse, Die Formen der Familie und die Formen der Wirt(h)schaft*, Freiburg i. Br., 1896). -

Welnu, het zou kunnen zijn dat ergens de ene of de andere economische levensvorm - atavistisch (d.i. in de ‘diepe’ erfelijkheid werkend) - de in Aster Berkhof’s boek weergegeven ‘inerte’ (‘trage’, d.i. door - in onze Moderne ogen - ‘traagheid’ beheerste) inboorlingen nog grondig bepaalt.

Willen wij de Archaische culturen ‘begrijpen’, dan behoren wij, behalve b.v. psychologische en sociologische, ook economische ‘stoicheia’, factoren, voorop te stellen. Wij menen ze o.m. te kunnen aantreffen in *Marshall Sahlins, Age de pierre, âge d’abondance*, Paris, 1978 (// *Stone Age Economics* (1972)), waarvan wij een der hoofdstellingen, heel even, aanraken.

Heel wat economen bestempelen de primitieve economie als een “ellende-economie” Sahlins repliceert daarop niet met een ‘theorie’, maar met feiten.

Opm. -- Merk op: ‘feiten’ zijn steeds en noodzakelijk ook duidingen (wij zullen zien dat Sahlins een aan Susan Sontag’s begrip ‘Primitivisme’ verwante stelling verdedigt). Cfr. cf 26vv..

2.1. Sahlins neemt de ‘feiten’ (het zijn waarlijk gegevens), zoals zij zich voordoen bij ethnien, waarvan de levensvoorwaarden onherbergzaamheid van het leefmidden, schaarste inzake hulpbronnen, ondoelmatigheid inzake technieken verenigen.

Zo b.v. de verzamelaars- en jagersnomaden in de woestijnen van Australië en Zuid-Afrika, die - in de ogen (= duiding) van etno-economen als Herskovits (zie diens *Melville J. Herskovits, Economic Anthropology*, New York, 1952) - het boegbeeld van de ‘Primitieve ellende’ vertegenwoordigen. -

De monografieën, waarin de Aborigines van Arnhemland (cf 12, 32) en de Bosjesmensen van de Kalahariwoestijn geanalyseerd worden, zijn een met cijfers gestaafde weergave van ‘feiten’ (zo b.v. werd de tijdsduur, in beslag genomen door economische productiviteit, gemeten). -

Vaststellingen. -

Verre van gedurende hun hele leven aan een koortsachtige zoektocht naar misschien onvindbaar voedsel prijsgegeven te zijn, besteden deze ‘miseriezaaiers’ gemiddeld maximaal vijf uren, vaker tussen drie en vier

uren per dag aan economisch productieve arbeid. Met als resultaat: voldoende bestaansmiddelen voor een behoorlijk levensonderhoud. Met dan nog volgende preciseringen: zelden is deze dagelijkse arbeid ononderbroken; frequente rustpozen spreiden hem; nooit worden alle leden van de groep er tegelijkertijd in betrokken:

a. kinderen en jongeren nemen er slechts weinig of zelfs niet aan deel;

b. zelfs niet alle volwassenen zijn, tegelijkertijd, met het plukken of het jagen of vissen bezig. -

Meer nog: Sahlins stelt vast dat deze recente gekwantificeerde gegevens de vaststellingen van reizigers uit de XIX- de eeuw bevestigen.

Besluit. -

De primitivistische stelling van Sahlins luidt: deze Primitieven - één greep uit de totaliteit dezer Archaische culturen - vertegenwoordigen een type van overvloedseconomie. Wat verstaat een Primitivist onder de term 'overvloed'? "Indien arbeid binnen een kort tijdsbestek en indien arbeid van het type 'lichte inspanning' dan de infrastructuur van een behoorlijke bestaansvorm". Ziedaar in Platonische, 'hypothetische' termen uitgedrukt de wezensdefinitie. Hieruit blijkt overduidelijk dat Sahlins afrekent met de hedendaagse, 'Moderne' kapitalist als de enige norm van overvloedsstichter. -

2.2. De domestische productiewijze (dpw). -

Sahlins breidde zijn diepgaand onderzoek uit tot de neolithische agrarische culturen. Deze zijn - binnen de grenzen van de huidige situatie (kf 20: het object) - heden nog waarneembaar in Afrika, Melanesië, Vietnam, Zuid-Amerika.

Terloops: J. Lizet, Economie ou société? Quelques thèmes à propos de l' étude d' une communauté d' Amérindiens, in: *Tijdschrift van de Vereniging van de Amerikanisten*, ix, 1973, 137/175 - een analyse van de cultuur der Yanomami (Venezuela) - bevestigt perfect wat Sahlins beweert.

Een opvallende analogie. -

Zoals wij zagen (cf 2) is analogie én verschil én gelijkenis.--

verschil. -- De oerwoud- of woestijnnomaden, hierboven even geschetst, en de sedentair-agrariërs van het neolithicum, die, zonder het plukken, het vissen en het jagen te laten, hoofdzakelijk leven van de producten van hun moestuin, verschillen, op het eerste gezicht, grondig van elkaar. --

gelijkenis. -- Zich steunend op een heel stel inductieve steekproeven, meent Sahlins de hoofdkentrekken van de nieuwe agrariërs als volgt te kunnen samenvatten:

Overheersing - binnen het 'huisgezin' (daarvandaan de term 'domestisch') - van de seksuele arbeidsverdeling:

Overheersing - binnen de samenleving, die de gezinnen omvat - van 'politische' (in de Antiek-Griekse zin: de maatschappij ordenende) denkbeelden:

- a. op verbruik gerichte productiesegmenten (d.i. afgezonderde eenheden);
- b. zelfstandige toegang tot de productiemiddelen (de afgezonderde eenheden werken autonoom inzake natuuruitbating);
- c. middenpuntvliedende betrekkingen tussen de productie-eenheden (de afgezonderde gezinnen wensen 'zelfgenoegzaam' (in het Grieks 'autarkisch' (opgelet: niet 'autarchisch')) te werk te gaan). De termen 'segment', 'zelfstandig' en 'middenpuntvliedend' betekenen, in de grond, juist hetzelfde, een vorm van primitieve privatisering. -- Wij leggen dit even uit.

Treffend feit. -- De hoofdkentrekken, die het economisch systeem van de Neolithische agrariërs - die brandcultuur pratikeren (een stuk bos of veld platbranden, om aan grondverbetering te doen) - definiëren, definiëren ook de samenlevingsordering der vroegere culturen. Anders gezegd: een rondtrekkende nomadengroep - net als een sedentaire stam - bestaat uit productie- en consumptie-eenheden, nl. 'haarden' en 'huisgezinnen', -- met twee kentrekken: binnen het gezin overheerst seksuele arbeidssplitsing (= vrouwen doen ander werk dan mannen);

binnen het geheel der gezinnen functioneert iedere economische 'eenheid' (= gezin, haard) als een zelfstandig segment. Zelfs als een of andere ruilregeling de rondtrekkende groep structureert, dan blijft hij, in wezen, opgedeeld in zelfstandige economische eenheden. -

Besluit

de verschillen tussen eerste en tweede economische fase zijn werkelijk (andere lifestyle (levensstijl)), met o.m. andere sacrale denkbeelden en rituele geplogenheden).

Identisch, desalniettemin, is de basisstructuur.

Het autarkisch ideaal. -

Hippies, Radicale Nieuwlinksen durven zich wel eens inspireren aan het 'communeleven' van de Primitieven (vgl. cf 30: ideale gemeenschap). Toch lijkt ons dit een vergissing.

a.1. uitwendige autarkie. -- Iedere Primitieve gemeenschap - wat betreft het economisch proces (= van productie tot consumptie) - streeft, voor zover

de soms barre omstandigheden, eigen aan een Primitieve situatie, het toelaten, naar uitsluiting van alle betrekkingen met naburige gemeenschappen, voor zover deze afhankelijkheid zouden behelzen. M.a.w.: zij willen autonoom leven.

a.2. uitwendige autarkie. -

Binnen zo'n autonome gemeenschap produceert men het minimum dat aan alle behoeften voldoet. Men versta dit zo: de dpw (domestische productiewijze) staat vijandig zowel tegenover overproductie als tegenover onderproductie.

Dit, om de anderen niet nodig te hebben. Wat behelst dat b.v. het inrichten van marktbetrekkingen radicaal uitgesloten zijn.

Markt impliceert, immers, dat én verkopende én kopende, de ene actief, de andere passief, afhankelijk zijn van elkander.

inwendige autarkie. -

In Sahlins taal "middenpuntvliedende organisatie". Ieder gezin (of haard), d.i. iedere productie-eenheid, doet noch aan over- noch aan onderproductie, -- om niet af te hangen van de andere gezinnen. In een leuze omgezet: "ieder voor zich".

Wat op duidelijk waarneembare privatisering wijst.-- "Het gezin bleek de burcht van het private belang, nl. dat van de huiselijke groep, -- een burcht, die - in crisistijden - zich van de buitenwereld afzondert en alle sociale ophaalbruggen optrekt, -- als zij niet zover gaat de moestuinen van de verwanten te plunderen.

M.a.w.: zolang niets ernstigs het dagdagelijkse leven dezer mensen verstoort, blijven zij, als middelpuntvliedende eenheden, de verwantschapsbanden eerbiedigen", aldus P. Clastres, *Préface*, 17s..

Ethisch-politisch aspect. -

'Ethisch-politisch' betekent, sedert de Antieke Grieken, het feit dat iedere menselijke samenleving ergens deugden en gebreken ontwikkelt; daarvandaan de grote zorg van dezelfde Antieke denkers om ergens een ideële-utopische - 'polis' (samenleving) te ontwerpen. -

Uit een gesofistikeerde analyse van de Mazulu (Valley Tonga) verklaart Sahlins de onderproductie van sommige gezinnen: zij waren er zeker van dat solidariteit van welgestelder huisgezinnen in hun voordeel werkt indien sommige productie-eenheden "tekort komen" is dat omdat zij erop rekenen dat "de anderen" - uit solidariteit - ze wel zullen uitredden.

In Zuid-Nederlands: de plantrekkers rekenen altijd op de anderen, "die wel zullen opdraaien". Privatisering voorkomt, m.a.w., inertie (traagheid), de "zevende hoofdzonde".

Algemeen besluit. -

Herlees, nu, met in het achterhoofd, wat Sahlins e.a. opgemerkt hebben inzake Primitieve arbeidstypes, kf 37. Wat de ingenieur uit Toulouse interpreteert als 'traagheid', b.v., is wellicht niets anders dan de atavistische rest, in het collectief on(der)bewuste actief aanwezig, die het onbewuste leven van dergelijke inboorlingen bepaalt. -

Maar -- tegenover het moderne arbeidsethos gezien -- is de tegenstelling zo groot dat zij, zo goed als ‘contradictorisch’ is en een dilemma (een ofwel-ofwel - uitspraak) voortbrengt.

Men verstaat, nu, wel beter waarom *Valérie Ott*, cf 12, betitelt: *s’ Adapter ou disparaître* (Zich aanpassen of verdwijnen). Een cultuurconflict is, in zo’n voorwaarden, onvermijdelijk. Men kan niet tegelijk Archaïsch-autarkisch leven en Modern-kapitalistisch. Beide willen ‘verzoenen’ in een ‘synthese’ (de zgn. harmonieuze multicultuur) is ongerijmd.

Appl. model 2. -

Wij bespreken het conflict “traditie/ moderniteit” dat wij nu exemplificeren, in twee stappen.

a. -- ‘look’ in het Frans lekenonderwijs en multicultuur. --

‘Look’ is het Angelsaksische modewoord voor de verschijningswijze die de huidige mens zich verschaft o.g.v. mode. -

A. Bosshard, Blouses grises, voiles blancs, in: *Journal de Genève* 24.10.1989, bespreekt, vanuit het aspect ‘look’, uitzicht, het cultuurconflict, dat, ondertussen, ook in ons landje uitbrak, tussen de Vrijzinnige gelaïciseerde Franse cultuur en de Rechtgelovige (‘Orthodoxe’) islamitische cultuur. Wij laten de journalist eerst aan het woord, terwijl wij, hier en daar, historische preciseringen (die het artikel niet bevat) inlassen.

-- Jules Ferry (1830/1893)

Hij was een Frans politicus en meer dan eens regeringslid. Befaamd werd hij, zeker, als voorvechter van het staatsonderwijs als verplichtend, kosteloos, maar laïcistisch.

Alle jongens en meisjes - zo redeneerde hij - van welke oorsprong of cultuur ook hebben recht op kennis. ‘Publiek’ heette Ferry een school voor zover zij de co-existentie - uitgedrukt, gedurende een zekere tijdsspanne, in de voor iedereen gelijke grijze kiel - verzekert voor Katholieke, Protestantse, Joodse, Islamitische en Agnostische kinderen.

“Een gemeenschappelijke inhoud werd, in beginsel, aan iedereen opgedrongen, nl. de Franse Verlicht-Rationele moderniteit (‘les Lumières’). Dit cultuurtype

had zijn ‘god’, nl. de rede en de kennis. Het had zijn ‘priesters’ nl. de leerkrachten. (...). Zijn ‘Messiasgeloof’ was de culturele zending van Frankrijk (in zijn kolonies). Zijn Jakobinisme bestond erin de lokale culturen binnen de ‘Zeshoek’ (*opm.*: 1’ Hexagone is de metafoer voor Frankrijk) af te vlakken”.

Bosshard zou gelijk kunnen halen: luisteren wij naar Alain Minc, *La machine égalitaire*, Paris, 1987, 29:

“De gelijkheid op zijn Frans komt neer op eenvormigheid, beregeling en normen (cf 14: Feyerabend). De gelijkheid op zijn Amerikaans komt neer op verschil, vaagheid inzake regels en markt. -

Natuurlijk is er geen enkel gelijkenismodel dat, op zich, het beste is: hoogstens is het, in mindere of meerdere mate, aangepast aan de omstandigheden en de context (...).

De Franse school is een topmodel van de Franse 'democratie': "de gelijkheid beogend ('egalitaire'), het eenheidstype benadrukkend ('unitaire'), betuttelend ('tutélaire'). Dit is radicaal contradictorisch met de individualistische en pluralistische voorstellingen in de USA en Engeland'. -

Minc herhaalt dit, o.c., 188: de integratie, d.i. de insluiting van niet-Franse elementen (b.v. vreemde culturen), in de Franse cultuur verschilt van de integratie "op zijn Amerikaans". O.c., 112:

"De verschillen platwalsen, iets 'Frans' fabriceren op hetzelfde patroon - gisteren om een soldaat te maken, vandaag een scholier of een belastingplichtige - dat zijn gewoonten, die zwaar doorwegen en moeilijk te bestrijden zijn".

Men ziet het: Minc spreekt in zeer gelijkende zin. "Gelijkheid op zijn Frans bepaalt tot op heden de inwijkingpolitiek. Zij wordt verwoord in "Tous unis, tous pareils" (Allen één, allen gelijk). Dat is onze specialiteit geworden. De assimilatie (kf verwezenlijkt zich dankzij de identificatie met het nationale model, waarbij de school als smeltkroes werkt en de cultuurverschillen weg gewalst worden". (O.c. 187). O.c., 189 spreekt van "système identitaire", "identitair stelsel") O.c., 29 spreekt ook van "syncrétisme Français" (ineen smelting).

Op p. 28 stelt ook Minc Jules Ferry uitdrukkelijk verantwoordelijk voor de assimilistische rol van de Franse school. -

Besluit:

De eigen 'identiteiten' der andere culturen worden niet als een verrijking voor de Franse gezien, maar als zoveel remmen op de assimilatie.

Opm. -- De Verlichting - in de Angelsaksische landen 'Enlightenment', in Duitsland 'Aufklärung', in Frankrijk 'Lumières' - is de dominante in de USA. Zij is dat ook in Frankrijk. Maar de mentaliteit van de Amerikaanse 'Verlichte geesten' is - zichtbaar in het verwerken van al wat 'anders' is - anders dan de Franse 'moderniteit' - dat stellen wij, nu duidelijk vast - vertoont varianten.

In Frankrijk komt, vooral, tot uiting het revolutionaire element en het assimilisme: de 'rede', ooit als 'godin' vereerd, is in alle mensen dezelfde. Varianten als b.v. de Islamitische of de Baskische worden uitgebannen als "la barbarie des siècles passés" (Abbé Grégoire, de bestrijder van b.v. de streektalen, in naam van "la Raison universelle", waarbij 'universeel' moet geduid worden als eenvormig (uniform), niet als analoog). Wat assimilistische taal is.

-- Bosshard

Hij ziet twee grote contradicties opdagen, die het Franse Verlichtings-assimilisme bedreigen. -

2.1. De Franse school had als geloofsbelijdenis - grosso modo - de 'figuur' (voorgond), die het Rationalisme was, op haar 'achtergrond', die de Joods-Christelijke religies uitmaken. -

Welnu, de ene en eenvormige verplichting voor alle mensen om - op Joods-Christelijke achtergrond (die het overwonnen 'verleden' uitmaakt). -

De moderne rationaliteit als hoogste waarde te huldigen, wordt o.m. in de Unesco, een multicultureel systeem bij uitstek, opgedeeld in een veelheid van culturen. En wel zo dat men, op dat planetair vlak de niet-Joodse en de niet-Christelijke, alsook de niet-Verlichte culturen niet meer als minderwaardig ("*la barbarie des siècles passés*"), maar als evenwaardig behandelt. -

2.2. De tweede contradictie situeert zich in de grote economische systemen - op de eerste plaats de euromarkt -- zeker na 01.01.1993, -- en de inwijking op grote schaal, die er gedeeltelijk mee ineenloopt. Zij versterken onrechtstreeks (KF 38: indien economie, dan hoofdfactor (Grosse)) de multicultuur.

De jongeren. -- Ondervraagt men - aldus steeds Bosshard - iemand onder onze jongeren, dan zal hij het belachelijk vinden dat men, van hogerhand, zijn kameraden verbiedt zich op school te kleden (KF 44: look) zoals zij dat graag hebben.

De jongeren zien in de look de uiting van emotionele bindingen en affiniteiten. Met name: de behoefte om de eigen identiteit d.m.v. kledij te onderstrepen is, onder de jongeren, nog

nooit zo sterk geweest; de eerbied voor de verschillen is nog nooit zo 'evident' geweest.

Gevolg: in zo'n zaken van hogerhand druk uitoefenen - al of niet in naam van "heilige principes" - lijkt te jongeren iets typisch voor de oudere generaties. "Refuser le voile à ces jeunes Maghrebines (ou Turques), voilà le scandale, voilà l'anachronisme". Ziedaar de woorden, waarmee Bosshard zijn artikel beëindigt.

Opm.: De term 'Mag(h)rebijnse (meisjes)' komt van de term Maghreb (Arabisch: al-Maghrib, de ondergaande zon), waarmee men de landen tussen de Atlantische Oceaan, de westelijke middellandse Zee en de Sahara aanduidt, nl. Marokko, Algerije, Tunesië (Atlaslanden).

b. - Franse laïciteit en integratie van 'integrismen': -

Eerst een paar termen.

a. integrisme. -

Onder die term verstaat men de levenshouding en de leer, die een traditioneel systeem - liefst een religieus stelsel - gaaf (in het Latijn 'integer', ongeschonden, onverminkt) wil bewaren. Het is een vorm van behoudsgezindheid of conservatisme. Zo gewaagt men van Katholieke 'Integranten'.

b. fundamentalisme

(fundamentalisme). -- Daaronder verstaat men die levenshouding of doctrine, die de grondslagen ('fundamenten') van een systeem gaaf wil behouden. Dingen als grondslagenonderzoek of grondslagen crisis worden, dan ook, niet geduld. -

Men ziet dat de Integrant meteen ook Fundamentalist is: roer niet aan de ('heilige') grondslagen! -- Men ziet het probleem: een integrantisch of Fundamentalistisch systeem dat zich gaaf wil houden - in een multicultureel systeem beland, riskeert in contradicties te komen met het multicultureel systeem.

Alain Rollat, La France laïque est en émoi, in: *Journal de Genève* 24. 10.1989, zal ons als leidraad dienen bij de analyse. -

Voorop merkt steller op dat de Islamitische religie, in Frankrijk, de tweede grootste is, gezien het grote aantal praktiserenden. -

Het dilemma. -

De recente polemieken rond het dragen van de 'tsjador' (gewijde sluier) door jonge Islamitische meisjes, zoals het heilige boek, de koran, het verplichtend maakt, schiept een dilemma: ofwel laïciteit, d.i. neutraliteit inzake religie of zelfs wereld- en levensbeschouwing o.g.v. scheiding van staat en religie of wereld- en levensbeschouwing, ofwel verdraagzaamheid.

De aanleidingen. -

Rollat ziet er twee.

a. Bewust dilemma werd acuut: het volstond dat twee jonge meisjes van Islamitische huize, in het College te Creil, waar zij eerst aanvaard hadden voortaan, in de klas, geen tsjador meer te dragen, op aansturen van haar vaders plots van gedachte veranderden.

b. Bewust dilemma werd nog acuter: het volstond dat enkele honderden Islamitische integranten - ofschoon afgekeurd door de meerderheid van de islamitische verenigingen - op een recente zondag, in Parijs, betoogden "in naam van het recht op sluierdracht". Frankrijk, als gelaïciseerde republiek staat meteen voor een multiculturele contradictie.

De verdeeldheid der politici. -

Zelfs de Socialisten zijn het onderling niet eens. Zij, met de andere partijen, worden uiteengetrokken tussen:

- a. het beschermen van de rechten der kinderen, neutraliteit inzake religie, het publiek (cf 42) karakter van de school, die alle ‘fanatisme’ buiten haar domein weert,
- b. de verdraagzaamheid als ideaal, het recht op verschillend zijn,
- c. de ‘xenofobie’ (vreemdelingenafkeer; denk aan extreemrechtse partijen als die van Le Pen), die daardoor aangewakkerd wordt, het ontstemmen van de Islamitische gemeenschap.

De Vrijmetselaarsloges. -

Het dilemma werd van acuut en acuter acuutst: de voornaamste tak van de Franse Vrijmetselarij, le Grand Oriënt (de Opperste Raad van de Franse Ritus van dit type ‘Geheim genootschap; dat men ‘Loges’ heet), is - sedert de historische rol van de Loges in de revolutie van 1789 - een doorslaggevende factor geweest in de doordrijving van laïcité, scheiding tussen staat en religie. Welnu, op initiatief van le Grand Oriënt kwamen vrouwen tussen.

a. Mevrouw Danièle Mitterrand lokte deze nieuwe wending van het debat uit. De echtgenote van Francois Mitterrand, de President (en socialist), nodigde de verdedigers van de laïciteit ertoe uit alle religieuze uitingen te verwelkomen.

b. De leidende figuren van ‘le Grand Oriënt de France’ werden, onmiddellijk, door protesten bestormd, die, meestal, uitgingen van de vrouwen, die

(i) actieve vrijmetselaarsters zijn en

(ii) bovendien bijzonder talrijk onder de leerkrachten: zij eisten een onmiddellijke rechtzetting! -- In de loop van een Republikeins banket, te Créteil, Val-de-Marne, geschiedde de geëiste rechtzetting. De woordvoester van

de ‘obediëntie’ (afdeling), die in Frankrijk bijna vierhonderdduizend leden sterk is, verplaatste de discussie naar het terrein van de vrouwenontvoogding.

(i) Men kan, dagdagelijks, voor de Franse tv, politici van allerlei kleur, ook niet-socialistische, als volgt horen betogen: wij zijn een gelaïciseerde republiek, met haar ‘publiek’ onderwijs; wie in onderwijsverband b.v. een religieus kenteken draagt, pleegt een vorm van vrijheid, die een aanslag behelst op de vrijheid van mede-onderwezenen, want hij/zij dringt, op die indirecte wijze, zijn/haar mening op aan medestuderenden.

(ii) De maçonnieke dames, echter, voegen daaraan een typisch feministisch argument toe: wie de tsjador draagt in onderwijsverband, draagt het zinnebeeld van ‘aliénation’ (letterlijk: ontvreemding, d.i. wat van iemand anders is, zich toeëigenen), het best vertaald door ‘verontrechtiging’ - deze nl. gepleegd door de klerikale machtsgreep van de Islamintegristen. -- Wij preciseren, nu, het betoog.

Het Feministisch betoog. -

Dit vervalt in twee, methodisch goed uiteenhoudbare gedeelten.

(A). -- ***De drie grote, ‘hogere’, monotheïstische religies. -***

Het totale probleem luidt als volgt: het dragen van de Islamsluier is van een zeer gelijkende aard, als men het dragen van de kippa of het kruis ermee vergelijkt; m.a.w. : een globale aanpak dringt zich hier op.

(B).-- De deelproblematiek. -

(1)a. Islam.-

Achter de tsjadoordracht - wie ziet dat niet? - gaat de 'aliënatie' (verontrechtiging) van de vrouw schuil. Eens dat men toegeeft inzake de sluier, zal - voor vrouwelijke studerenden -

de lichamelijke opvoeding,
de les in natuurwetenschappen,
de seksuele voorlichting -

allemaal verboden voor de vrouw binnen het Integristisch Islamverband, te berde gebracht worden. De drie genoemde punten zijn, volgens de wens van de geestelijke gezagdragers aan mannen voorbehouden. -

(1)b. In Algerije, in Egypte

Daar b.v. bestrijden Islamitische vrouwen de tsjadoordracht in het kader van haar bevrijding o.g.v. ontvoogding van de vrouw.

Opm.: - Madbouli, de bekende uitgever van - in Islamverband niet gedulde - literatuur in Cairo, publiceerde, behalve vertalingen van Sartre, Camus, Beckett, Ionesco, de boeken van de Egyptische feministe Nawal el-Sadawi, die de clitoridectomie (= kittelaar-uitsnijding) op Islamitische vrouwen gepleegd aanklaagde. Resultaat: Madbouli werd in de hele

Islamwereld geboycot (Cfr. *L. Deonna, Les écritures du Caire*, in: *Journal de Genève* 04.11.1989). M.a.w.: de Franse maçonnieke dames weten waarover zij spreken.

(1)c. De vraag van de Franse Vrijmetselaarsters

Deze luidt dan ook: "Behoort men, in naam van een of ander differentialisme (cf 2;37), in ons Frankrijk, de kittelaaruitsnijding wettelijk toe te laten? Behoort men, op dezelfde gronden, de vruchtafdrijvingspil bij wet te verbieden? Behoort men, o.g.v. differentialistische vooropstellingen, vrouwen het recht te ontzeggen om volgens haar persoonlijk geweten te beslissen?".

Opm.: Degene, die wij nu vermelden, is wel geen rein gezag, maar - in dit verband gezien - is hij van gewicht. De overtuigde Islamiet Kolonel Kadhafi, leider van Libië, zei heel onlangs, voor het Algemeen Volkscongres (parlement van Libië), over Libische Integristen: "Deze nieuwe ketters zijn gevaarlijker dan de kanker of Aids".

Ten andere: hij heeft er gewapende problemen mee: een groep gewapende Fundamentalisten heeft zich, ten Zuiden van Benghazi (O.-Libië), verschanst en dreigen op iedereen te schieten die nadert. Noteren wij dat Libië, b.v. in februari 1987, Integristische oprispingen met geweld heeft menen te moeten onderdrukken. -

Besluit:

Wat de Franse Vrijmetselaarsters zeggen, is gesteund op degelijke informatie.

Jodendom. -

Wij hebben het zo-even horen vernoemen om reden van het dragen van het kenteken bij uitstek, misschien, de ‘kippa’ (het kalotje). -

De Franse maçonniekerinnen beweren: wat de Integristische Islamiëten aan b.v. jonge vrouwen opleggen, kan geduid worden als van dezelfde aard als het verbod, in Israël, dat aan een Joods Falaskameisje, dat voor tennis uiterst begaafd was, werd opgelegd doordat “de rabbun” haar het dragen van een short en de competitie op sabbat (zaterdag) verbiedt, zal zij nooit haar enorm talent kunnen waarmaken. -

Katholicisme. -

Redeneren de Franse Vrijmetselaars: “Waar situeren zich de vrijheid en de gelijkheid van de vrouwen en de mannen - d.i. de moderniteit, als men weet dat de druk, die door het Vaticaan werd uitgeoefend, tot gevolg had dat, in heel Latijns-Amerika, de politieke systemen, die vijandig staan t.o.v. het recht op vruchtafdrijving, voorbehoedsmiddelen en echtscheiding, standhouden?”.

Besluit: --

De geestelijke erfgenames van de revolutionaire vrouwen

van 1789 hebben de alarmklok geluid tegen - wat zij bestempelen als - “la bastille integriste” (*opm.*: la Bastille was ooit de staatsgevangenis te Parijs; zij werd mettertijd het zinnebeeld van de willekeur der Franse vorsten van het Ancien Regime (= Absolutisme), o.m. doordat men er kon in opgesloten worden o.g.v. een simpele “lettre de cachet”; dit zette er, op 14 juli 1789, manifestanten toe aan de Bastille te bestormen en in te nemen).

Basisvooropstelling daarbij is : de scheiding van staat en kerken, resp. religies.

Vanuit die duiding:
Klagen zij de machtspositie van de Islamitische geestelijkheid aan en benadrukken zij het feit dat

a. ofschoon het recht op ‘la différence’ (het anders zijn) een bolwerk is tegen het totalitarisme,

b. het recht op gelijkheid inzake rechten toch - wat zij heten - “de libanisering van Frankrijk” de pas afsnijdt.

Opm.-- Men weet dat de tragedie van Libanon er o.m. in bestaat dat het praktisch een vazalstaat van Syrië geworden is en vanuit vele andere, machtige landen ‘geregeerd’ wordt. ‘Libanisering’ betekent dan ook niets anders dan ‘aliénation’, het feit dat wat eigendom van Frankrijk is, in feite en op verraderlijke wijze, onvreemd wordt door Integristische systemen.

Een simpel vraagje. -

De vraag, die - met alle recht en reden - aan deze Feministische (en analoge) redenerenden kan gesteld worden, is de volgende.

(1).-- E.W. Beth, *De wijsbegeerte der wiskunde (Van Parmenides tot Bolzano)*, Antw./Nijmegen, 1944, 19, schrijft: Zenon van Elea (+ -500/...), leerling van de stichter bij uitstek van het Westerse Rationalisme (Parmenides), is bekend om zijn zgn. 'paradoxen'.

Volgens *Clémence Ramnoux, Parménide et ses successeurs immédiats*, Ed. du Rocher, 1979, 158ss. (Techniques de formalisation), komt deze vorm van argumenteren hierop neer:

- a. zijn leermeester, Parmenides, beweert iets;
- b. de tegenstanders van Parmenides weerleggen die bewering (antilogia);
- c. Zenon weerlegt die weerleggers (antilogia).

Ramnoux, een deskundige van het Eleatisme, vat samen: Zenon is 'dialectieker', d.i. hij formuleert de antilogie van de antilogie.

(2).-- Beth haalt Aristoteles' omschrijving van Zenonisch denken aan:
toegegeven dat mijn leermeester niet het absolute bewijs levert van wat hij beweert, maar enkel argumenten, die zijn stelling tot op zekere hoogte waarschijnlijk

maken (wat in Aristotelisch taalgebruik een ‘dialectisch’ bewijs heet); maar ook gij - weerleggers - levert, op uw beurt niet het absolute bewijs van uw stelling, maar enkel argumenten, die - ook uw tegengestelde mening - tot op zekere hoogte waarschijnlijk maken.

Kort verwoord:

Evenmin als (mijn leermeester) levert ook gij (zijn weerleggers: het apodictische (d.i. in Aristotelisch taalgebruik een ‘absoluut sluitend’ bewijs) bewijs.

Opm. -- Dat het Moderne Verlichte rationalisme in zijn grondslagen dodelijk geraakt wordt door een analoge redenering, wordt in het lang en het breed uiteengezet door een leerling van de fameuze epistemoloog *Karl Popper* (1902/ 1994), bekend o.m., om zijn *Logik der Forschung* (1934), nl. *W.W. Bartley, Flucht ins Engagement (Versuch einer Theorie des offenen Geistes)*, München, Szczeny Verlag, 1962 (// *The Retreat to Commitment*).

Bartley, radicaal Modern-Rationalist, geeft toe: noch de Cartesiaanse (Intellectualistische’ Rationalist (vgl. kf 24) noch de Lockiaanse ‘Empiristische’ Rationalist

(*Opm.*: J. Locke (1632/1704; bekend om zijn *An Essay Concerning Human Understanding* (1692); Locke is de Angelsaksische tegenhanger van de Franse Descartes

(*René Descartes* (1596/1650; *Discours de la méthode, Dioptrique, Météores, Géométrie* (1637), -- gewoonlijk vernoemt enkel het eerste gedeelte van de titel)) leveren het absolute, apodictische bewijs van de vooropstellingen, waarvandaan zij uitgaan.

De moorddadige kritiek van vooral Protestantse theologen als Karl Barth, Emil Brunner, Reinhold Niebuhr, Paul Tillich e.a., gezamenlijk wel Neo-Protestanten genoemd, redeneert als volgt: Gij - moderne rationalist - evenmin als ik - een Bijbelgelovige - levert het absolute bewijs van uw vooropstellingen. -

Besluit. -

Regelmatig verwijt men Platon van Athene zijn Eleatisme, dat duidelijk in zijn tweeledige hypothetische methode (cf 4;20;36) uitgewerkt wordt. Maar hier weerom, voor de zoveelste keer, geeft ons deze methode (geen mode, -- zeker geen ‘ideologie’) de basis om de ‘absolute’ afwijzing van het dragen van de tsjador door Islammeisjes door de Franse Magonniekerinnen op losse schroeven te zetten: de Islamiet kan, net als Zenon, zeggen: ook gij evenmin als ik, ook gij levert van uw laïcistische vooropstellingen (Platonisch: hypothesen, geen bewijzen) geen stringent, absoluut bewijs, maar maakt ze enkel waarschijnlijk.

Het “simpele vraagje” luidt dus:

“Hoe weet gij, met volstrekte, absolute zekerheid, dat gij en wel gij alleen (exclusivisme) volledig gelijk hebt?”.

Het is meer dan patent: de Maçonnieke dames “weten het ook niet”. Waardoor niet? Doordat zij niet eens de vraag naar haar grondslagen (Platonisch: hypothesen) als grondslagen stellen, maar uitgaande van wat zij voor zeker ergens ‘aanvoelen’, d.i. haar axiomata, maar doorredeneren. Wat, in Platonische taal, ‘synthetisch’ (Modern: axiomatisch deductief) denken heet, waar men analytisch (reductief) moet redeneren.

Islamitische dedramatisering. -

De Islam is, overigens, geen ondeelbaar blok van beweringen.

Ten bewijze. -- Parijs, 23.10.1989 (Reuter). Sjeik Tedjani Haddam, rector van de Moskee van Parijs, kwam tussen in de polemiek omtrent de Islamsluier en de lekenschool. Hij riep op tot dedramatisering en dialoog. -

In een vraaggesprek met Le Monde herinnert sjeik Haddam eraan dat de tsjadoordracht voor Muzelmaanse vrouwen niet een ‘verplichting’, wel een ‘aanbeveling’ is,

de laïciteit kan geduid worden als het voor iedereen zonder onderscheid veilig stellen van het recht op een persoonlijke mening samen met het recht op de vrije, van iedere druk bevrijde meningsuiting”. -

Opm. -- Men ziet het: het Moderne Franse Rationalisme heeft niet het monopolie van duiding inzake ‘mensenrechten’. Ook niet-verlichte geesten beschikken over ‘rationaliteit’, al is het niet de Verlicht-Rationele, maar een ‘traditionele’ rationaliteit.

Ten andere: zagen wij niet, cf 13, dat het tijdschrift *Autrement*, sprekend over wat heel zeker ‘traditioneel’ is, de inboorlingen van Australië, betitelen: “Les Aborigènes: un peuple d’ intellectuels”?

Kf 14 leerde ons Feyerabend’s standpunt kennen: de ‘rede’ in haar Verlicht-Rationele wetenschappelijkheid riskeert eerder verarmend te werken, doordat zij, in haar exclusivisme, eentonige uniformisering (assimilisme) over de hele planeet in de hand werkt.

Zie ook kf 18. Zie vooral kf 21: om een traditionele cultuur werkelijkheidsgetrouw te begrijpen, beschik ik wel over de noodzakelijke en vooral voldoende vooropstellingen als niet-traditioneel denkend? -

Vooraf kf 21 leerde ons de volgorde “premodern (traditioneel)/ modern/ postmodern”, waarbij ‘Postmodern’ op insluitend (inclusief) neerkomt, -- ook inzake ‘rationaliteit’.

Laïcistische dedramatisering. -

Niet enkel de Integrismen, ook de Laïciteit kan afgevlakt worden. -

Eugene Spüller: van de exclusieve naar de inclusieve laïciteit. -

Bibl. steekproef: *Al. Rollat, La République est-elle trop bonne fille?*, in: Journal de Genève 07.11.1989.-

1.-- Feit. -

Om te bewijzen dat, daadwerkelijk, t.v.v. de keiharde, exclusieve Laïciteit, slechts ‘dialectische’ (= waarschijnlijk makende) argumenten bestaan, het volgende. -

Michel Rocard, socialist, eerste minister, heeft de verdediging opgenomen van Lionel Jospin, socialist minister van nationale opvoeding, die er, in eigen kamp, van beschuldigd wordt voor de Muzelmaanse Integristen te hebben ‘gecapituleerd’.

L. Jospin had, immers, geweigerd de tsjadoorgesluisde meisjes uit het ‘publieke’ onderwijs uit te sluiten. -

2.1.-- De argumentatie. -

M. Rocard weerlegde het betoog van “de extremisten van de laïciteit”, die de sluijdracht in kwestie ‘duiden’ als een uiting van fanatisme en van proselitisme (*Opm.:* werfactie), -- beide dingen, die strijdig zijn met de stelregels van de ‘republikeinse’ school. -

“De Laïciteit - aldus Rocard - is één van de waarden van mijn regering. Het uitsluiten weigeren is één van de beginselen van die regering.

Zou men ons ertoe willen veroordelen geen andere oplossing te hebben dan “sacrifier nos valeurs ou renoncer à nos principes” (onze waarden opofferen of onze beginselen laten schieten)? De moeilijkheid situeert zich daar en niet elders;

2.2.-- De uitgangsargumentatie. -

Welke basistheorie huldigen Laïcistische socialisten als Rocard en Jospin? “Gij. Rocard / Jospin weigert een stellingname” luidt de opwerping in het socialistische kamp.

“Hoegenaamd niet! Wel weiger ik “le choix réducteur” (de simplistische keuze). Zo’n stellingname zou er, in de concrete werkelijkheid, toe leiden de laïciteit en het weigeren van uitsluitingen als radicaal tegengestelde gegevens te duiden. -

Ik kies ervoor de voorwaarden te scheppen die laïciteit en uitsluitingsweigering doen samengaan. (...)”. Aldus de Franse eerste minister. -

2.3.-- Eugene Spüller: een nieuwe verdraagzaamheid.

(a) Onder de Derde Republiek was een contrarevolutionaire stroming, enigszins gedekt door de hiërarchie der Katholieke Kerk, van die periode, actief die de Franse Revolutie van 1789 ongedaan wou maken. -- J. Ferry, met dit feit als vooropstelling, riep, in

1881, op tot “antiklerikale strijdbaarheid”. Dit was de achtergrond van zijn laïcisering van o.m. het onderwijs.

De stellingname van Rocard/ Jospin laat zich inspireren - niet door een Ferry maar door Eugene Spüller, een opvolger van Ferry. Spüller was minister van onderwijs en eredielen in 1894. De regering, waarvan hij lid was, wou toentertijd links en centrum bijeenbrengen. Spüller, met dit feit als vooropstelling, stond, inzake Laïciteit, “un esprit nouveau” (een nieuwe mentaliteit) voor. Zei Spüller: “Een ware geest van ‘Verlichte’, ‘humane’, superieure verdraagzaamheid, -- een verdraagzaamheid, die niet enkel vrijheid van denken, maar ook liefde van het hart vooropstelt”.

-- Een gok. -

Blijkbaar rekenen Rocard/ Jospin erop dat de Muzelmaanse meisjes b.v., onder de invloed van het ontvoogdingproces, dat, normaal in het gelaïciseerde onderwijsmilieu aan het werk is, zelf, mettertijd, haar integrisme zullen afwerpen. -

Daartegenover staat - wat Rollat onderstreept - een sterke ideologische stroming van keihard en, dus, exclusief modern Laïcisme, enerzijds, en, anderzijds, een leerkrachtenkorps, waarvan een gedeelte - dat zagen wij kf 47 (vierhonderdduizend + de rest) - zeer zelfzeker meent een “mission civilisatrice” (A. Rollat), een cultuurzending, te vervullen, gericht tegen alle fanatismen, dankzij de lessen “morale laïque” (lekenmoraal) en “instruction civique” (staatsburgerlijke opvoeding), -- gemilderd door een wil de gewetensvrijheid van ieder kind - het Integristische inbegrepen - ongemoeid te laten.

Besluit:

a. Deze ‘Kulturkampf’ (cultuurstrijd), in Frankrijk, één der vele uitingen van de tweeledigheid “tradities/ verlichting”, “premoderniteit /moderniteit”, is in volle ontwikkeling en is - zoals iedere echte ‘crisis’ - nog onbeslist. In die zin is de cultuurpolitiek van Rocard / Jospin een gok. -

b. Aansluitend bij kf. 51 kunnen wij terecht beweren dat de Vrijmetselaarsters een modern en socialistisch als Rocard/ Jospin een postmodern standpunt innemen.

Aan de hand van zeer voorbijgaande, historische feiten en betogen, meten wij wat de moderne filosofen - nog steeds hedentendage - hebben uitgewerkt in ons dagelijkse leven.

De denkers van de moderniteit hebben meer gedaan dan de wereld louter intellectueel ‘duiden’ zij hebben hem veranderd.

Een zevende steekproef: een miljard tweehonderd miljoen chinezen.

Een minieme steekproef. Culturologie is geen gemakkelijk vak. Wat voorgaat, heeft zulks reeds overduidelijk gemaakt.

Althans indien men aan cultuuranalyse doet in een Platonische geest, -- lettend op de feiten en hun 'hypothese'.

Tot nog toe stonden eerder de Primitieve beschavingen (en haar vooropstellingen of 'elementen') centraal, behalve dan in de laatste bladzijden, waarin één der drie grote monotheïstische religies van het Westen ter sprake kwam als applicatief model van 'Traditie' in conflict met 'Moderniteit'.

Richten wij, nu, onze aandacht naar China, dat door het bloedbad op het Plein van de Hemelse Vrede (Tianmen), in de nacht van 3 op 4 juni 1989, door de daarop volgende 'repressie' en 'terugkeer' naar een harder beleid tegenover politieke 'liberalisering', de voorpagina's van ons nieuws haalde.

Zeven weken lang beheersten om politieke inspraak vragende studenten/studentinnen, denkend aan de perestrojka (herstructurering) en glasnost (doorzichtigheid) van Michaël Gorbatsjef, in de Sovjet-Unie, "het grootste plein van de wereld". Dit heet men, in analytische termen, de 'figuur' of voorgrond.

De achtergrond kan als volgt samengevat: Deng Xiaoping voerde, sinds einde 1978, economische liberalisering in, zoals zovele socialistische landen, die de stagnering van de geleide economie moe waren. De tekst, die nu volgt stelt die hervormingen voorop. Hij bekijkt er de culturele weerslag van.

De methode. -

In Retoriek 117/119 (De Romantische idylle), een uittreksel uit *St.W. Mosher, Journey to the Forbidden China*, New York/ London, 1985, 42ff., ontmoetten wij een afstandige beschrijving.

Steller bekijkt, van op afstand, een Chinees dorp. -- Men kan, echter, ook kennis maken op hermeneutische wijze.

In *De filosofie van de levensloop*, 05/06 (Levenshermeneutiek (W. Dilthey)) leerden wij dat, in het spoor van Schleiermacher en von Savigny, Dilthey 'geesteswetenschap' opvatte als het 'Erlebnis' (doorleving, beleving) van de medemens - doorheen de 'Ausdruck' (uitwendig gedrag, 'behavior') ervan - trachten te 'Verstehen' (= Verständnis, -- begrijpen). Uit tekens, door meeleven, het innerlijke leven van de medemens trachten te 'verstaan' -- ziedaar de begrijpende methode ('la methode comprehensive'). -

In Platonische termen: ik, als doorlever van mijn zieleleven, tracht de fenomenen ('ta fainomena') die medemensen vertonen, vanuit 'hypothese' (d.i. elementen, 'stoicheia', als vooropstellingen) in hun zieleleven gesitueerd, o.g.v. een minimale en

essentiële gelijkenis (“het gelijkenisaxioma”) tussen mijn zieleven en dat van mijn medemensen, te begrijpen.

Dit, niet enkel o.g.v. op afstand en onbewogen ‘bekijken’ (de afstandige blik), maar o.g.v. - zie FLL 49 - innig samenleven (dialoog), liefst tot in de graad van vriendschap (zoals Platon, o.m. in de Zevende Brief uiteendoet). -

De tekst, die nu volgt, steunt grondig op zo’n nauwer contact (‘ontmoeting’).

Bibl. steekproef: Daniel Glinz, New Look: les habits neufs du tourisme Chinois, in: Journal de Genève 13.02.1987. -

Wij volgen de tekst, zo mogelijk, op de letter. Let wel: zoals Platon benadrukte, één steekproef - wat hij ‘fenomeen’ heette - is, inductief gezien (cf 3,-- 18, 30), uiterst zwak, gezien het enorme aantal inwoners van China, maar zij is toch - om ontologisch te spreken - ‘iets’.

Inleiding. -

China is aan modernisering onderhevig. Het past, dan ook, zijn onthaal van “de vreemde duivels” aan (voor dat land revolutionaire) denkbeelden inzake massatoerisme aan (...).

Onder de talrijke bijkomstige gevolgen van de Postmaoïstische liberalisering van de Chinese economie (sinds einde 1978) is - zo stelt men vast - een oude ‘kapitalistische’ ondeugd bezig de geesten te ‘besmetten’, nl. de begeerte, de brandende begeerte om zich vlug en zonder enige inspanning rijk te maken (...).

A.I. -- gegevens.

1.1. De nieuwe inrichtingen voor toeristen. -

In vijf jaar tijd is de prijs van de hotelkamers vervijfvoudigd. Waarom? De zaakvoerder van zo’n instelling in Bejing (Peking) levert ons een “schitterende logische bewijsvoering”: “Wij gaan het hotel vernieuwen. Welnu, daartoe hebben wij geld nodig. Dus verhogen wij de prijs van de kamers”. Waarop komt, nu, in feite, die ‘vernieuwing’ neer?

Vaak behelst zij niets anders dan de plaatsing van een tv-toestel van Japanse makelij - uit snobisme, natuurlijk - of het inrichten van een bar ,-- met versieringen, die men bij ons aan de kerstboom ophangt.

Volgt daarop de ‘inhuldiging’. Deze lokt, meermaals, de laatste volledige kuisbeurt ervan uit. -

het dienstbetoon. --

De ‘service’ is nogal doenlijk gedurende de eerste maand, maar, eens die maand verstreken, wanneer de nieuwsgierigheid van het personeel wat betreft zijn nieuw arbeidskader, uitgestorven is, vervalt men opnieuw in de zuurzoete taferelen van het Chinese hotelwezen.

Bij het morgenmaal b.v. vraagt gij een tweede tas koffie of drie lepels confituur (op de ondertas voor acht personen): het is alsof gij het onmogelijke gevraagd hebt. -

Drijf b.v. uw ‘vrijpostigheid’ niet zo ver dat gij om thee vraagt: “De thee is afgeschapt”. Aan de ‘bar’ is wat de cliënt vraagt, nooit verkrijgbaar. Wel vindt het dienstpersoneel er altijd het ene of andere ‘geniale’ voorwendsel op om de afwezigheid van dranken of de traagheid in het bedienen te ‘verrechtvaardigen’: “Het hangslot van de ijskast werkt niet meer” (wat van geen enkel belang is, aangezien die ijskast toch altijd leeg is).

De volgende dag luidt het: “ De verantwoordelijke kassier is zopas weg met de sleutel van de schuiflade op zak”. Drie weken later stelt de cliënt, die opnieuw komt aandraven met de vraag om drank, - hij is daarbij lichtjes verwonderd - vast dat diezelfde kassier nog steeds zijn uitstapje doet, -- met dezelfde sleutel op zak.

1.2. Bekijken wij een paar ‘argumenten’.

a. “Eigenlijk waarderen vreemdelingen de Chinese thee niet”. Bewijs: die ‘vreemde mensen’ doen er suiker bij. Besluit: om op die smaak in te gaan hebben ‘de Chinezen’ de koffie verplichtend gemaakt. (...).

b. Een bar is, zoals gezegd, iets recents in China. -- Maar ook die bar is er “om op de smaak van vreemde mensen in te gaan”. Vooral als zij niet zoals de Chinezen, om 21.00 u, naar bed willen. Of aan zo’n ‘bar’ nu drank beschikbaar is of niet, is heel en al bijkomstig. Wat telt, is dat die ‘bar’ - als zinnebeeld van modernisme - vermeld wordt in de prospectussen.(...).

2. De grote luxehotels. -

Hoe paradoxaal ook: uiterekend die aarts slechte befaamdheid van het doorsnee-Chinese hotelwezen heeft de stichting van de zgn. “grote luxehotels” in de hand gewerkt.

Deze worden door “gemengd kapitaal” gefinancierd en zijn geleid door internationale hotelketens. Zij zijn basissen voor begoede toeristen, waar men de kamer rechtstreeks vanuit de vreemde bestelt. Het comfort is er onmiskenbaar.

Toch hebben deze “gouden kooien” de Chinese eigenschappen verloren om in “de gebreken van het Materialistische Westen” te vervallen. Zo b.v. the Golden Flower, in Xian, het prachtigste hotel van heel China.

Tot zijn grote verbazing stelt de cliënt vast dat daar niet eens een thermosfles in de kamers beschikbaar is. Grijpt hij naar de telefoon om er een te bekomen, dan luidt het antwoord: “Wij kunnen u altijd zwarte thee bezorgen”. -- “Nee: ik zou graag de thermosfles met enkele blaadjes groene thee hebben.

Zoiets vindt men over heel China in alle hotels”. Een stem van “de dienst” met een licht misprijzen; “Ach ja, dat heeft men slechts in de hotels voor inlanders”.

De dag daarop: dezelfde teleurgestelde cliënt stelt vast dat - op zijn kamer dan nog - zijn fotoapparaat gestolen werd. Van zoiets wil de hotelreceptie hoegenaamd niets horen! Ook: zij verzendt de klacht van de ene afdeling naar de andere. Het gevolg is dat de cliënt nostalgisch verlangt naar “de hotels voor inlanders”.

A II. -- De ‘elementen’ die aan het werk zijn (verklaring).-

Hoe dergelijke gedragsvormen en toestanden begrijpelijk maken?

De ongegeneerde houding van het Chinese hotelpersoneel is, gedeeltelijk, verklaarbaar door een gevoel van verzadiging t.a.v. een steeds maar toenemende massa toeristen.

Een andere factor is het feit dat, in het kader van een slecht werkende planeconomie (*opm.*: de economie wordt, in socialistische landen, van boven af, via een stel bureaucraten, geleid), het hotel geen winstgevend bedrijf is. -

3. Derde ‘element’ dat werkt, is het feit dat, voor sommige Chinezen, “een ander mens dienen” overkomt als iets vernederends, iets dat uit een ‘feodaal’ tijdperk dateert.

Meer nog: “Die rijke vreemde duivels dienen” is gewoon beschamend. In Shanghai vertrouwde een hotelier dat toe. -

Opm.: een toelichting. -- H. Dubois, S.J., *La morale chez les Malgaches*, in: *Settimana Internazionale di Etnologia Religiosa*, IVa Sessione Milano, 17/25 Sett. 1925), Paris, 1926, 171/185, zegt dat de inlanders op Madagaskar (Hova (Aziaten) en Negroïden)) al wat een inbreuk vormt op de samenleving, voor zover geregeld door de voorouders (= traditie), als vijandig geduid wordt; gevolg: tegenover mensen, die zo’n inbreuk begaan (vreemdelingen b.v.), acht men “alles toegelaten”.

Dit feit verklaart ook Chinees gedrag, dat, zoals wij wat verder nog zullen vaststellen, zeer sterk door het ‘Manisme’ (Vooroudercultus) beheerst wordt. -

Vierde element: sommige Chinezen voelen zich bedrogen door de maoïstische Revolutie, die hun ooit “een nieuwe maatschappij” voorspiegelde.

“Heeft de ‘Bevrijding’, in 1949, niet eens en voorgoed afgerekend met de denkbeelden “heer/ knecht” (*opm.*: een toespeeling op de dialectiek van de “Heer en de knecht” bij Hegel en Marx)?”.

“Werden de ‘klassen’ niet door de cultuurrevolutie (1966/1976) weggevaagd”
“Heeft, sedert einde 1978, Deng Xiaoping - om de socialistische economie weer op gang te krijgen - niet het licht op groen gezet voor individueel initiatief?”

Wij zouden toch aartsdom moeten zijn als wij de kans misten om de toeristen “uit te buiten”, voordat zo iets niet meer zal kunnen”. Zo spreken sommige Chinezen. (*opm.:* let wel: het artikel is in februari 1987 geschreven). -

Een vijfde element dat werkt. Dit jaar - 1986/1987 - liep het aantal Japanse toeristen in China terug: zij hebben er genoeg van om, voor hun reis in China, met het zielig dienstbetoon eraan verbonden, meer yens neer te tellen dan voor een tournee in Europa. -

Wat ik nu schrijf, kan paradoxaal klinken, maar het is waarheid. Sommige vreemdelingen redeneren als volgt: “Onze grootvaders schrokken er niet voor terug, in het begin van de XX-ste eeuw, de Chinezen te plunderen.

Tenslotte doen wij niets anders dan voor één van de vele schuldbrieven, die het verleden ons naliet, opdraaien. Verwonderlijk is het dan ook niet dat degenen die hun spaarcentjes in China willen spenderen, er behandeld worden als uit te buiten naïevelingen”.

B.-- Het geval Wang. -

Herlezen wij nu Retoriek 108.1 (Karakteristiek) en RH 109vv. (Portret). Steller heeft wekenlang een Chinees van dichtbij leren kennen en ‘schildert’ hem als een algemener ‘type’.

Inleiding. -- Tien jaren geleden droegen de Chinezen, die én als gids én als tolk optreden, “om de vrienden uit de vreemde een onthaal te bezorgen”, allen dezelfde blauwe kledij. Allen spraken zij ook - totaal eenvormig (cf 14, 43, 51) - hetzelfde taaltje.

Nu zijn de buitenlandse bezoekers/ bezoeksters weerom herleid tot “gewone toeristen” en worden de gidsen weerom ‘zichzelf’. (...).

(I)-- Het uitzicht (‘gedrag’).

N.a.v. mijn laatste reis begeleid een groep van dertien toeristen dwars door heel China. -

De “nationale gids-tolk” ons door het Chinese agentschap voor internationaal toerisme, Lùxingsje, bezorgd, heette Wang.

De rol die wij hem toebedachten, was: ons al die tijd als tolk begeleiden en verbindingsman spelen tussen ons en de “plaatselijke gidsen-tolken”.

Nu is die Wang uitgevallen als het prototype van de Chinese New Look. Tot nog toe treft men het in een minderheid aan, maar - mogelijk - produceert China er, de eerstvolgende jaren, een hele massa van. -

Vanaf de eerste kennismaking hing om Wang een verontrustende sfeer. Hij is ongeveer vierentwintig. Niet groot. Om reden van de Chinese meisjes, die mannen van een meter twintig of meer verkiezen, loopt Wang in schoenen met hoge hakken rond. In China maken de ouders zich - nog steeds - met graagte van een baby van het vrouwelijk geslacht af.

Gevolg: minder meisjes dan jongens. Maar, eens dat meisjes volwassen zijn, zijn zij het object van de hardnekkige wedijver en onderlinge strijd van mannen. Men beweert, hierbij, dat de meisjes meesteressen zijn in de vaardigheid om uit die rivaliteit alle mogelijke voordelen te persen.

Meteen gedragen zij zich - echte heerseressen gelijk - keihard t.o.v. degenen die naar haar hand dingen. Dat is ook de mysterieuze reden waarom Wang een vormvaste broek draagt, die zijn dijen doet uitkomen. En zijn grove lederen gordel spant hij danig op zo dat de slankheid van zijn taille de uitpuilende borstkas doet in het oog springen.

Hij koos zich een pull met korte mouwen, die het uiterste punt van het sleutelbeen onder de Adamsappel blootgeeft. Om werkelijk het vrouwelijke oog dat gebeurlijk op hem valt, uit het lood te slaan, liet hij zich de haren in permanent zetten. -

Twee gebreken. Het eerste: hij zet zijn gebrekkige ogen om in iets glorieus; met name: zijn dikke brilglazen geven hem het uitzicht van een 'intellectueel', wat nog versterkt wordt door het feit dat hij vloeiend Frans spreekt. Het tweede: dat verbergt hij. Een atletische allure heeft hij absoluut niet, maar door vreemde sigaretten te roken, geeft hij zich een echt 'mannelijk' uitzicht (...).

(II). -- De cultuurelementen aan het werk. -

Wat is, achter, het masker van dat uitwendig gedrag aan het werk? Steller heeft hem, in 'participating observation' (waarneming in het kader van samenleven), kunnen leren kennen. Wat een toepassing is van de 'geesteswetenschappelijke' methode of 'Verstehen'.

a. Eén cultuurfactor is ons, alvast, met alle duidelijkheid 'geschilderd', nl. het feit dat men het aloude ('Archaïsche') gebruik om baby's van het vrouwelijk geslacht af te maken nog steeds in het 'gemoderniseerde' China aantreft en ... de weerslag daarvan op de huwelijksvorming. -

b. Steller schrijft "Niettegenstaande alles is Wang een personage dat enige sympathie wekt. Glimlachen doet hij doorlopend en zijn "sans gêne" komt als radicaal 'natuurlijk' over. Op de eerste plaats is hij de volslagen belichaming van zijn omgeving, -- dermate zelfs dat hij in de grond "een onschuldige" is".

Opm. -- Eén van de opwerpingen gemaakt tegen de 'comprehensieve' methode luidt: "Tout comprendre, c' est tout pardonner", - waarmee men bedoelt dat de (gebeurlijk wederzijdse) sympathie, die met "participating observation" quasi onvermijdelijk samengaat, het rein 'objectieve' (werkelijkheidsgetrouwe) oordeel vertroebelt. Dat kan, natuurlijk, zo zijn. Maar wij zullen zien dat steller niet in dat euvel vervalt. De stelling van steller is tweeledig.

De Archaische onderlaag ('onderbouw' als men wil).

Wang wil, te allen prijze, op de smaak van anderen ingaan (cf 56). -

Opm.: Alle veldetnologen stellen vast dat, vooral, 'Traditionele' beschavingen een soort mensen kweken, die, in contact met vreemdelingen, steevast diezelfde vreemdelingen naar de mond praten... "om op de smaak van die medemensen in te gaan".

Werd b.v. Margaret Mead, op Samoa, uitgerekend daarvan niet het slachtoffer? Verder 'element', dat werkt: Wang bezit de alle mensen op natuurlijke wijze eigen luiheid.

Deze gedragsvorm wordt 'goedgepraat' - aldus steller - door een wijsgerige stroming in de Chinese Oudheid, het taoïsme, dat een vorm van 'niet-actief' optreden aanpreekt.

Doorheen alle wisselvalligheden des levens geraken, zonder daardoor innerlijk beroerd te worden, zo dat de innerlijke vrede van de ziel, de bron van hoge ouderdom, staande blijft, -- ziedaar, volgens steller, de praktische stelregel van het Taoïsme. -

Opm. -- Het is inderdaad zo dat het Taoïsme, met het Chinese Boeddhisme en het Confucianisme, één der 'drie wegen' van China uitmaakt (aldus *Cl. Larre, China, in:*

P. Poupard, dir., Dictionnaire des religions, Paris, 1984, 277,

waarbij Larre aanmerkt dat het Sjamanisme (Siberië, Midden-Azië, -- ook in Europa bij de Magyaren (Hongarije)), eveneens, een wezenlijke rol gespeeld heeft, gekenmerkt door de centrale rol van een (vrouwelijk of mannelijk) 'medium', dat -- gewoonlijk in vervoering ('trance') -- in communicatie en interactie komt met b.v. beschermgodheden, zielen van gestorvenen e.d.m.). -

Steller gaat verder. - Het gevolg van die "natuurlijke luiheid" was dat, gedurende de drie weken van ons samenzijn, Wang strikt genomen niets gedaan heeft.

Slapen deed hij overal waar het maar mogelijk was, -- ook gedurende de verkenning - drie dagen lang - van de Tsaidamwoestijn (van Xining naar Dunhuang), een streek die hij had kunnen leren kennen, aangezien het de eerste keer was dat hij er kwam.

Samengevat: als hij niet wakker bleef om te drinken of te eten, werd hij slapend bevonden. -

Opm. -- Wij kunnen niet nalaten hier te verwijzen naar FLL 119 en de ermee gemoeide Platonische psychologie: Euagrios van Pontos (346/399), een Platonieker, beschrijft de slaaplust van een lusteloos woestijnmonnik, wie het mediteren "niets zei",

als illustratie van ‘het grote monster’ in de ziel van de mens, dat hem een slaapdrift ingeeft. -

Steller gaat verder. - Gebeurde het dat ik hem smeekte de volgende halte op te bellen om de plaatsbesprekingen te bevestigen, dan profiteerde hij ervan om, gewoon, voor de rest van de dag te verzwinden. -- Maar, wanneer het avond werd, werd hij wakker. Hij lichtte zich nauwkeurig in omtrent mogelijk bezoek aan een disco. Ook trachtte hij vrouwelijke collega's mee te lokken.

Besluit. -

Wang was uiterst bezorgd om zijn individueel welzijn. Om dat van de toeristen, van wie hij de ‘begeleiding’ op zich had genomen, gaf hij geen zier. --

Meer nog: in tegenstelling tot zijn collega's, die ouder waren, had hij niets dan spot over voor wat zijn cliënten/ cliëntes over China zouden denken. Voor Wang was ‘propaganda’ lucht. Aan “nationaal fierheidsgevoel” dat meer dan één gids-tolk voor hem a.h.w. aan het stikken bracht, leed hij zeker niet.

(b) De Moderne bovenlaag ('bovenbouw').-

Voor steller is Wang niet enkel het product van traditie. Hij vertoont ook een dosis moderniteit. -- “Hij is de neerslag van een reeks ideologieën. Eerst het Marxisme-Leninisme. Dan een door het denken van Mao Zedong (= Mao Tse-toeng (1893/1976; de ‘Bevrijder’ van China)) hersticht Marxisme-Leninisme.

Tenslotte werd dit laatste denken weerom hersticht door het Postmaoïstische ‘Pragmatisme’ van Deng Xiaoping (sedert einde 1978 een dosis Liberale economie werd ingevoerd)”. Steller wees daarop reeds hierboven kf 57 (planeconomie), 58 (vierde element)).

(III).- Westerse reacties.

Kolonialistische therapie? - Sommige grote reisagentschappen hadden het omgaan met dat soort ‘nieuwelingen’ vlug door. Zij maakten, dan ook, gewoon komaf met de geschenkjes die, gewoonlijk, de goede verstandhouding tussen buitenlandse cliënten/ cliëntes en Chinese gidsen verzekeren.

Nu kopen zij - koudweg - het dienstbetoon van de ‘New-Lookchinezinnen’, voor de prijs van honderd yuan (ongeveer 1.250 B. Fr.). Dit, zoals in Sjanghai, “in de goeie ouwe tijd” van de zgn. ‘concessies’ -

Had ik Wang moeten ‘kopen’? Ik betwijfel sterk de doeltreffendheid van een terugval op omkoperij. Zelfs indien zij, op gemiddelde termijn, ertoe kan bijdragen het Chinese systeem om te vormen door er concurrentie in te verwerken. Reden: als men zijn toevlucht neemt tot “oude methoden”, behelzen deze onvermijdelijk het heropleven van “oude gebreken”. Het nostalgisch verlangen naar het koloniale tijdperk zou ons niet dermate mogen verblinden dat wij er niet ook de “minder elegante” keerzijden van zien.

Opm. -- Manisme -- ‘Manisme’ betekent ‘Voorouderverering’. -- Ziehier wat onze missionarissen, indertijd, daarvan ondervonden. -

“Een Heidens gezin - Ten geheten - woonde in een groot dorp, op enkele kilometers van de markt van Pin-Fe (Koey-Tsjeöe). (...)

De Ten's, als Heidenen, vereerden, zoals talloze andere Chinezen, een Tan-Sjen (= tan-chen), een soort huisgodheid (door de Antieke Romeinen ‘lar’ geheten).

In deze streek is dat een nogal omvangrijk vat in steen, waarin - zo geloven de Chinezen - de geesten alsook de overleden familieleden (zielen) huizen. In dat vat bergen zij (...) heel wat ‘dingen’ en begraven het tot halverwege onder het huisaltaar.

Voor dat altaar branden zij reukwerk en werpen zij zich dagelijks eerbiedig neer”.
(*Revue du monde invisible* (Paris), 10 (1907/1908), 134s.).

In andere streken is de haardgodheid (= Tan-Sjen) een vierkante steen, met een middenopening in, “één van de meest vereerde, maar ook meest gevreesde voorwerpen” (o.c., 453).

Een achtste steekproef: de marxistische rede inzake kinderrijkdom in China.
Lenin (Vladimir Ilitsj Oeljanof, bijgenaamd Lenin (1870/1924; stichter van het Marxisme-Leninisme en leider van de Oktoberrevolutie in 1917) definieerde ooit het Marxisme als de ‘synthese’ van drie westerse rationalismen, nl. de Engelse economie, de Franse revolutie en de Duitse dialectiek (Hegel).

Wij gaan nu, heel even, nagaan wat de moderne rationaliteit doet inzake geboortebeperving.

Bibl. steekproef: *Marianne Lohse, 32 millions d’ enfants uniques (Voici l’ avenir de la Chine)*, in: *Madame Figaro* (Ed. intern.), 167 (10.01.1987), 78/82; *Cl. Cadart / M. Nakajima, Stratégie chinoise ou la Mue du Dragon*, Ed. Autrement.

1.1. Traditie / moderniteit. --

Traditie: China is een land, waar, traditioneel, het kinderrijke gezin hoge waardering geniet, -- waar de overlevering wil dat - wanneer de ouders oud geworden zijn - zoon en schoondochter hun verantwoordelijkheden opnemen. Voeg, daarbij, wat kf 63 (Manisme) ons leerde: de enorme eerbied voor de voorouders. -

Moderniteit: sedert de dagen van N. Machiavelli (1469/1527; stichter van de Rationele staatsleer) is de moderne staat de belichaming van de verlichte rede.

Zo in het ‘Moderne’ China. In 1970 huwen de Chinese meisjes ‘vroeg’ (achttien) en, eens gehuwd, brengen zij gemiddeld 5,8 kinderen groot.

De Chinese autoriteiten grijpen, beangstigd door de economisch-sociale gevolgen van die bevolkingsexplosie, in zo dat, tien jaar later, een gezin, gemiddeld, nog slechts 2,2 kinderen grootbrengt. -

Deng Xiaoping (cf 54) wil, vanaf 1981, nog drastischer ingrijpen: de bij wetgeving bepaalde huwelijksouderdom is, voor mannen, 22 en, voor vrouwen, 20 (maar men raadt aan 25 en 23).

Wie dat uitvoert, bekommt voorrang wanneer men werk zoekt of een woning wil betrekken, bekommt een premie van 10 %, krijgt kosteloos schoolonderwijs en geneeskundige verzorging voor het enige kind.

Wie, echter, meer dan één kind grootbrengt en dus een “kind-buiten-het-plan” heeft, zal de te voren gekregen voordelen terugbetalen, -- om van verplichte vruchtafdrijving en sterilisering niet te spreken.

1.2. -- Individuele reacties.

Ziehier een paar duidingen.-

Zhu Ling (Zhoe Ling): “Ik ben 34. Ik was tien jaar, toen, in 1958, “De Grote

Sprong Voorwaarts” plaats vond. Ik heb toen mensen van honger zien sterven.

Thuis waren wij met vijf kinderen, jongens en meisjes. Het was echt hard. -- Door de Cultuurrevolutie (kf 58), vanaf 1966, heb ik mijn studies moeten opgeven en waren mijn jeugdromen vernietigd. Hoe zou ik nu al mijn hoop niet op mijn enige zoon zetten?”. -

Liu (Lioe) - De mooie Lioe is 26. Zij is boekhoudster in een firma in Sjanghai; zij huwde met een collega. Per maand verdienen zij, elk, 120 yuan (1 yuan. +/- 200 B.Fr.) -

Lioe komt ervoor uit indien zij geen tweede kind had, zou zij leven met het gevoel iets gemist te hebben.

Maar: hoe het klaar spelen? “Wij zouden, met zekerheid, dit appartement van 13 m² moeten ontruimen en alle premies, die ons, n.a.v. Yio, ons dochtertje, zijn toegestaan, terugbetalen.

Maar weet gij wat mij nog het meest beangstigt? De ‘verwerping’ door onze ‘oversten’, die ons gehuwd hebben. Ook de verhouding tot het buurtcomité - dermate voel ik mij meegegaan - weet gij dat de dame, die voor mijn woningenblok verantwoordelijk is, bestraft zou worden, indien ik een “kind-buiten-het-plan” had? En dan: in de kliniek zou men mij tot vruchtafdrijving aanzetten”.

-- **De metabletiek.** -- ‘Metabletiek’ is de psychologie der veranderingen. -

Momenteel zijn er zo’n 32.000.000 gezinnen met “het enige kind” onder de dertien jaar. -- De opvoeding ervan begint de gezagdragers ernstige zorgen te baren. Zo werden o.m. recentelijk meer dan 12.000 scholen voor ouders gesticht, over heel China verspreid.

Men stelt, nl., vast dat het enige kind voor de volwassenen te weinig eerbied opbrengt, -- “als een kleine keizer”. Daarin verschilt het merkbaar van het kind uit een kinderrijk gezin.

“Ouders, grootouders bederven letterlijk het enige kind”. -- Prof Zheng Ziam in Peking (Beijing): “In scholen van de eerste cyclus beveelt men, heden ten dage, dergelijke kinderen niet enkel aan niet op de grond te spuwen of de rode halsdoek van “de goede leerlingen” na te streven.

Men tracht hun ook bij te brengen dat zij zich minder zelfzuchtig gedragen. Weliswaar is hun denkvermogen toegenomen, maar hun hart lijkt erg meedogenloos.

Daarom zetten wij er ertoe aan degelijks “een goede daad” te stellen”. -

Opm. -- Men ziet, dus, wat juist de moderne rationaliteit in zo’n conditionering door de ‘verlichte staat’ bereikt.

Het element ‘staat’ in de Moderniteit. -- Wat het Communistische China ons te zien geeft, is ‘modern’. Die stelling lichten wij nu, kort, toe.

A.-- De ‘nationale’ staat. -- Eén van de Moderne factoren, die ons cultureel leven bepalen, is de staat.

Begripsdefinitie.

a. ‘Staat’ is, allereerst, een gemeenschap

(samenleving, maatschappij). Deze gaat uit van twee vooropstellingen:

inwendig bezien eigent zij zich de macht toe te bepalen wat ‘recht’, resp. ‘onrecht’ is (= inwendige soevereiniteit of eigenmachtigheid);

uitwendig bekeken zet zij zich af tegen de omgeving (b.v. andere staten; uitwendige soevereiniteit). De wijze waarop die twee - overigens ineenlopende - vooropstellingen verwerkelijkt worden, is ‘rationeel’. M.a.w.:

(a) een ‘identiteit’ (= wezensvorm), nl. soevereiniteit,

(b) wordt doorgezet (= geldingsdrang),

(c) tegen de tegenwerkende factoren, in- en uitwendig, in (= strijd), -- en dit, ‘rationeel’ d.i. gesteund op ervaring door redeneervermogen doorlicht.

b. ‘Staat’ is, ten tweede, ‘de machthebbers’, regering,

met al wat dat omvat. Men zegt: “De staat beoogt het algemeen welzijn” (althans in de Antiek-Middeneeuwse tradities).

In feite is het - wat men heet - “de politieke klasse” (of dat nu een ‘Absoluut’ vorst is met zijn omgeving of een huidige ‘Democratische’ regering met b.v. invloedrijke enkelingen of een of andere ‘lobby’ (drukkingsgroep)).

Opm. -- Rechtsstaat/ machtsstaat. -

Onder ‘rechtsstaat’ verstaat men een systeem van regeren dat - als doorslaggevende vooropstelling huldigt wat men heet: ‘recht’. Wat dat ‘recht’ ook moge zijn, het is steevast iets dat hoger geacht wordt dan de ‘beslissers; --

De ‘machtsstaat’, echter, - ook wel ‘politiestaat’ - kent geen ‘recht’ dat de naam ‘hoger’ waardig is: de machthebbers zijn het recht zelf. Waarvan twee modellen.

Adolf Hitler (1889/1945), de stichter van de Nazileer, in *Mein Kampf*, schrijft: “Het hoogste doel van de Racistische staat moet zijn te waken over het in stand houden van de vertegenwoordigers van het “oorspronkelijke ras”, die beschaving stichten en, meteen, de schoonheid en de zedelijke waarde van een hoger type van mens uitmaken”. Men ziet dat een cultuurbegrip schuilgaat in de Nazileer.

Jozef Stalin (1879/1953), de jarenlange leider van de Sovjet-Unie, in *De beginselen van het Leninisme*, zegt:

“(i) In de greep van de heersende klasse is de staat een machine die erop gericht is de klassetegenstanders te verpletteren (...).

De proletarische staat is een machine erop gericht de bourgeoisie te verpletteren”. Hier is een ander cultuurideaal aan het woord. --

Maar zowel Hitler als Stalin zijn ‘etatisten’, verstaatsers: een regering bezit een machtspositie om door te drijven. Wat wij zien in het geval van b.v. de Communistische regering in China. Wij zagen, daarbij, hoe diepgaand het privéleven doorgenomen wordt. Iets, waarvan ook de Racistische maatregelen getuigen.

B.-- De nationale staat systeemleerstellig. -

Een soevereine, ‘autonome’ rechtsgemeenschap of regering, voor zover door een grondgebied omschreven, iets dat door het begrip ‘vaderland’, ‘volk’, ‘natie’ kan bepaald worden, is een nationale staat.

schaalvergroting. -- De Moderne, ‘rationele’ staat heeft wat vroeger aan b.v. de clan of de stam toebehoorde, veroverd. -

P.J. Bouman, Leerboek voor economische geschiedenis, Amsterdam, 1947, 74, schrijft: “In de Late Middeleeuwen kwam de Moderne, gecentraliseerde staat op: Bourgondië, Frankrijk, Engeland (...). -

De Moderne staat onderwierp alle belangen aan zijn onafhankelijkheid. Een hogere macht boven zich erkende hij niet, -- ook niet de Kerk. De leer omtrent de staatssoevereiniteit hield een erkenning van het recht van de sterkste in (...).”

schaalverkleining. -

H. Védrine, Les philosophies de la Renaissance, Paris, 1971, 86, zegt: “De Middeleeuwen hadden van twee ‘mythen’ geleefd, die de feiten nooit hadden toegelaten werkelijkheid te worden:

Aan de eenheid van het Keizerrijk behoorde de eenheid van de Christenheid te beantwoorden”. Het kan zijn dat het Middeleeuwen hun ideaal van een internationale eenheid niet hebben waargemaakt.

Naar de Moderne, 'rationele', ontkerkelijkt staat had evengoed met zijn kleinschaligheid af te rekenen: 'nationaal' is groter dan 'lokaal', maar blijft kleiner dan 'internationaal'. De nationale staat is, t.o.v. lokaal (hyposysteem), hypersysteem, maar, t.o.v. internationaal (hypersysteem), hyposysteem.

Enkel de schaal is veranderd, niet het probleem, nl. zich staande houden te midden van de andere volkeren. -- Wat wij b.v. nog ervaren m.b.t. de Euromarkt of een Europa, "gemeenschappelijk tehuis" (M. Gorbatsjef).

De nationale staat culturologisch. -

De Moderniteit, inzake staat kent twee extremen.

A. De Liberalistische staatsopvatting,

o.m. door *Adam Smith* (1723/1790; Schots denker, bekend o.m. voor zijn 'epochemachend' werk over economie (kf 63: Engelse ec.), nl. *Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776)) voorgestaan.

De kerngedachte werd, wellicht, nog het schitterendst verwoord door een tijdgenoot, die zich overigens op Smith beroept, de als Oostenrijker geboren Friedrich A. Hayek:

"Het Liberalisme loopt evenwijdig met de recentste natuurkundige, scheikundige en biologische vakwetenschappen - inzonderheid met de 'chaologie' (wanordewetenschap), zoals Ilya Prigogine ze formaliseerde.

In de natuur alsook in de markteconomie ontstaat uit de 'chaos' (wanorde) de orde; met name: de orde gesticht door miljoenen beslissingen en informaties.

(*Opm.*: Hayek bedoelt de vrije enkelingen, die, elk voor zich, het eigen voordeel zoeken) leidt niet tot wanorde, doch tot een hogere orde. Als eerste - als Liberaal - wist *Smith* dit aan te voelen in zijn *The Wealth of Nations*, twee eeuwen geleden". (*Guy Sorman, Les vrais penseurs de notre temps*, Paris, 1989,245). -

Gepreciseerd: "Niemand bezit de wetenschap die het plannen van de economische groei mogelijk maakt. De reden daarvan is dat wij de mechanismen (*Opm.*: processen) ervan niet echt kennen. Immers: de markt zet zoveel beslissingen in werking dat zelfs de machtigste computer ze niet zou kunnen verwerken. Bijgevolg: geloven dat de staatsmacht zich in de plaats van de vrijemarkteconomie kan stellen, is iets absurds.

In wat Hayek heet "The Grand Society", d.i. de Moderne en ingewikkelde samenleving, is men - met noodzaak - aan de 'markt', d.i. het individuele initiatief prijsgegeven.

Het dirigisme, echter, kan enkel en alleen lukken in een uiterst kleine samenleving. Daar, immers, kan alle informatie rechtstreeks onder controle gehouden worden.

‘Socialisme’ (zo zei ooit Hayek) is voor alles het nostalgisch verlangen naar een archaische samenleving, naar de solidariteit die b.v. het stamleven beheerst”. (Ibid.). -

Merkwaardig, daarbij, is dat Hayek het Liberalisme “de enige staatsfilosofie heet, die werkelijk ‘Modern’ is”. (ibid). (Nu is het uitgerekend gebaseerd op de onmacht van de ‘rede’ (cf 14, 18, 20, 25) om rechtstreeks ‘chaos’ te vatten!

Opm. -- Kf 41 noteerden wij dat zelfs een Archaische samenleving sterk ‘privatiserende’ kentrekken vertoont, -- althans volgens sommige ethno-economisten. Als die stelling verder verifieerbaar blijkt, zou het kunnen dat de ‘chaos’ of wanorde reeds in die mensheidsfase ergens aan het werk is en, ook daar, toch orde sticht. Buiten de “Archaische rede” om.

B. De Socialistische staatsopvatting. -

Eén van de namen daarvoor luidt “etatisme”, “verstaatsingsdenken”. Verstaatsing kan gedefinieerd worden als dat samenlevingsstelsel dat de regeringsbevoegdheden maximaal wil (*D. Julia, Dictionnaire de la philosophie*, Paris, 1964, 92 (Etatisme)). Zoals wij het zagen - cf 65 - is zowel het Nationaalsocialisme als het Communistisch Socialisme daarvan een merkwaardige toepassing.

Mercantilisme (Economisch étatisme). -

“In de Late Middeneeuwen kwam de Moderne, gecentraliseerde staat op (...). Dit feit werd ook voor de economische geschiedenis van grote betekenis (...): overal waar, in de ‘Nieuwe Geschiedenis’ (*Opm.*: Moderne geschiedenis), krachtig bestuurde en streng gecentraliseerde staten ontstonden, zag men deze staten ook het economisch leven in hun machtspolitiek opnemen. Het streven naar economische organisatie van staatswege heet men ‘Mercantilisme’, (P.J. Bouman, o.c.,74).

Omvang:

(1) In Frankrijk, onder Lodewijk XI (1461/1483), -- later onder J.-B. Colbert (1619/ 1683; minister van Lodewijk XIV; ‘Colbertisme’),

(2) in Engeland, onder Hendrik VII (1485/1509), -- in Duitsland na 1648 (‘kameralisme’) komt - wat men later zal heten - etatistisch dirigisme of protectionisme op. -

Nawerking. -

In de Late Middeneeuwen ontstaan, blijft het Mercantilisme, voorloper van de XIX-de en XX- st’ eeuwse Socialismen, gedurende twee eeuwen de economieën beheersen.

Zodat wij kunnen zeggen dat, niettegenstaande het recentere karakter, het huidige Socialisme in de typisch moderne traditie wortelt.

Gemengde economie. -

De ook door echte Liberalen erkende uitwassen van het vrije-marktmechanisme leiden, b.v. ook in de zo Liberale USA, tot staatsinmenging in de vrije markt (denk aan monopoliebestrijding), - sedert *John Maynard Keynes (The General Theory of Employment, Interest and Money (1936))* ook wel ‘macro-economie’ genoemd. -

Het *Mercantilisme* (Colbertisme, Kameralisme) had, indertijd, twee hoofdtrekken:
a. De schatkist, -- die, toentertijd, liefst met edele metalen gevuld werd (er was nog geen papiergeld in omloop; overigens heeft, heden nog, het goud een hoge 'schatkist-waarde');

b. De liefst gunstige handelsbalans (d.i. de verhouding tussen in- en uitvoer). - Let eens op de nieuwsberichten inzake regeringsbeleid in alle Liberale ('Westerse') landen: de schatkist en de handelsbalans zijn nog steeds twee hoofdzorgen van iedere regering, -- hoe Liberaal zij zich ook opstelt.

Maar ook de Dirigistische Planeconomisch gerichte staten zwakken hun staatsinmenging af, -- t.v.v. een 'Liberalisering'. Cfr. kf 54 wat Communistisch China betreft. Wat de Sovjet-Unie betreft, zij o.m. verwezen naar *J. Baynac, La révolution gorbatchévienne (Essai d'analyse historique et politique)*; Paris, 1988; -- *K. Malfliet, Achter het masker van het recht (Het individu als rollenspeler)*, in: *Onze Alma Mater* 37 (1983): 2, 137/153.

A.-- De sovjetrationaliteit: 'vooruitgang'. -

De 'toekomststaat', het ideaal van de Sovjets, verwezenlijkt zich - binnen het 'geredeneer' der Marxistische ideologen - in twee 'rationele' fasen.

de huidige fase.-- Zij heet 'Socialistisch': de singuliere mens in de Sovjetstaat bevindt zich - dat geven de ideologen grif toe - nog steeds in een 'vagevuur', want er is, in dit stadium, nog absoluut geen vrijheid of gelijkheid onder de staatsburgers; integendeel: de Sovjetmens behoort zich maximaal in te werken in de staatsdoelstellingen, 'plan' geheten.

De politieke klasse (kf 69) is allereerst de enige partij, -- omgeven door de 'Nomenklatoera' (de bevoorrechten): zij is de belichaming van de Sovjetrationaliteit. Simpel uitgedrukt: zij 'weet' het!

de toekomstige fase.-- Indien ooit de huidige volledige zelfverloochening (*Opn.:* wat een 'ascetische' cultuuropvatting!) van de aan arbeid toegewijde gemeen-schapswezens (daarvandaan de naam 'Collectivisme') er komt, dan kan de eigenlijke 'communistische samenleving' zich verwerkelijken.

Pas dan, in die toekomststaat, zal iedereen én vrij én gelijk zijn. -- Wij hebben (cf het kind-buiten-het-plan) kunnen meten hoever de staatsingreep, in een extreem Communistisch systeem, gaan kan in China.

-- B.-- De werkelijke 'rationaliteit', --

Maar de sociaaleconomische werkelijkheid heeft, blijkbaar, in zich een eigen 'rationaliteit', die de cerebrale niet steeds 'verifieert' (bevestigt). -

Enerzijds lijdten de zwaar dirigistische economieën aan zware schaarste-problemen - wij zagen dat in dit jaar 1989, wanneer de Oost Duitsers, voor de eerste keer, massaal doorheen “de muur der schande” konden en de overvloed van het zo geschandvlekte ‘Kapitalisme’ konden bewonderen -;

Anderzijds, tegen de cerebrale voorspellingen van een Marx e.a. in, stortten de ‘Kapitalistische’ economieën niet in; -- zelfs niet n.a.v. de in de herfst van 1973 ingezette ‘oliecrisis’ (integendeel: de bevolkingen van de Volksdemocratieën wisten, via allerlei kanalen, dat “Het Westen” die zware crisis geleidelijk overwon met ... Liberale middelen).

Gevolg: Gorbatsjov en andere ‘helderzienden’ voerden ‘Liberalisering’ in, althans op economisch terrein. -- Een in dit jaar 1989 in Moskou gehouden congres van Sovjet-economisten stelt, echter, vast dat “de overgang van de dirigistische planeconomie naar de ‘Markt’ (zo heten zij dat)” - in de Sovjet-Unie en in de staten van het Oostblok, “én smartelijk én moeilijk” zal zijn. Eén der Sovjet-economen verklaarde dergelijke crisissituatie o.m. vanuit “het gebrek aan vrije concurrentie”. Hij bekende, daarbij, dat, onder dat oogpunt, de Sovjet-Unie, momenteel, “een achterstand” heeft op landen als Hongarije en Polen.

Besluit: de ‘rationaliteit’, die - b.v. volgens Platon - in de dingen zelf, ook de economische, aan het werk is, heeft blijkbaar een andere structuur dan de door theoretici ontworpenen. -

Nu zijn er, klaarblijkelijk, mensen, die, lange tijd te voren, zo’n “falsificatie door de harde feiten” aangevoeld hebben.

Jacques Baynac, o.c., plaatst volgende tekst als motto van zijn boek over het Gorbatsjevisme vooraan:

“(1) Het Socialisme zal zich in al zijn fasen ontplooien, -- tot in zijn laatste consequenties, tot in zijn uiterste absurditeiten.

Op dat ogenblik zal, vanuit de Titanische (*Opm.:* de Titanen zijn ‘wilde godheden’ in de Antiek-Griekse mythologie) diepten van een revolutionaire minderheid, weerom de kreet van de ‘ontkenning’ weerklinken.

(*Opm.:* versta: de verwerping het verwezenlijkte Socialisme); de strijd op leven en dood zal weerom oplaaien. Op dat ogenblik zal het Socialisme de plaats innemen van het huidige ‘Conservatisme’ (*Opm.:* dat de Socialisten ‘negeren’, bestrijden) en zal het door een ons onbekende revolutie overwonnen worden”. (Alexander

Ivanovitsj Herzen (1812/1870; Terloops: Herzen was een in Moskou geboren en in Parijs gestorven Russisch revolutionair schrijver, -- o.m. van romans als *Dokter Kroepof* (1840), *Wie is schuldig?* (1845) en van *De klok*; een tijdschrift dat eerst in Londen dan in Genève verscheen (1857/1867)).

Het algemene, inductieve besluit. -

Zowel extreme Liberalen (die de zo gevreesde staat blijkbaar nodig hebben als correctief) als extreme Dirigisten (die een dosis van het zo hatelijk voorgestelde Kapitalisme menen te moeten invoeren) hebben ‘geredeneerd’ vanuit een ‘cerebrale’ rationaliteit, die gemeten aan het ‘godsoordeel’ (‘atè’ zegt de Antieke Homeros) van de feiten gefalsificeerd wordt. -

Deze twee steekproeven in ‘extreme’ denkvormen - Platon zou spreken van ‘para-frosunai’, vormen van aan de werkelijkheid voorbij denkende rationaliteiten - laten ons een ... steeds weer voorzichtige veralgemening toe: wee ons voor extreme denkvormen! Zie kf 3 (veralgemenende inductie; 18, 30, 55).

Keren wij naar onze “goeie ouwe” A-B-C- theorie terug (cf 20). -
A is de economische feitelijkheid.

B is al wat de ‘Rede’ - vaak eigenmachtig - ontwerpt naar aanleiding van, niet noodzakelijk in aansluiting aan de economische feitelijkheid.

C is het denkresultaat dat dan in boeken, artikels, redevoeringen ‘verkondigd’ wordt...in naam van “de rede”. -

Laat dan maar een Alexander Herzen een ‘revolutionair schrijver’ geweest zijn; hij heeft in een ogenblik van ‘helderziendheid’ ergens het werkelijke proces van het Socialisme, dat, in zijn tijd, opkwam als correctief op het Liberalisme, voorop doorzien. Zodoende kan Baynac zijn tekst als motto vooropstellen.

Cerebrale en ‘werkelijke’ rationaliteit. -

Staan wij nog even bij B, het nevralgieke punt in het duidingsproces, stil. De logica (kf 2: indien, dan) - inzonderheid de Eleatische (kf 49: Zenon) en, in dat spoor, de Platonische (kf 2, 4) - let rabiaat op de vooropstellingen, ook elementen (kf 8) geheten, in B.

Blijkbaar zijn de vooropstellingen in onze hersenpan niet steeds in overeenstemming met de vooropstellingen, die de in die hersenpan weergeefbare werkelijke feiten beheersen. De “werkelijke rationaliteit” staat of valt met die vooropstellingen, die nl. onze - b.v. economische - geschiedenis (onze levensloop) beheersen.

De nationale start ‘realpolitisch’ (macchiavellistisch). -

De Moderniteit inzake staat heeft, behalve de ingreep, in verschillende graden, in de economie, uitgebreid tot andere cultuurdomeinen.

Eén van de grote figuren, die hem daartoe op weg gezet heeft, is *Niccolo Mac(c)hiavelli* (1469/1527), die te Florence geboren is en o.m. kanselier was in zijn geboortestad in 1498, -- om later verbannen te worden. Zijn hoofdwerk is *Il Principe* (De regeerder) (1513, maar gepubliceerd in 1532).

***Machiavellisme.* -**

Men identificeert vaak ‘Machiavellisme’ als de stelling dat het (subjectief gestelde) doel (alle beschikbare) middelen ‘wettigt’, d.i. pragmatisch (doelgericht) toelaat.

De Engelse Machiavellikenaar Quentin Skinner, bekend om zijn boek over Machiavelli, beweert, echter, dat de toedracht anders is. Centraal staat - wat de Humanisten van de Renaissance in Italië zeer hoogschatten - de ‘virtu’, de ‘deugd(elijkheid)’. Machiavelli - aldus Skinner - oriënteerde zich uitgaande van Marcus Tullius Cicero (-106/ -43), de grote Romeinse denker, politicus en vooral redenaar.

a. Cicero: de regeerder heeft, indien hij ‘virtus; ‘deugd(elijkheid)’, wil aan de dag leggen, als hoofdkentrekken gewetensvolheid, gepaard met vrijgevigheid en vooral grootmoedigheid. Deze drie hoofdkwaliteiten zijn, stuk voor stuk, ethische eigenschappen.

b. Machiavelli: Machiavelli had, toen hij schreef, een rijke Florentijnse Renaissance-ervaring achter de rug (tweede kanselier, diplomatieke opdrachten, kennismakingen met Italiaanse en buitenlandse regeerders); maar Cicero had ook een rijke politieke ervaring achter de rug. Waar zit het verschil?

Machiavelli was, in feite, een modern politicoloog, die empirie, d.i. een reeks inductieve steekproeven inzake staatsbeleid, in een theorie, d.i. een summatieve en vooral amplificatieve inductie, samengevat heeft.

Opm.-- (i) Een inductie (= veralgemening) is summatief, wanneer zij de feitelijk geverifieerde gevallen (fenomenen) in één term samenvat (= eindige verzameling). Dat is bij Machiavelli aanwezig.

Een inductie is amplificatief, wanneer zij, na summatief te werk zijn gegaan, extrapoleert: van de geverifieerde gevallen veralgemeent men tot alle mogelijke gevallen van dezelfde aard (oneindige verzameling). Men kan dit een ‘wet(matigheid)’ noemen.

Maar, zoals wij het aanraakten, kf 03 (inductieve (peirastische) én abductieve (hypothetische) reductie), wetenschap - zeker in de Platonische zin, is meer dan louter induceren: er moet een hypothese zijn, die de inductie voorlicht.

Hier: “Indien A (= elementen), dan B (= fenomeen als resultaat (gevolg) van de elementen). Welnu B (voor Machiavelli: de gelukke pragmatische politiek). Dus A (voor

Machiavelli: de noodzakelijke en voldoende voorwaarden, d.i. de elementen, die dat lukken beheersen). -

Luisteren wij nu naar Skinner.

a. Indien een regerende louter ethisch gewetensvol is, dan bereidt hij de ondergang van de staat voor.

b.1. Applicatief model: indien hij b.v. louter grootmoedig (= edelmoedig zo dat hij b.v. gemakkelijk vergeeft) is t.o.v. onderdanen, die oproerzaaiers zijn of een samenzwering tegen de staat op het getouw zetten, dan zet hij er anderen toe aan onrust te stoken of samen te zweren, zelfs met buitenlandse hulp. M.a.w.: hij mislukt. Wat een 'falsificatie' is.

b.2. Applicatief model: indien hij louter vrijgevig optreedt, dan zal hij zich tot verhoging van de belastingen gedwongen zien, -- dan, meteen, doordat hij niet aan iedereen 'geeft', doch slechts een gedeelte van de bevolking beschenkt, zal hij een gedeelte van zijn onderdanen mistevreden maken. M.a.w.: hij mislukt (= falsificatie).

Welnu, gedurende zijn politieke loopbaan en zijn leven als politiek waarnemer, heeft Machiavelli gemeend daarvan - van die hypothesen - bevestigingen (= inductieve steekproeven) te zien. Dus - concludeert hij - 'elementen' van louter ethische aard als grootmoedigheid en vrijgevigheid werken, in 'publieke', d.i. staatszaken, negatief.

Politieke 'ethiek'. -

Welke gedragsregels volgen uit die reductieve bewijsvoering?

De regeerder, ook als hij een rechtsstaat vooropstelt, moet gebeurlijk de middelen van een machtsstaat aanwenden, -- om te overleven als politiker en te lukken (pragmatisch, doelmatig). Cfr. cf 65.

Wie als privépersoon 'virtu' bezit, deugdelijk is, is, daarom, nog niet noodzakelijk als publiek persoon (als staatsman en politiker) deugdelijk. Wij kunnen het resultaat van als volgt samenvatten: zowel een rechtsstaat als een machtsstaat, om zich te verwerkelijken

(identiteit), moet gebeurlijk de middelen van de machtsstaat aanwenden (zelfbevestiging),

om in de wereld, zoals hij feitelijk is, d.i. in een gedeeltelijk immorele wereld, zich staande te houden en te 'lukken' (d.i. zijn doel te bereiken), (ontkenning).

Opm.-- Men ziet duidelijk de driedigheid "identiteit/ zelfbevestiging/ ontkenning". Onder 'ontkenning' verstaan wij de strijd, die behoort gevoerd te worden om wat het gestelde doel afbreekt, met de grond gelijk te maken, te 'ontkennen'.

Is zo'n pragmatische ethiek in feite een amoralisme, zoals men wel meer aan Machiavelli verwijt?

Zij kan gebeurlijk in amoralisme ontaarden (denk aan Hitler en Stalin, die het Machiavellisme in een rauwe graad hebben doorgezet).

Maar zij kan evengoed een niet-ideale ('idealpolitik'), maar doelmatige of 'pragmatische' van de feitelijke gegevens als vooropstellingen uitgaande, 'Realpolitik' zijn.

Opm.-- Wij hebben dit ethisch probleem in de Cursus Eerste jaar, WDM 62, rechtstreeks besproken: Johannes van Salisbury (1110/1180) onderscheidt, ook, maar als Platonieker, tussen thesis (positio, ideaal) en hypothesis (wat hier betekent 'causa', situatie, feitelijke omstandigheden). Dit wordt ook besproken in *R. Barthes, L' aventure sémiologique*, Paris, 1985, 143s. (retorisch aspect).

De nawerking. - *P. Vervaeke, Verkoopactualiteiten*, in: *De nieuwe gids* (Gent), 05.11.1962 (alook in de volgende nummers), wijst op de zeer grote invloed van Machiavelli op onze Westerse, d.i. moderne verkoopkunde (marketing): om het doel te bereiken - de koper doen kopen -, aarzelt onze Westerse, 'agressieve' verkoopkunde niet om de middelen van de loze machtswil toe te passen: "als wij het maar kwijt zijn".

E. Faul, Der moderne Machiavellismus, Köln/ Berlin, 1961;

a. Dit werk behandelt de 'tijd' (versta: cultuur) van Machiavelli en wat deze als oplossing op de problematiek van die tijd vond. Steller heet Machiavellisme ook 'staatsutilisme', d.i. de stelling dat, gebeurlijk, wat de staat nuttig is, meteen ook 'goed' is.

b. Dit werk behandelt, verder, wat anderen nadien erover dachten: Walter Raleigh (1552/1618; Engels staatsman), Oliver Cromwell (1599/1658; Engels staatsman), *Denis Diderot* (1713/1784; de Verlicht-Rationalist, die de bezieler was van de fameuze *Encyclopédie*), *J.-J. Rousseau* (1712/1778; *Contrat social* (1762)). -

Verder blijkt dat de nationale vrijheidsoorlogen, vooral de Franse revolutie (cf 49), de inzet zijn van de huidige 'Realpolitik'.

Ook heeft Faul het over de Machiavellistische elementen in sociale ideologieën: zo b.v. bij Karl Marx en het marxisme, -- bij Friedrich Nietzsche (1844/1900) en het typisch Nietzscheaanse bij *Georges Sorel* (1847/1906; Frans socioloog, bekend om zijn *Réflexions sur la violence* (1908)) en het door hem theoretisch onderbouwde syndicalisme.

Idealpolitik/ Realpolitik. -- Na het cultuurhistorisch overzicht tracht Faul een definitie te geven van Machiavellisme of 'Realpolitik'. Deze luidt als volgt.

Zij is de rationele samenvoeging van

a. staatsbeleid, enerzijds, en,

b. anderzijds, economie (dat wisten wij al) en - niet het minst - militaire noodzaak.

M.a.w.: politicologie omvat ook polemologie (wetenschap omtrent het oorlogen). Dit betekent dat, van meet of aan, Machiavelli ook het krijgsgeweld als publiek-ethische 'noodzaak' als 'element', dat politiek begrijpelijk maakt, vooropstelde.

(i).-- Dat dit zo is, blijkt uit wat *E. Mead Earle e.a., Makers of modern Strategy (Military Thought from Machiavelli to Hitler)*, Princeton (P.U.Pr.), 1944, 25, schrijven. Daaruit blijkt dat Machiavellistische denkbeelden niet enkel het verkopen of de economie, maar ook het oorlogen beheersen.

(ii).-- Dat bepaalde sociale 'ideologieën' het Realpolitische als vooropstelling huldigen, zoals Faul beweert, blijkt uit wat volgt.

a. E. Mead Earle, *ibid.*, schrijft: "Net als Fr. Engels (1820/1895; Marx' denkgenoot), had Lenin (1870/1924; stichter van de Sovjetstaat) von Clausewitz (Karl C1. (1780/1831; Pruisisch generaal en polemoloog, die met Machiavelli opliep) gelezen, van opmerkingen voorzien en overdacht.

Von Clausewitz is bekend om zijn spreuk: "Oorlog is politiek voortgezet met 'andere' middelen". Lenin's commentaar: "De Marxisten hebben altijd dit axioma geduid als de theoretische verantwoording van de betekenis van iedere oorlog (V.I. *Lenin, Works* (English Translation), New York, 1929, XVIII, 224). (...)

Lenin was er verder van overtuigd dat er een nauw verband bestaat tussen de structuur van de staat en het regeersysteem en de militaire organisatie en het beleid inzake oorlog. -- Van Marx en Engels - onder anderen - verwierf Lenin het oog voor de werkelijke toedracht, eigen aan machtspolitiek: (O.c.,323).

b. De 'Nieuwe Filosofen'. -- Sedert juni 1976 (n.a.v. een artikel van B.-H. Lévy (kort : B.-H. L.) in *Nouvelles Littéraires*) spreekt men, in Frankrijk, van les *Nouveaux Philosophes*.

Bibl. st.:

--S. *Bouscasse/ D. Bourgeois, Faut-il brûler les Nouveaux Philosophes?*, Paris, 1978;

G. *Schiwy, Les Nouveaux Philosophes*, Paris, 1979 (*// Die Kulturrevolution und Neue Philosophen*; Hamburg, 1978).

Een paar kentrekken:

i. De Neo-Filosofen zijn teleurgestelden van en in de Révolte van Mei 1968 en, meteen, niet erg 'Links' meer;

Methodologisch sluiten zij, nogal, aan bij de kritiek op de taal en het taalgebruik van het Poststructuralisme (Rol. Barthes (1915/1980; de semioloog), Mich. Foucault (1926/1984; eerst Structuralist, dan Poststructuralist), Jac. Lacan (1901/1981; psychoanalyticus), waarbij een bijzondere vorm van apolitisme (afkeer voor de feitelijke politiek) opvalt. Waarmee wij zeer dicht bij de postmoderniteit komen.

Opm.-- Volgens A.M. G. Schiwy is de Princeton-Gnosis verwant met de Neo-Filosofen in Frankrijk: het gaat om een aantal vakwetenschappers van Angelsaksische

of Aziatische oorsprong (natuurkundigen, sterrenkundigen, biologen, artsen), gekend onder die naam sinds 1968.

Bibl. st.: R. Ruyer, *La Gnose de Princeton*, Paris, 1974.

Terloops: de Princeton-Gnosis vertoont heel wat kentrekken, die ze met New Age deelt (kf 11). Wat nog meer 'Postmodern' is. -

Luisteren wij, even, naar A. Glucksman, *Le discours de la guerre*, Paris, 1979, 93s., waar steller op één lijn stelt:

Niccolo Machiavelli, (ii) Karl von Clausewitz, (iii) Vl. Lenin. Lenin beschrijft hij als de Bolsjewiek, die als Russisch emigrant te Bern, in 1915, zich in de lezing van von Clausewitz verdiept en van wie hij de oorlogsleer zal inpassen in de opbouw van de Sovjetstaat.

“Machiavelli - luidt het - op drieënveertigjarige leeftijd, uitgesloten uit het politieke leven van Florence. Ontroostbaar. Gedurende vijftien jaren van gedwongen niet-activiteit schrijft hij het eerste politiek traktaat, het eerste boek over strategie en de eerste moderne geschiedenis (cf 16).

Drie wegen, die definitief het enige voorwerp van de passie waaraan Europa lijdt, omlijnen, nl. de politieke actie”. (O.c.,93).

Opm.: -- Men kan, in de grond, geen betere definitie van moderniteit geven dan deze triade: de Moderne geschiedenis wordt vooral gemaakt door staatlieden (politieke actie) die als strategen te werk gaan, d.i. die over de vaardigheid beschikken om een 'veldslag' te leiden onder al zijn aspecten.

“Die totale Mobilmachung”. -

Ernst Jünger, o.m. in *Der Arbeiter* (1931), heeft ooit beweerd dat het wezen van de typisch Moderne mens “de arbeid” is, d.i. het opnemen van de taak die het individu toegemeten wordt binnen de totalitaire staat.

Totalitarisme

Het is hetzij het systeem hetzij de leer (omtrent het systeem), waarbinnen de enkeling of de groep (minder dan de staat) slechts 'werkelijkheid' vertegenwoordigen in de ogen van de regerenden, voor zover zij dit danken aan de 'genade' van de machthebbers.

Totalitair

is een staatsstelsel, wanneer de uitvoerende, wetgevende en rechterlijke macht uitsluitend in de handen is van een klein aantal regeerders, die, in naam van de 'raison d'état' (het staatsrecht), de democratische mensenrechten als totaal ondergeschikt beschouwen. -

Een voorbeeld is een dictator, met rond zich zijn politieke klasse, die de staatsmacht totaal in zijn greep houdt. -

Wat Jünger ooit 'totale mobilisatie' heette, past in dit kader: de machthebbers mobiliseren letterlijk volgens het plan, product van de totalitaire rede, iedere

werkelijkheid binnen hun greep. Zo wordt, dan, ‘geschiedenis’ gemaakt. Men denkt spontaan aan een Hitler of een Stalin.

Het geval Ceaucescu. -

Victor Loupan, La folie de Ceaucescu: du passé il a fait table rase! in: Le Figaro - Magazine, 484 (08.07.1989), publiceert originele, meestal in het geheim genomen foto’s van de totalitaire culturrevolutie, door Ceaucescu, “de grote leider (‘conducator’)” van de volksdemocratie Roemenië, sinds geruime tijd, doorgevoerd in het cultuurlandschap zelf.

Wij zegden zo-even: “iedere werkelijkheid”! Volgens ‘het plan’ (kf 63, 69), het karakteristieke product van een moderne rede, worden, van 13.000 Roemeense dorpen, er 8.000 ‘methodisch’ met de grond gelijk gemaakt. Daaronder bevinden zich parels van traditioneel cultuurlandschap. -

De bewoners worden, vaak, slechts één of twee dagen te voren van de vernietiging door de - meestal nachtelijke - bulldozers verwittigd. Soms verkiezen landelijke bewoners onder de puinen te sterven. -

De grote “verlichte geesten” van de XVIII- de eeuw hebben, in naam van rationaliteit, al wat ‘traditie’ is, als ‘irrationeel’ afgemaakt. In het Roemeense schoolstelsel wordt de traditie op 48 uren afgemaakt: de rest van de geschiedenislessen gaat over de modernisering, eigen aan het Ceaucescu-tijdperk. Wat de Verlichting heden kan!

Een negende steekproef: het element 'moderne economie'.

Onlangs werd, in Engeland, "Het jaar van het Britse voedsel en de landbouw" gevierd. *Jane Grigson, A Celebration of British Food*, in: *Observer Magazine* (een Brits zondagsblad), 26.02.1989, zegt o.m. wat volgt.

a.1. Van 1700 tot 1800 - de eeuw van het British Enlightenment (cf 63, 67) of Verlicht Rationalisme, dat hoofdzakelijk vakwetenschappelijk, technologisch en economisch was - verandert de Engelse bevolking tweevoudig:

zij verdubbelt in aantal -- van 8.500.000 tot 16.500.000 inwoners;

zij verstedelijkt,-- van de buitens verplaatst het zwaartepunt zich naar de ontstaande moderne steden!

a.2. Van 1700 tot 1800 stelde zich een economisch vraagstuk: (gegeven) de bevolkingstoename en verstedelijking (gevraagd, gezocht) noopt tot grondige economische aanpassing aan de behoeften. -

De oplossing van het door het gegeven uitgelokte vraagstuk of probleem bestond er, in feite, in dat de Britse landbouwers hun landbouw, d.i. hun akkerbouw en hun veeteelt, wijzigden. Hun toonbeeld: onze eigenaars en landbouwers in Vlaanderen en Brabant.

b.1. Sir Richard Weston, Engels koningsgezinde, wijkt, wegens de burgeroorlog in de XVII-de eeuw, uit. In Vlaanderen en Brabant maakt hij kennis met boeren, die aan grondverbetering gedaan hadden. Het middel daartoe was de juiste wisselbouw.

"Eerst zaaien zij vlas, dan rapen, dan haver met klaver als ondergewas. Rapen en klaver maken het hun mogelijk in de winter hun veestapel te vergroten. Een toegenomen veestapel brengt meer stalmest op, die, dan, over groter akkeropper-vlakten spreidbaar is".

Opm. - Wij hebben hier een Vlaams-Brabants productieproces, d.i. een opeenvolging van activiteiten, zo dat meer goederen in de handel kunnen gebracht worden (verdelingsproces, distributieproces) om verbruikt te worden (consumptieproces). Wij hebben, meteen een grondinzicht in wat economie als proces o.m. is.

b.2. 1650: *Sir Richard Weston, Discourse of Husbandrie Used in Brabant and Flanders* (= Verhandeling over het boerenleven (husbandry) in Brabant en Vlaanderen).

Het grote thema heette, in het Engels, 'improvement' (verbetering). Deze idee 'vooruitgang' wordt in de XVIII- de eeuw één der basisideeën van het 'rationele' landbouw-proces.

Een eerste vergelijking. -

Nemen wij een applicatief model uit een andere ‘sector’ van het economische leven, de financiën. Wanneer heel wat mensen over ‘economie’ horen praten, denken zij allicht ‘geld’. Doch let op: de financiën zijn slechts een onderdeel van de hele economie. -- Wij steunen ons op enkele werken terzake, die ons én de traditionele (= premoderne) én de moderne geldeconomie tonen.

I. -- *Michel Sot, Ces trois siècles qui firent le marchand*, in: *Le Monde* (19.02.1988), 18. - Het begint - weerom stellen wij dit vast - in de Late Middeleeuwen.

A.-- premodern. -

In het Frans heette men ze “pieds poudreux” (stofvoeten). Het zijn de kooplieden van b.v. de XI - de eeuw. Zij dragen zelf hun koopwaar. Van de ene stad naar de andere. Te midden van het stof der wegen, op zoek naar een winsttype.

Hun Premoderne redenering: indien ik voldoende kan verkopen om te leven en om een nieuwe voorraad waren aan te kopen, dan kan ik (het proces van mijn stofvoeterij) herbeginnen.

M.a.w.: een verbetering, een vooruitgang zit er, in hun geest, niet in. Zo kan een koopliedenfamilie eeuwen zich staande houden.

B. modern. -

In de XV- de eeuw kent men nog altijd, langs onze wegen, de huis-aan-huisverkopers (‘leurders’), die b.v. naaigaren of snuisterijen verkopen, of de winkeliers en herbergiers van allerlei types. -

Maar wat een verschil - metabeltisch gesproken - met de ‘nieuwe zakenlui’, d.i. de groothandelaars en de bankiers, die ondertussen opgekomen waren.

Zij - i.p.v. ter plaatse te trappelen - hoopten, binnen de tijd van enkele generaties, ernstige fortuinen op. M.a.w.: zij kennen verbetering, vooruitgang. -

Applicatief model. -- Bekend is b.v. Lorenzo I de Medici (1449/1492), in Florence, -- met reden “Il Magnifico” genoemd: zijn zoon b.v. en later zijn neef werden paus en zijn achterkleindochter werd de koningin van Frankrijk.

Opm. -- Laat ons nu even verpozen. *J. Bremond / A. Geledan, Dictionnaire économique et social*, Paris, 1981, 269/281 (Monnaie), haalt de Franse Verlichte Rationalist *Denis Diderot, Le neveu de Rameau* (1823; postuum) (KF 74), aan, waar het geld, centraal element van de praktische opvoeding van het kind, ter sprake komt.

“(…) Als ik een Louis d’or bezit - hetgeen niet zo vaak voorvalt, dan plaats ik mij voor het kind. Ik haal het muntstuk uit mijn zak; ik toon het hem vol bewondering; ik hef de ogen ten hemel; ik kus de “gouden louis”, waar het er staat op te kijken.

Om het kind nog beter de draagwijdte van “la piece sacrée” (het heilige muntstuk) te doen vatten, toon ik het nu wat men zich daarmee kan aanschaffen: een nauwsluitende rok, die mooi staat, - een mooi muntje - een zoet koekje. -

Om te sluiten: ik steek de lous op zak en ik loop fier over en weer; ik hef het pand van mijn vest op, -- om het zo te doen vatten dat de zelfzekerheid, die hij mij ziet spelen, te danken is aan die lous”.

Opm. -- Men ziet hier, economisch, één der wortels van het fiere zelfbewustzijn van de moderne kapitalist.

II.-- *Jean Favier, De l'or et des épices*, Paris, 1987, laat ons aanvoelen het expansionisme van het Kapitalisme. Enkelingen en families breiden hun levensruimte uit, -- van het ene uiteinde van Europa tot het andere, -- tot aan de grenzen van de planeet.

A. -- Stoutmoedigheid was nodig om b.v. in het (Verre) Oosten specerijen, zijde, aluin te zoeken. Inzonderheid een aantal Italianen muntten daarin uit. -

B. -- Berekenen. Als men, in Genua of Venetia, galeien bouwt, met een tonnenmaat van 200 tot 300 metrische tonnen, moet men over enorme sommen geld beschikken. Deze praxis noopt er de kooplui toe zich te organiseren en te berekenen.

Door, verder, samen te spannen, door op velerlei wijzen arbeid en geld te koppelen, hebben zij het kapitalisme gesticht.

Denkmodel. -- Rond 1350 reeds onderscheidt men methodisch - *le Discours de la méthode* van *Descartes* is niet uit de lucht gevallen - in het productieproces drie aspecten:

1. het financieel aspect van de onderneming, 2. de leiding ervan, 3. de loonarbeid.

Doch, aangezien dat type van “zaken doen” risico's behelst, zal men ook snel leren dat risico berekenen; wat tot een vierde aspect leidt: men zet zich weerom aan het rekenen om het bedrag van de verzekering in de onkosten te verwerken.

Besluit. -

Meteen krijgen wij een inzicht in de structuur van wat zeker centraal is in de Moderne economie, de onderneming.

-- Opgang en neergang (harmonie der tegengestelden).

De Antieke Grieken, o.m., hadden de lotsstructuur door: eerst opgang, daarna neergang: wat, in de XIX- de en de XX - ste eeuw, een Balzac en een Simmel (alsook een Schumpeter) zagen, dat bevestigt (verificatie) Favier's boek.

Opgang.-- De koopman ondergaat een mentaliteitsverandering

(= metabletisch aspect): met de groeiende omvang van zijn zaken (vooruitgang)!

Hij wordt de berekenende mens, - steeds bezig met ingewikkelde berekeningen; ja, hij wordt de speculant, d.i. iemand die de op- en neergaande prijzen nagaat om, ook daaruit, winst te trekken.

- **Neergaand.** -- Zeldzaam, echter, zijn de ‘bourgeois’ - families, in zo'n economische rol gevat, die het meer dan drie generaties uithouden. Het gunstige

resultaat maakt van de stoutmoedig-ondernemingslustige kapitalist een ‘rentenier’: risico’s nemen ligt, hem, mettertijd niet meer.

Dat is één afloop. De andere afloop is: de kapitalist wordt een man die aan de ‘macht’ komt: in een koopliedenstad b.v. wordt hij bestuursambtenaar of regeringslid, ja, ‘prins’ (vorst). Dit laatste is het geval met een aantal Medici’s b.v..

Besluit -- Hetzij als rentenier hetzij als behorende tot de politieke klasse groeit hij, in ieder geval, weg van het zakenleven.

IV. - *Le culte de l’argent*,

in: *Le Monde* (19.02.1988), vat de vergelijking, die wij uitvoeren, samen. -

a. Wij beleven, in onze huidige cultuur, de nawerking van de moderne “economische revolutie”. Het geld houdt de dagelijkse actualiteit in zijn ban:

i. vroeger waren de beursquoteringen of de waarde van de Japanse yen te vinden in een donker hoekje van bladen voor financiële specialisten.

Nu zijn zij thema van gesprekken zelfs in het café. -

b. Voegen wij daaraan toe dat er zelfs een economische leer is, die het geldaspect onderstreept, het monetarisme. Sedert de vijftigerjaren heeft zich, in Chicago, een strekking ontwikkeld, rond Milton Friedman, die beweert dat de munt het basiselement is, dat alle andere economische elementen beheerst. Cfr. *F. Poulon, Econ. gén.*, 274s..

Honoré de Balzac (1799/1850; Frans romanschrijver, bekend om zijn *Comédie humaine* (omtrent negentig boekdelen), zag, in de “verering van de god van het geld”, het merkteken van een verval van de mensheid.

Georg Simmel (1858/1918; Duits denker en socioloog), bekend om zijn antikapitalistische cultuurkritiek, legt “de harmonie der tegengestelden” in het Kapitalisme bloot. In zijn *Philosophie des Geldes* zegt hij:

a. de geldreligie mobiliseert niet zozeer de levenswil (creativiteit) van haar aanhangers;

b. veeleer leidt zij, mettertijd, tot energieloosheid.

Fr. Bayard, *Le monde des financiers au XVII-e siècle*, Paris, 1987, is een boek dat gaat over de staatsfinanciën onder de Absolutistische vorsten van het “Ancien Régime” (van 1598 tot 1653). De conclusie is analoog:

(i) de ondernemingsgeest, de zin voor ontdekkingen,

(ii) zodra het geld het beheersende element wordt,

a. loopt uit op speculeren en

b. ontardt in de lichtzinnigheden van renteniers.

Het logisch besluit. -

Behalve de structuur van de typisch Moderne economie (vooruitgangsgeloof) hebben wij, in de vergelijking met het Britse verbeteren van de landbouw, geleerd dat lotsanalytisch gezien de economische ‘vooruitgang’ althans wanneer wij de actoren en actrices ervan bekijken in hun/ haar familiegeschiedenissen, intrinsiek, via de psychische of mentaliteitsveranderingen (metabole), ‘achteruitgang’ behelst. wat in antiek-Griekse taal heet “harmonie der tegengestelden”.

Geld en jonge kaderleden.

Laat ons, voordat wij met de uiteenzetting over het typisch Moderne in onze economie doorgaan, stilstaan bij een paar ‘geldfenomenen’. -

Het eerste betreft de whiz kids (‘wonderkinderen’), ook ‘golden boys’ (‘Silver Boys’) genoemd. - Onder ‘yuppie-generatie’ verstaat men de maatschappelijke laag der kadermensen (d.i. in een onderneming het personeel, voor zover het leidende functies vervult) en wel de jongeren. -

Welnu, onder die ‘Yuppie’s’ vormen de Whiz Kids een aparte klasse. Zij zijn, natuurlijk, jongeren. Aan de uitgangen van de universiteiten, in de USA, vechten de financiersystemen om de aanwerving ervan: zij beloven - en geven - hun een beginsalaris van 50.000 dollar jaarlijks, -- een bedrag dat snel verhoogd wordt (verdubbeld, verdriedubbeld) met premies, percenten en andere voordelen.

Hun taak is speculeren. Een keihard werk: twintig uren op vierentwintig zitten zij desnoods voor het scherm. Zo dat sommigen erdoor ineens storten.

Tegengewicht: Porsche 's, Mercedessen zijn hun voertuigen; luxeappartementen bewonen zij; modieuze restaurants en amusementsgelegenheden bezoeken zij.

De gewone Amerikaan, in New York, staat er beduusd op te kijken. -- totdat het lot omslaat: reeds waren er enige voortekens, maar op die 19.10.1987 stort de beurs, in Wall Street, ineen.

Die “jeunesse dorée” van New York (en andere financiële centra) wordt, sindsdien, met de vinger gewezen. Volgens experts voor een groot deel ten onrechte.

Wij weten immers, dat b.v. de grote economische depressie van de dertigerjaren minstens aan vier elementen te wijten was. Vier crisissen waren actief

a. de broosheid van het Amerikaanse financierstelsel, waarvan de grote krach van oktober 1929 één der tekens was,

b. de planetair brede crisis van het kredietstelsel,

c. de genadeloos woedende strijd der nationale staten m.b.t. tot hun muntwaarden: om mekaar te lijf te gaan hanteerden zij “competitieve muntontwaardingen (‘devaluaties’)”.

d. het protectionisme (d.i. het kunstmatig beschermen van landbouw, industrie of handel van een land tegen de concurrentie uit de vreemde). Daarin o. a. moet men een beurskrach situeren.

Geld en vrouwen.

Met de Golden Boys beleven wij, heden, een tweede geldfenomeen, nl. de groeiende belangstelling van een gedeelte der vrouwen voor financiële activiteiten. -- Terzake beschikken wij over zeer weinig feitenmateriaal.

(1). *M. -Fr. Hans, Les femmes et l' argent (Histoire d' une conquête)*, Grasset, is, op een Amerikaans onderzoek na, het eerste onderzoek.

Wij leerden Retoriek 12, 142 (Herodotos) dat een 'enquête' twee elementen omvat:

- a. de 'historiè', het inzamelen van feitenmateriaal,
- b. de 'logos', de tekst waarin, op geordende wijze, de stelling(en), die uit het materiaal oprijzen, verwoord worden. -

I. Martin, L'argent au féminin, in: *Journal de Genève* (30.01.1988), doet dit als volgt.

Historia.

Historisch, literair en ook sociologisch (ondervraging van een honderdtal vrouwen, uit verscheidene landen, uit allerlei milieus, van alle leeftijden) heeft schrijfster de waardeoordelen van vrouwen onderzocht.

b. Logos. -

1. **Recente mentaliteitsverandering.** Meer en meer vrouwen verdienen, door eigen werk, geld en, gaandeweg, veel geld. Meer nog: zelf besteden zij het ook (onroerende goederen, beurswaarden, maar het meest in risicovrije bestedingen).

Factoren. Hoofdelement aan het werk in deze 'financiële ontvoogding' der vrouwen lijkt schrijfster te zijn de na moeizame Feministische strijd verworven economische zelfstandigheid o.g.v. vrouwenarbeid buitenshuis.

Verdere elementen: opvoeding, ouderlijke toonbeelden, religieuze denkbeelden, politieke meningen.

Conflict. Vooral vrouwen, die een veeleisend werk hebben, doorleven een innerlijke spanning (taseologie): vrouw-zijn (traditie), b.v. gezinsrol, en/of loopbaan (moderniteit).

Eén factor om die soms tragische spanning (conflict) op te lossen is, blijkbaar, het feit dat een vrouw-in-de-financiën een begrijpende partner heeft.

(2). -- *J.- L.I., Enquête. - Les femmes et l'argent: un intérêt réel pour la finance*, in: *Journal de Genève* (30.11.1988).

i. **Historia.** *Jeu boursier* 1988, o.l.v. SBS (*Societe de Banque Suisse*), met medewerking van enkele Zwitserse media, ondervroeg 452 vrouwen.

Logos.-- (a) 26 % vertonen geen of weinig belangstelling,
38 % vertonen uitgesproken belangstelling. -

Hoofddruk: indien de kansen op een gelukke loopbaan in de financiële sector dezelfde waren als die der mannen, dan zouden meer vrouwen dan nu zich in die sector inwerken.

Besluit. De vrouwen, ofschoon als huisvrouw met geld bezig, waren, tot nog toe, a.h.w. een bastion tegen de moderniteit - door allerlei invloeden (“Kinderen, keuken, kerk”, seksisme (het feit dat de vrouw in ons maatschappelijk bestel o.g.v. traditie op allerlei domeinen der cultuur als minderwaardig behandeld wordt), e.d.m.) daartoe aangezet. Dit ‘bastion’ lijkt dus te wijken.

Een tweede vergelijking.

Vooruitgang in de Engelse landbouw in de XVIII - de eeuw, -- vooruitgang in de hele economie (zichtbaar in de moderne Kapitalist), -- vooruitgang in de Fugger-familie. Y. Verbeeck, *A la découverte de l'histoire*, Paris, 1981, 92/93 (*Les Fugger, des marchand et des banquiers*). -

Opgang

1. 1367 (merk op: weerom de Late Middeneeuwen). Hans Fugger vestigt zich als wever in Augsburg (Z. Duitsl.). Hij en zijn zonen worden de rijkste handelaars van de stad. Snel geraken zij bekend over heel Europa. Zelfs vorsten, steeds weer in geld-nood, komen er geld lenen. Eén kleinzoon van Hans, “Jakob de Rijke”, wordt schatrijk.

2. 1487 - a. De Fugger’s lenen een groot bedrag uit aan aartshertog Sigismund. Deze staat hun de controle over de zilvermijnen van Tirol toe. Later, o.g.v. nieuwe leningen, komen zij in het bezit van rijke mijnen in Hongarije.

b. Zij stichten metaalgieterijen en hoogovens.

c. Mettertijd beheersen zij de Europese handel in koper en zilver. -

Van de Lage Landen tot Italië brengen zij futein (bombazijn, een stof door de Fugger’s vervaardigd uit Egyptisch katoen) in enorme hoeveelheden bij het koperspubliek dat erom smeekt, aan de man. -

Inzake handel in specerijen associëren zij zich met de Portugese vorsten.

- **d.** Zij richten een handel in juwelen en zijdestoffen in. -

Besluit:

i. Het Fuggernetwerk van vestigingen omspannt heel Centraal-Europa, -- van Warschau tot Rome (internationalisme).

Meer nog: dank zij zeer moderne methoden (kf 78: reeds in 1350 dachten de Vroegkapitalisten methodisch en met denkmodellen) beheersen zij de hele Europese economie. Hun kapitaalbeheer was doorslaggevend. -

Het gevolg is dat (het eerste gedeelte van) de XVI-de eeuw “de eeuw der Fuggers” kan geheten worden. In wat voor zin?

De vorsten, steeds in geldnood, om reden van oorlogen (kf 75: polemologie) met behulp van huurlegers (voorzien van o.m. kanonnen), ontleenden geld.

Het ‘goud’ der Fugger’s was ook voor de Kerk een noodzaak: pausen, kardinalen, bisschoppen - om hun schulden aan te kunnen - wendden zich tot de

Fugger's. Zo b.v. betaalden de Pausen hen met de gelden der aflaten. Wat een der vele elementen zal worden die de Hervormingen uitlokken.

3. 1527.-- Jakob de Rijke - 76 oud - sterft. De neergang van de familie zet in. Heel wat vorsten konden niet terugbetalen.

Einde XVI - de eeuw rond 1700) beschikken de Fugger's nog over een benijdenswaardig fortuin, maar de bankiers (geldschieters) van Genua nemen de eerste plaats in.

Bibl. st.: *R. Auget, Le banquier* (1980);-- *Ph. Brochard, Une famille de marchands et industriels du Moyen - Age à nos jours* (1980); -- *P. Jeannin, Les marchard au XVIe siecle* (1957). -- Hier zij naar een ander geldschietersmodel verwezen: *Fr. Morton, Les Rothschild*, Paris, 1962; -- *Derek Wilson, Les Rothschild*, Paris, 1989 (*// Rothschild (A Story of Wealth and Power)*, London, 1988). -

Opm. - Opgelet: men verwarre de 'neergang' van de Fugger's niet met wat wij, hoger, kf 2, vermeld hebben: daar ging het om metabletische redenen; Hier gaat het om financiële redenen: de schuldenaars konden (of wilden) niet terugbetalen.

Een derde vergelijking.

Vooruitgang (Engelse landbouw), - Vooruitgang (de typische Moderne 'Kapitalist'), - vooruitgang (de Fugger's), vooruitgang: de eerste grootschalige moderne onderneming. -

Y. Verbeeck, A la découverte de l'histoire, Paris, 1981, 114s. (*La Compagnie hollandaise des Indes orientales*). -

Voorop: wij gaan nu kort, zien hoe met het kapitalisme als onderbouw een hele cultuur kan opgebouwd worden: het is alsof de rest een soort bovenbouw aan het worden is.

De Verenigde Provincies kennen in de vorm van de Oost-Indische Compagnie een koopliedenkapitalisme.

1594.-- In de woning van een wijnhandelaar zetten negen mannen een Hollandse reis naar 'Indië' op touw (vier schepen met 249 matrozen). -

Toentertijd werden ook andere, kleinere vennootschappen gesticht met het oog op de verkenning van de Indonesische eilanden. -- Een en ander ging niet zonder heel wat onenigheden.

1602.-- De regering beslist: de Oost-Indische Compagnie slurpt andere compagnieën op. -

De structuur. -

Het Kapitalistisch actionariaat. -- Onder meer zes compagnieën, in de voornaamste Hollandse steden, zoeken kopers van 'acties': een breed publiek schrijft in; het succes is er! Na tien jaar kunnen de actionairen hun 'waarden' verkopen. Op die methodisch-berekenende wijze houdt de Oost-Indische Compagnie haar kapitaal op peil.

Opm.-- De term 'kapitaal' heeft meer dan één betekenis;

1. Als productie-element. -- In alle economische systemen, ook de meest communistische, speelt ‘kapitaal’ de hoofdrol. Het is de totaliteit van al wat een productie-eenheid (een handelshuis, een fabriek, een boerderij) bezit:

i. grondstoffen (industriële kapitaal), **ii.** werktuigen (technisch k.), **iii.** geld (financieel k.), **iv.** schuldvorderingen (juridisch k.). -

Om een productie-eenheid operationeel te krijgen is er het aanvullend element nodig: de arbeid.

Actionair kapitaal. -- De bijdragen van de eigenaars (b.v. in de vorm van gebouwen, maar geld, natuurlijk, het meest in vele gevallen) van een productie-eenheid (onderneming: b.v. een naamloze vennootschap) vormen één aspect. Daarover ging het in het geval van de Oost-Indische Compagnie.

Verhandelbaar kapitaal. -- Dit zijn losstaande bedragen, onderscheidbaar van de koopwaren of de diensten b.v.. - Door het actionair kapitaal zo op te vatten werd de Oost-Indische Compagnie de eerste grootschalige moderne onderneming.

2. De Kapitalistische leiding. -

De beslissingsbevoegdheid berust bij zestig bestuurders (uit de handelskamers). Zij duiden, op hun beurt, de “Heeren XVII”, zeventien administratoren, aan.

De “kleine actionairen” hebben geen stemrecht. -

Het Kapitalistisch monopolie. -- In het moederland verwerft de Compagnie het monopolie inzake fijne specerijen uit Insulinde. -- De koloniseringmethode vervolledigt dit. **(i)** De inlanders doen aan monocultuur: muskaatnoot

(Banda), kaneel (Ceylon), kruidnagel b.v. - Iedere andere cultuur van planten wordt onmogelijk gemaakt, desnoods met geweld (kf 75: “Geweld is Kapitalisme met andere middelen”).

De inlanders mogen enkel kunnen leven van de invoer van levensmiddelen en textiel. Dit, weerom, o.l.v. de monopoliserende Oost-Indische Compagnie.

M.a.w.: de greep, de machtsgreep, op de kolonie is totaal (kf 77: i.p.v. staatstotalitarisme is hier Kapitalismetotalitarisme).

De Kapitalistische verkoop. -- Ruilhandel, in Europa, in Azië, in Bengalen ruilt men voor zijde en olifanten. In Siam voor tin. In zowat alle streken voor goud. Dit is het internationaal gericht ‘expansionisme’. -

Wisseloplossingen: indien de suiker uit Batavia goedkoper is dan die van Brazilië, dan wordt zij in Amsterdam ingevoerd; indien zij, echter, duurder is, dan wordt zij naar Perzië (Iran) of Japan uitgevoerd.

Besluit.-- Onmiskenbaar werd - met die structuur - de Oost-Indische Compagnie één der basiselementen van wat men, in onze boeken van b.v. literatuurgeschiedenis heet: “de gouden eeuw”.

Opn. -- Men onthoude goed de structuur: zij laat ons toe, mutatis mutandis, onze huidige kapitalistische cultuur beter te begrijpen. Indien de Kapitalistische structuur dan onze cultuur begrijpelijk.

Het economisch basisbegrip 'groei'. -

Nu wij, inductief (kf 3, 18, 30, 55, 71, 72), d.m.v. steekproeven, het begrip 'modern kapitalisme' hebben verduidelijkt, kunnen wij het denkbeeld 'economische groei' goed vatten.

Applicatief model. -- Gesteld: een zeer gelukte koffieoogst in Columbia heeft als effect dat het BNP (bruto nationaal product) van dat land plots de hoogte ingaat. Dit fenomeen is geen echte 'economische groei'.

De reden: de ene klimatologische factor, waarvan het afhing, kan het volgend jaar zo zijn dat er afname van groei is. -

Maar, indien de groei in kwestie het resultaat is van b.v. nieuwe verbeterde (cf 78: improvement) technieken (b.v. inzake koffieplanten), die in het vervolg duurzaam kunnen doorgezet worden, dan is er vooruitgang in de doelmatigheid van de geleverde arbeid, -- dan is er duurzame groei. Dat is echte. 'economische groei'.

Applicatief model. -- A. Sampson, *De geldschietters (De macht van de banken en de economische crisis)*, Weesp, 1983 (// *The Money Lenders*, London, 1981), 197v., geeft een beschrijving. -- De vier draken. --

Onder de term "De vier draken" verstaat men Taiwan, Zuid-Korea, Hongkong, Singapore.-

1.1. *De economische groei als feit.* --

De "jonge landen van Oost-Azië - mettertijd bekend als de 'Superrivalen' of ook wel 'De Bende van Vier' - vallen op als ambitieuze nieuwkomers in de handelstrijd.

Tijdens de zestigerjaren hadden Zuid-Korea en Taiwan een jaarlijkse groei van 17 % en Singapore één van 13 %.

1.2. *Sociale karakteristiek.* -

Die groei kwam tot stand zonder onder de bevolking een grotere ongelijkheid te stichten, -- in tegenstelling tot wat vaak in Latijns-Amerikaanse landen gebeurt.(...) -

2.1. *De elementen aan het werk.* -

Deze "menselijke termieten" (...) bleken nu veel meer gecoördineerd en op elkander afgestemd dan de slungelige Westelingen: als stekkers pasten zij in het nauwe circuit van de economische communicatiemiddelen; hun vingers zijn als gemaakt om handig met zakrekenmachines te werken; hun kleine woningen passen best bij kleine tv-toestellen. -

2.2. *De basisfilosofie.* -

Hun vermogen om de eigen individualiteit in dienst van het team te stellen maakt doorlopend indruk op Westerse beleggers en bankiers. "Hun filosofie is in het kader van

hun samenlevingssysteem gebouwd” verklaarde, in oktober 1980, James Wiesler, hoofd van de Aziatische afdeling van de Bank of Amerika”. -

Opm. -- Dit tweede voorbeeldje bevat één der mogelijke verklaringen van economische groei. Merkwaardig is dat Heidens-Oosterse culturen, gemengd met Moderne ‘rationaliteit’, niet het onzalige effect verwekken dat wij in Latijns-Amerika, dat én Bijbels-Christelijk én grotendeels Westers van bevolkingen is, zien, nl. schreeuwende sociale onrechtvaardigheid. Toch is de formule in wezen dezelfde: kapitalisme. dit betekent dat er een veelheid van kapitalismen mogelijk is.

Toelichting. -

Ondertussen is het denkbeeld ‘economische groei’ een niet zo gemakkelijk definieerbaar begrip. -- *O. de la Grandeville, Robert Solow (Les legons d’ un prix Nobel)*, in: *Journal de Genève* (31.10.1987), heeft het over de Nobelprijs economie toegekend aan Robert Solow, prof aan M.I.T. (Massachusetts Institute of Technology). -

De financiële crisissen (cf 83: Grote Depressie), die wij beleven, alsook de diepgaande omwentelingen, die de economische systemen doormaken, doen overduidelijk de grondige bijdragen van R. Solow inzake theorie over de economische

groei uitkomen. Eén van zijn pioniersprestaties situeert zich in het bloottrekken van de technische elementen, die én noodzakelijk én voldoende zijn om onze economieën een evenwichtige groei te bezorgen.

Wereldoorlog 1939/1945 eindigt:

Hoe gaat men de economische groei opvatten? Het antwoord van de groeitheoretici, in de vijftigerjaren, hield, vooreerst geen rekening met wat de economische geschiedenis ons daaromtrent leert; meer nog: zij gaven de voorkeur aan onbuigzame productiestructurering.

Waar stak het onbuigzame? In het feit dat, volgens hen, de productie-elementen - zo b.v. het technisch kapitaal (cf 86) of de arbeid (cf 86) - binnen onveranderlijke verhoudingen moesten gevat blijven. Voor de planningsdeskundigen was dat hun werk gemakkelijk maken.

Maar Solow bewijst dat dat groeimodel bijna feilloos leidt ofwel tot het onvoldoende aanwenden van de kapitaalsvoorraad ofwel tot zich voortslepende werkloosheid.

Gevolg: hij stelt buigzame, soepele productiestructurering voor. Met als uitwerkselen: een evenwichtige groei, waarbij werkloosheid en onvoldoende aanwending van productie-elementen achterblijven.

Besluit: intellectuelen, die niet rechtstreeks in het economische leven, in de moderne zin, betrokken zijn, onderschatten geregeld én economisch activiteiten én economische theorieën. Maar, indien zij willen stilstaan bij b.v. zich voortslepende werkloosheid als gevolg van verkeerde economische praxis, zelf gevolg van verkeerde

economische theorie, dan zullen zij, wanneer zij - sociaal gevoelig - het Kapitalisme aanklagen als “de oorzaak van al onze kwalen”, inzien dat de verbetering niet zit in het klagen en revolutie kweken, maar in het verbeteren van het wezen zelf van het Kapitalisme.

Daarom o.a. stonden wij even stil bij de prestatie van de Nobelprijswinnaar Robert Solow, -- die een sociaalvoelende economische theorie, vooropstelling van sociaalvoelende economische praxis, tracht te construeren. ---

Opm. -- Wij doen aan cultuuranalyse. Volgens het Grossiaans beginsel (kf 38, 44) indien economie, dan hoofdfactor van cultuur - begrijpen wij van een cultuur soms bitter weinig, wanneer wij er de economische structuur (waarvan aan modelletje, kf 86v.) niet van kennen.

Wie daar meer wil over vernemen, op een niet zo moeilijke manier, leze b.v. *R.L.Heilbroner, De filosofen van het dagelijks brood*, Groningen / Purmerend 1987 (// *The Worldly Philosophers*, New York, 1953).

O.c., 280vv., zet steller uiteen hoe het economische proces (d.i. het rein economische leven), behalve door economische elementen, ook door niet-economische elementen beheerst wordt.

1.a. Adam Smith (1723/1790; *The Wealth of Nations* (1776)) ziet in het ophopen van kapitalen het element bij uitstek. Dat hebben wij, hierboven wel leren inzien. Malthus en Ricardo deelden, overigens, de mening dat de vrije prijsvorming rein economisch verloopt. Die opvatting heeft men ooit die van de ‘homo oeconomicus’, de rein economisch te werk gaande mens, geheten.

1.b. Thorstein Veblen (1857/1929; Amerikaans economist, intens bezorgd om verandering en groei) wees op het tegenstellingspaar “geldschietster/ technicus” (financieel beheer en produceren zijn, inderdaad, niet steeds harmonieus verenigbaar).

2.a. Thomas Malthus (1766/1834) en David Ricardo (1772/1823) wezen op het feit dat de bevolkingstoename een echte bedreiging kan uitmaken (kf 63 (China), 78 (Engeland)), -- wat b.v. door G. Sorman, minstens gedeeltelijk, betwijfeld wordt.

2.b. J.A. Hobson (1858/1940) legde de vinger op het feit dat rijke mensen uitermate spaarzaam zijn en de lonen zo laag mogelijk houden, -- wat, volgens Hobson, als gevolg heeft imperialisme: grote kapitalen hebben meermaals behoefte aan ‘afzetgebieden’, aan ‘goedkope arbeidskrachten’, gebeurlijk ergens in verre overzeese gebieden (kf 86: Oost-ind. Comp.).

2.c. John Stuart Mill (1806/1873) beweerde dat de verdelende rechtvaardigheid (de spreiding van de economische goederen) ook niet-economisch verloopt en dat het zo hoort.

Gevolg: de vrije prijsvorming moet én mechanisch (= rein economisch) én uitgaande van ethische vooropstellingen (= niet-economisch) berekend worden. M.a.w.:

wil iedereen deelhebben aan de welvaart, dan moeten de prijzen door iedereen betaalbaar zijn.

2.d. Karl Marx (1818/1883) legde, n.a.v. het Kapitalistisch productieproces de systechnie “kapitaal/ arbeid” (“ploetokraat/ proletariër”) (cf 86) bloot. Daadwerkelijk hebben wij een hevige klassenstrijd zien ontstaan.

Opm. -- De Ecolo-Pacifisten wijzen verder op de invloed van de Moderne economie op het leefmilieu, weerom een extra-economische factor.-

Besluit: Groei is van een hele reeks elementen afhankelijk. Groei blijft een ingewikkeld proces. -- Om van monopolisbeknotting, vakbonden, regeringsmaatregelen e.d.m. te zwijgen.

Een tiende steekproef : elementen van economie.

Het wordt zo stilletjes aan tijd dat wij onze basisbegrippen (de Moderne naam voor wat de Platonici heten ‘elementen’) betreffende economie ordenen.

Definities. -- Wij zeggen opzettelijk ‘definities’ en niet definitie, omdat men iets zo goed als altijd (althans buiten de logistiek (= axiomatisch-deductieve logica) en de axiomatisch-deductieve wiskunde) op meervoudige wijze kan ‘bepalen’.

Eerste definitie. -- Prof Gaston Eyskens, zaliger gedachtenis, te Leuven, gaf als definitie: de ‘rationele’ behoeftebevrediging met als doel “stoffelijke welvaart”. Hij voegde, als sociaalvoelend mens, daar onmiddellijk aan toe zoiets als “gespreid over de hele bevolking” (kf 90: verdelende rechtvaardigheid). Maar dit bijvoegsel was, op de keper beschouwd, reeds extra-economisch.

Wat zou ‘Rationeel’ hier kunnen betekenen?

De toepassing, op economisch terrein, van het economiebeginsel, dat, naar ons weten, de Nominalist Petrus Aureolus (+1322) huldigde inzake ‘elementen’ ter verklaring van iets: wanneer men, geconfronteerd met een gegeven, zoekt het te begrijpen en, meteen, de vooropstellingen (archai, principia) ervan tracht te vinden, dan moet men alle overbodige (‘redundant’ zegt men nu) elementen uitbannen.

Als men wil: met het noodzakelijke en voldoende minimum aan vooropstellingen het maximum aan gegevens verklaren.

‘Rationeel’ betekent, hier, zeker ook, - ofschoon G. Eyskens er, bij ons weten, nooit uitdrukkelijk op inging, wat wij kf 74 als “pragmatische ethiek” (hier inzake economie) bestempelden. En wat een verkooptheoreticus als P. Vervaeke (kf 74: de loze machtswil) duidelijk, begin zestigerjaren, uiteendeed (het basisonderscheid van onze typisch Westers verkoopstechnieken t.o.v. van wat hij b.v. “Oosterse verkoopstechnieken” heette, die veel minder ‘agressief’ zijn).

Cfr. ook kf 87: “Geweld is Kapitalisme met andere middelen”. -- De Eyskensiaanse definitie kan als volgt uiteengelegd worden:

betreffende stoffelijke welvaart
heeft de mensheid behoeften,
die zij bevredigt
op rationele wijze.

Het doelgerichte blijkt, waar de prof zegt “met als doel”. Alle echt ‘economisch handelen’ (één type van wat de praxeologie of actietheorie als voorwerp heeft) is doelgericht en dus ‘pragmatisch’ in de zeer brede zin.

Tweede definitie. -- Ofschoon een *J.K. Galbraith (New Industrial State)*, een op zijn Amerikaans te verstaan ‘links’ economist, hem met de grond trachtte gelijk te maken, toch halen wij hem aan: *Paul A. Samuelson/ W.D. Nordham, Economics, McGraw Hill, 1985-12, 4:*

“Economie is de studie van de wijze waarop enkelingen en maatschappij erover beslissen hoe zij schaarse hulpbronnen, die men ook anders kan aanwenden, benuttigen met het oog op het produceren van allerlei bruikbare dingen (‘artikelen’) en het onder allerlei personen en groepen in de maatschappij verdelen ervan met het oog op het verbruik nu of in de toekomst”. -

Deze definitie legt de nadruk op het beslissings-theoretische element. Economie is dus: erover beslissen oer men

- a. veelduidige hulpbronnen (gronden, fabrieken, diensten)
gebruiken zal in productie- verdelings- en consumptieproces
in het raam van de samenleving en haar leden.

De Samuelsoniaanse definitie tracht, te allen prijze, het drievoudige economische proces (produceren, verdelen (via verkoop), verbruiken) in de definitie te verwerken. Daarvandaan de ingewikkeldheid ervan.

Toelichting. -- *Fr. Poulon, Economie générale, Paris, 1988-2, 3,* zegt: “De economische vakwetenschap analyseert een bepaald type van menselijke activiteit. -

Definities ervan zijn er in overvloed. De overigens beroemde definitie van *L. Robbins, An Essay on the Nature and Significance of Economic Science, London, 1935,* zegt: “De economie is de studie van het menselijk gedrag, voor zover het te beslissen heeft over de betrekking tussen schaarse middelen, die ook op andere wijze kunnen, aangewend worden, en doeleinden.-

Dat de doelstellingen van de mens alle zelf gericht staan op de verwezenlijking van zijn geluk, en dat de middelen daartoe, waarover hij beschikt, alle hem tot de harde werkelijkheid van de arbeid nopen, -- daarover kan iedereen het eens zijn”. - Zoals hierboven reeds opgemerkt: het doelgerichte karakter wordt hier in de verf gezet.

Sectoren. -- De totale actieve bevolking, betrokken in het economisch leven, kan in een kleine veertig sectoren ingedeeld worden. Maar de economisten vatten deze massa zelf, weerom, samen in drie grote sectoren.

De primaire sector: vier deelsectoren (visvangst, landbouw (= akkerbouw + veeteelt), -- mijnen, steengroeven).

De secundaire sector: tweeëntwintig deelsectoren samengevat in ‘verwerkende nijverheid’ en een sector, nl. de bouwsector. -

Appl. model: de textiel verwerkt grondstoffen tot kleren b.v. (verwerkende nijverheid).

De tertiaire sector: elf deelsectoren, die handel en diensten omvatten. --

Appl. model: onderwijs, openbare diensten, de medische en gezondheidssector, waar niet goederen geproduceerd worden, maar aan dienstbetoon gedaan wordt. -

Merkwaardig is o.m. het toerisme, dat gestadig toeneemt: deze bedrijfstak schept, volgens deskundigen, de meeste plaatsen (‘banen’); de jongste jaren neemt toerisme, op wereldvlak, na de sectoren ‘energiewinning’ en ‘autoproductie’, de derde plaats in.

Opm. -- H. Pesch, S.J., *Das christlich-soziale System der Volkswirtschaft*, 23f., merkt op dat de Fysiocraten (Fr. Quesnay (1694/1774, Frans economist (La Physiocratie (1768)), die de gronden als enige bron van ‘rijkdom’ beschouwen (met de bewerking ervan), in de grond de ‘primaire sector’ benadrukken.

Wat Pesch heet “het Industriesysteem”, d.i. de economische opvattingen van het traditionele Liberalisme (A. Smith; KF 90), dat de industrialisering als basisfenomeen beschouwde, bevoorrecht de ‘secundaire sector’.

Pesch meent dat het Mercantilisme (cf 68), doordat het de buitenlandse handel bevoorrecht, meteen de ‘tertiaire sector’ in het middenpunt der belangstelling rukt. -

Dit toont aan dat de drie grote sectoren meer zijn dan een louter logische of sociologische indeling.

Industrieel en postindustriële tijdperk. -

Bibl. st.: J. Peperstraete, *Werkgelegenheid in de informatiemaatschappij*, in: *Onze Alma Mater*, 1987: 2, 67/79 -

De industriële maatschappij. --

Het productieproces valt op door het aandeel ‘automatische arbeid’, in grondstoffenbewerking en energieverbruik -- Wat premodern door de dierlijke en menselijke spierkracht werd verricht - denk aan de boer met zijn paard of os -, wordt, sedert de invoering van de machine (denk aan de fameuze stoommachine uit onze geschiedenisboeken), gemechaniseerd. -

Kentrek: de mens blijft nog steeds bestuurder, initiatiefnemer. -- Resultaat: producten worden in grote reeksen vervaardigd en aan een prijs, die door de massa betaalbaar is.

De postindustriële (= informatie)maatschappij. -

De spierkracht - dierlijke of vooral menselijke vorm van energie - laat toe materie te beheersen. - De huidige vakwetenschappen - natuur- en scheikunde, alsook biologie - werken met drie fundamentele denkbeelden, nl, materie (stof), energie en informatie.

1- Het mechaniseren van de spierkracht stond, stond, in de industrialisering (begonnen in Engeland, 1780 en volgende jaren) centraal. Denk aan de enorme rol van de stoommachine als energiemechanisering.

Het mechaniseren van de (dierlijke en) menselijke kennis, vorm van informatie, staat centraal in de informatiesamenleving. -

Uitgangspunt is de communicatie- of informatietheorie, waarover wij het in het Tweede Jaar (Retoriek 38vv.: retoriek als informatie- of communicatietheorie) hadden.

Daar leerden wij dat iedere berichtgeving (informatie als act) kan geanalyseerd worden als het feit dat een berichtgever een 'boodschap' (bericht of 'informatie' als mededelingsinhoud) doorzendt aan een berichtontvanger.

Zo, in alle geval, zag reeds Aristoteles van Stageira (de 'Stagirit', -384/ -322) het. Nooit is zijn informatieleer actueler geweest dan nu.-

Aan de geactualiseerde informatieleer ontspringen drie vakken: micro-elektronica, telecommunicatie en informatica (waarover straks, apart, meer).

Kort gezegd 'informatica' handelt over het technisch-gemechaniseerd verwerken van (massale) hoeveelheden 'data' (gegevens, informatie-eenheden, 'bits') - opnemen (input, toevoer), -- verwerking (rangschikking, vergelijking, opslaan in het geheugen (memoriserings)), -- beslissing (output, afvoer) -, met machines als werktuigen (robot's b.v.). -

Herlees nu even kf 87 ("Groei, in de echte zin, steunt op technieken, die, in het vervolg, duurzaam bruikbaar zijn"). Gij zult zien dat al wat de communicatieve heeft voortgebracht aan technieken en mechanisering, neerkomt op 'improvements', vooruitgang, verbeteringen allerhande, die in de toekomst niet enkel zullen duurzaam - doorgaan, maar nog zullen toenemen.

Besluit: Een nieuwe naam voor een nieuwe economie: informationele economie, meteen is de economie enkele (overigens fundamentele) sectoren rijker, waaronder er zijn die vele andere overtreffen. -

Dit is één van de redenen waarom wij zo lang stilstonden bij vooruitgang en vooral vooruitgang als echte groei.

De onderneming. -

Vaag omschreven luidt de term 'onderneming' eenheid inzake productie of dienstbetoon. Het is een organisatie, waarin "de patroon" ("de baas"), al of niet

omgeven van medehelpenden in de leiding (de ‘beslissingen’), met “het personeel” samenwerkt.

Voor wie ook maar een klein beetje economisch besef bezit, is het onmiddellijk duidelijk dat de moderne economie staat of valt met ondernemingen, - wat betekent met ondernemers. Een economisch systeem dat de ondernemers niet aanmoedigt ondervindt weldra dat “alles stilvalt”.

Joseph Schumpeter (1883/1950; School van Wenen), bekend, bij zijn studenten, als de meest hopeloze conservatief (‘Liberaal’) en, tegelijkertijd, groot bewonderaar van de marxistische economie, geleek op Zenon van Elea (kf 49).

Hij deed aan ‘antilogie’ (= weerlegging) van het Liberalisme (“Hij was vol ernstige kritiek op dit stelsel”). Doch hij deed ook aan “antilogie van de antilogie” (“Hij was een sarcastisch criticus van de critici van het Kapitalisme”). -

R.L. Heilbroner, De filosofen van het dagelijks brood, Groningen/ Purmerend, 1987, 277, tracht weer te geven wat de heldhaftige ondernemer is, volgens Schumpeter. “In zijn ogen had het Kapitalisme alle glans van een Middeneeuws steekspel (...). Want (...) het Kapitalisme kon zijn dynamische kracht alleen behouden, zolang de Kapitalisten zich bleven gedragen als ridders en pioniers.

Niet allemaal, natuurlijk: bij elke ondernemer behoorde een kleine kudde van deemoedige volgelingen. Maar de eigenlijke stuwkracht van het systeem moest komen van mannen met durf, -- mannen die hun hele vermogen durfden wagen om nieuwe plannen te verwerkelijken, -- die de moed hadden te vernieuwen, te experimenteren, uit te breiden”.

Van die economische stelling hebben wij toonbeelden ontmoet: herlees b.v. kf 78vv. (op- en neergang).

De rol der kleine en middelgrote ondernemingen. -

Als men een aantal mensen hoort praten, zou men denken dat alleen gigantische ondernemingen - b.v. de (zo gehate) ‘internationals’ ons economisch systeem bepalen.

Phil. Regnier, Les ‘Quatre Dragons’ et l’ Europe, in: Journal de Genève (10.10. 1988), schrijft daaromtrent: “Het lijkt erop dat het Postindustriële tijdperk als kentrek vertoont het samenwerken en de wederzijdse aanvulling van kleine en grote ondernemingen, zowel in het Oosten als in het Westen”. Inderdaad: de Amerikaanse, Japanse en Europese reuzen mogen ons niet doen voorbijdenken aan de talloze kleine en middelgrote ondernemingen.

Zo heeft het Japanse Wirtschaftswunder (= economisch ‘wonder’) zijn flexibiliteit (aanpassings-, herstructureringsvermogen) te danken aan een uitzonderlijk groot aantal kleinen en middelgroten, die b.v. in dienst van de groten taken uitvoeren, doordat zij dit goedkoper kunnen doen dan de giganten (in het Frans “sous-traitance”).

Dezelfde steller, in: *Journal de Genève* (11.10.1988), voegt daaraan toe dat de “Vier Draken” (cf 87) - Zuid-Korea, Hongkong, Singapore, Taiwan - een analoog stelsel vertonen. Waarover enkele gegevens.

Om ons een denkbeeld te vormen: Z.-Korea telt omtrent 1.650.000 kleine en middelgrote ondernemingen, Hongkong heeft er 90.000 en Singapore 70.000.

Taiwan telt 730.000 kleinen en middelgroten. Welnu, het financieel overschot (op de balans) van Taiwan bedroeg, b.v. begin 1988, bijna 75 miljard Amerikaanse dollar.

Daarmee kwam het, op dat ogenblik, op de tweede plaats, na Japan. -

De Taiwanese economie wordt gewoonweg overheerst door kleinen en middelgroten. Zij vormen het element bij uitstek van het enorme betalingsoverschot op commercieel en financieel terrein van Taiwan. -

Besluit. -- Zoals Herodotos zegt (kf 83); indien men over de nationals b.v. oordeelt als de zo goed als enigen, dan zou men dit moeten confronteren met de historia, de feiten! Die zulks ‘falsificeren’.

Economische systemen -

Definities, sectoren, ondernemingen. Maar ook ‘systemen’, d.i. totaliteits-ordeningen. De handboeken onderscheiden er een viertal, opdeelbaar in twee samenhorige types:

1.1. Markteconomie. -- Vraag en aanbod van grondstoffen, producten en diensten wordt uitsluitend bepaald door de totaal vrije individuen en groepen (kf 67: chaologische beslissingwijzen).

1.2. Overlegeconomie. -- ‘Economie concertée’ in het Frans. -- De actoren worden ertoe uitgenodigd hun duidingen (standpunten) inzake vraag en aanbod in onderling overleg te vergelijken zo dat gezamenlijke beslissingen uitkomst geven.

2.1. Planeconomie. -- Het geheel van vraag en aanbod wordt geregeld (‘regulering’) door de staat d.m.v. een gecentraliseerd plan. Cfr. cf 63 (“Kind-buiten-- het-plan”).

2.2. Geleide economie.-- Vraag en aanbod worden ‘geleid’ (‘regulering’) - in mindere of meerdere graad - door de staat, -- d.m.v. b.v. globale maatregels (b.v. vastlegging der prijzen), douanerechten, fiscaliteit e.d.m..

Opm. -- Planeconomie, geleide economie (Dirigisme) -- beide -- behelzen een ‘economische politiek’.

Bibl. st.: *J. Beishuizen e.a., De magische vijfhoek (Economische politiek in kort bestek)*, Utr./ Antw., 1976.

O.c.,9, geeft men de vijf basiselementen, die een economische politiek beheersen:
Evenwichtige arbeidsmarkt (maximale tewerkstelling),

Stabiel prijspeil (denk aan de prijsstijgingen, die vanaf 1964 ('loonexplosie') en, nog meer, vanaf 1973 ('oliecrisis') door de regeringen moesten beheerst worden),

Evenwichtige economische groei (kf 87),

Rechtvaardige inkomensverdeling (kf 90: verdelende rechtvaardigheid; 91: gespreid over de hele bevolking),

Evenwichtige betalingsbalans (kf 97: balans;- - 93: Mercantilisme (buitenlandse handel)).

Het werkje bespreekt een zesde element: "Een belangrijke en actuele vraag is of een gezond leefmilieu als zesde doelstelling moet worden toegevoegd of onder

"evenwichtige groei" kan begrepen worden.

Er is veel voor te zeggen het leefmilieu als een afzonderlijke factor in de economisch-politieke discussie te betrekken, omdat steeds meer mensen beseffen dat een gezond leefmilieu een levenskwestie is". (O.c. 10).

Opm. -- Enkel en alleen al dit zesde punt bewijst dat economie (en politiek) ons allen aangaat. En object van cultuurfilosofie zijn moet.

Gemengde Economie. -

Sedert de vijftigerjaren doet zich een soort fusie der extremen voor: publieke en private sector werken hand in hand (b.v. een plaatselijke onderneming geniet staatstoelagen).

Opm. -- Onder de druk van de economische crisis aanvaardden niet enkel Dirigisten als de Keynesianen, die staatstussenkomst principieel vooropstellen, maar ook liberalen, gelijk President Reagan (het plan-Reagan 1981/1986) en anderen, staatstussenkomst, o.m. in de investering.

'Investing' is het feit dat men kapitalen (kf 86) 'belegt' in een productieproces (b.v. om een onderneming te starten of te begunstigen) of in waarden (die ook ergens aangewend worden).

Bibl. st.: *Phil. Marchat, L' économie mixte*, Paris, 1980-2 -

Besluit. - Zoals gezegd, (kf 51), extreme stellingnamen kunnen wel in de hersenpan mooi ineenzitten, maar in de feiten (fenomenen) zelf vragen zij om aanvullingen, die de tegenstander beter ziet.

Economische actoren. -

Wij zagen reeds dat een regering met "van alles" rekening moet houden. Maar ook wij allen! Om dat "van alles" op economisch gebied overzichtelijk te maken, bekijken wij het economische leven - praxeologisch. Een 'praxis', handeling, gaat uit van een agens, -- een 'actant' -- van 'actoren', die 'handelen'.

Bibl. st.: *R. Colonna d' Istria, Initiation à l' économie*, Paris, 1989. -- O.c.,17/24 (*Les agents économiques*) somt op:

Een economische actor is een entiteit ('iets') of 'eenheid', niet tot iets anders herleidbaar, waaraan economische beslissingen (kf 92: beslissingstheoretische verwoording) - inkomsten ontvangen, uitgeven - ontspringen.

Het gezin. -- Zelfs één persoon als hij maar op één plaats woont en economisch actief is van daaruit of ter plaatse, heet 'gezin' in de economische zin.

De onderneming. -- Zie hoger cf 95.-- Zij (i) produceert en (ii) verkoopt.

De administratie. - Publieke (de staat, het R.I.Z.I.V., enz.) en private (erediensten, partijen, vakbonden, V.Z.W., enz.) zijn actoren, die goederen en diensten produceren, maar deze - in tegenstelling tot b.v. de onderneming - niet verkopen (ook al moet men er ergens voor betalen)

De financiële instelling.-- Gezinnen verbruiken, ondernemingen produceren, administraties verkopen niet. Het wezenseigene van een financiële actor - een bank, de nationale of federale ('centrale') bank, de schatkist, een verzekeringsmaatschappij - ligt in het uitvoeren van financiële bewerkingen (opname van spaargelden, leningen).

Het buitenland. - Al wat buiten het grondgebied van een staat ligt, treedt, samengevat, als 'actor' op, -- wat men ziet aan de betalingsbalans.

Productie-elementen.

O.c., 25/35 (*Les facteurs de production*). -- De elementen, voor zover niet actoren, die de actoren aanwenden tot de productie van goederen of diensten, heten 'productiefactoren'.

1. De natuur. -- Plukken, vissen, jagen (kf 38), -- de landbouw, de mijnen, -- zij wenden de natuur aan.-

2.1. Het kapitaal.-- De goederen voor zover in dienst van economische activiteiten, zijn 'kapitalen' (kf 86).

2.2. De arbeid.-- 'Arbeid' is iedere hand- en geestesactiviteit, voor zover in dienst van economisch handelen. Wat tot de idee 'actieve bevolking' aanleiding geeft.-

3. De munt.-- Een muntstuk, een bankbriefje, een bankrekening (= scripturale munt) spelen een grote rol (ruilhandel, waarde - eenheid).

De klasse. -

De lopende omschrijving van het denkbeeld 'klasse' kan, in Platonische termen, als volgt samengevat worden: een 'klasse' is de verzameling, resp. het stelsel (systeem) gevormd door de enkelingen, die binnen een samenleving, ongeveer door de dezelfde (vooral of zelfs enkel economische) elementen - levens- en arbeidsvoorwaarden, verworvenheden, belangen e.d.m. - beheerst worden. -

Aangezien het begrip 'klassenstrijd', in het taalgebruik van een aantal tijdgenoten, zo'n grote rol speelt, staan wij even stil bij iemand, die op schitterende wijze de Engelse werkende klasse geanalyseerd heeft. -

Bibl. st.: *J.Cl. Favez, Histoire sociale : “Ils cultivaient l’arbre de la liberté”, in Journal de Genève (11.02.1989).* -- Ziehier wat steller, n.a.v. *Edward P. Thompson, The Making of the English Working Class*, London, -- zopas in het Frans vertaald - *Miguel Abensour, trad., E.P. Thompson, La formation de la classe ouvriere anglaise* (Gallimard / Le Seuil) - schrijft:

Thompson was aanvankelijk communist. Mettertijd werd hij een der begeesterende figuren van New Left (the Radicals). - Nieuw Links in de zestigerjaren.

Het denkbeeld ‘klasse’ bekleedt, dan ook, bij deze ‘kritische’ intellectueel, een centrale plaats. Zijn boek is doorzinderd van bewondering voor - wat hij bestempelt als

de heroïsche cultuur der vrijheid, waarvoor de Engelse werkende klasse gestreden heeft.

Het boek in kwestie analyseert

de reacties der arbeiders op de industriële revolutie (1790/1830) in Engeland, dat, op dat terrein, baanbrekend was,

gesitueerd binnen het totale proces van ‘the making’, letterlijk: het construeren, van een sociale klasse. -- Thompson falsificeert gedeeltelijk de versimpelingen (o.m. het herleiden tot louter economische factoren), gepleegd door Liberale en Marxistische economen. -- Herlees nu even kf 83 (Herodoteïsche methode).

2.a. Historia. -- De bronnen, geraadpleegd door Thompson, zijn de traditionele gegevens, maar ook literaire teksten, die a.h.w. ‘getuigenissen’ zijn, die deze schrikwekkende tijd in de Engelse samenleving én weergeven én duiden.

2.b. Logos.-

De door Thompson verdedigde stelling luidt, vooreerst dat een economisch element -- de industrialisering -- een rol gespeeld heeft:

van 1790 tot 1830 is, globaal genomen, het welvaartspeil van de Engelse arbeidersklasse gestegen,

haar totale levenssituatie, echter, is erop achteruitgegaan.
twee politieke elementen versterkten de economische factor.

De contrarevolutie. --

‘Contrarevolutie’, zeer algemeen genomen, betekent “de ‘Reactionaire’ beweging, die de voorgaande revolutie (in dit geval de Franse Revolutie) wil ongedaan maken”.

Opm. -- Le Club des Jacobins. -- Een aantal geestelijken, aristocraten en rijke burgers waren, eerst, voorstanders, in Frankrijk, van een constitutionele (d.i. door een grondwet beheerste) vorst.

Na de vlucht van de Franse vorst naar Varennes werden zij wantrouwig: zij sloegen een nog democratischer richting in. -- In oktober 1789 werd hun vergaderplaats het gewezen klooster van Jacobins-St.-Honoré. -- De club oefende grote invloed uit op vele ‘clubs’ en ‘verenigingen’, ook buiten Parijs.

Ten tijde van la Convention Nationale (20.09.1792/26.10.1795), die het koningschap afschafte en de republiek instelde, speelden de Jakobijnen de hoofdrol.

De club steunde zelfs la Terreur (mei 1793/ juli 1794), die een brutale dictatoriale fase in de Franse Revolutie inluidde. De val van Robespierre (1758/1794) had tot gevolg dat op 12.11.1794, de club dichtging. --

Thompson stelt vast dat een zekere heersende klasse in Engeland - uit angst voor het Jakobinisme, dat zo’n grote rol had gespeeld in het ontstaan van de Franse Revolutie - maatregelen deed nemen om een op de Franse Revolutie gelijkende brutale revolutie de kop in te drukken. -- Dit is één type van ‘Contrarevolutie’, waarvan wij een ander type aan het werk zagen in Frankrijk (KF 52).

Besluit: een revolutie op zijn Frans werd, volgens Thompson, onmogelijk gemaakt door het ineenlopen van de Industriële revolutie en de Contrarevolutie in Engeland.

Het utilitarisme en het methodisme. -

Algemeen genomen heet men ‘Utilitarisme’ die strekking in de ethiek, die het nut (‘utilis’, in het Latijn, is ‘nuttig’) - het algemene welzijn of het particuliere ‘nut’ - als norm van ons gewetensvol gedrag definieert.

John Stuart Mill (kf 90) b.v. was er voorstander van. -- Het Methodisme werd gesticht door John Wesley (1703/1791; theoloog en dominee). Het is een Protestantse religie, vooral in Schotland en de USA verspreid. -

Welnu, volgens Thompson, legden zowel Utili(tari)sten als Methodisten aan de nieuwe volksklassen een harde arbeidstucht op.

een historisch diagram van de economie als wetenschap.

Uit Paul A. Samuelson / Peter Temin, *Economics*, Tokyo, 1976-10, 921.

de Bijbel (-800/+99):

Artieke wijsgeren (-600/+600)	Praktijkmensen,
Aristoteles van Stageira (-384/-322)	Zakenlui; pamfletschrijvers
Middeneeuwse scholastiek (800/1450)	
H. Thomas van Aquino (1225/1274)	
	Mercantilisme (Colbertisme, Cameralisme) (XII-/XVIIIde e.)
Fysiocratie	
Francois Quesnay (1694/1774)	Klassieke ('liberale') school Adam Smith (1723/1790) <i>Wealth of Nations</i> (1776)
La physiocratie (1768)	
Thomas R.1 Malthus (1766/1834) <i>An Essay on the Principles of Population</i> (1798)	David Ricardo(1772/1823) John Stuart Mill(1806/1873) <i>On The Principles of Political Eco- nomy</i> (1817)
	Socialisme Economy(1848) Karl Marx (1818/1883) <i>Das kapital</i> (1867)
	Vladimir Oeljanov(Lenin(1870/192 4))
Neo-blassieke (Neo-liberale) school Leon Walras(1834/1910) Alfred Marshall(1842/1924)	
John Maynar Keynes (1883/1946)	Russischer Kommunismus
Theorie der Beschäftigung, des Zinses und des Geldes (1936) Postkeynesianische Ökonomie	Chinesischer Kommunismus Neue Linke (Radikal

